روكاری به‌شداری سیاسی ژنان

سه‌روه‌ر كه‌ریم   له‌تیف فاتح   ئاوات یاسین

سه‌نته‌ری په‌نا
2006 كه‌ركوك

کتێب: روكاری ژن و بەشداری سیاسی
ئامادەكردنی: سەروەر كەریم، لەتیف فاتح، ئاوات یاسین
دیزاین و بەرگ: سەلام مارف
سەرپەرشتیاری چاپ: سەنتەری پەنا
تیراژ: (500)
ساڵی چاپ: 2006

پێشکەشە بە سەرجەم

1- ئەو ژن‌و کچانەی کە بڕوایان بە گۆڕان هەیەو کار بۆ گۆڕینی کۆمەڵگە دەکەن

2- بە ژنانی کەرکوك

سوپاس و پێزانین

سوپاسی هەموو ئەو خەمخۆرانە دەکەین کە لەم توێژینەوەیەدا هاوکارمان بوون

1- ڕێکخراوی undp

2- پارێزگاری کەرکوك و سەرۆکی ئەنجومەنی پارێزگا.

4- ڕێکخراوە لۆکاڵییەکانی کەرکوك

4- یەکێتی ژنان، کۆمەڵەی ئافرەتان و یەکێتی ئافرەتان و ڕێکخراوەکانی دیکەی ژنان لە کەرکوك.

5- بەرپرسی ئیداری و ئاسایشی شارەکانی پردی، داقوق، ودبز، لەیلان، شوان، قەرەهەنجیر.

6- دانیشتوانی گوندەکانی کە تیمەکان سەردانیان کردون.

کە بەگشتی هاوکرای سەرخستنی پرۆژەکەیان کرد.

پوختەی توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەی بریتییە لەوەرگرتنی زانیاری لەلایەن چوار هەزار ژنی شاری کەرکوك‌و دەروبەریەوە. کە فۆڕمی راپرسییەکە 17 پرسیاری لەخۆ گرتبوو وەك لە پاشکۆی ئەم توێژینەوەیەدا دەیبینین.

دەرخستەی فۆڕمەکان‌و کۆدنەوەی داتاکان کۆمەڵێك دەرئەنجامی نوێ دەدەنە دەستەوە کە خوێنەر لە خوێندنەوەی توێژینەوەکەدا پێیان دەگات.

بەگشتی توێژینەوەکە دابەشکراوە بەسەر چوار بەشی سەرەکی‌و چەند پاشکۆیەکدا.

لەبەشی یەکەمدا: پێناسی توێژینەوەکەو ئەو کێشانەی توێژینەوەکە هاتووەتە رێگایان‌و گرنگی‌و ئامانجەکانی توێژینەوەکە دەبینی.

لەبەشی دووەمدا: بابەتی تیۆری توێژینەوەکە دەخوێنیتەوە.

لەبەشی سێیەمدا: هەنگاوە مەیدانیەکانی سامپڵی توێژینەوەکە خراوەتە روو.

لەبەشی چوارەمدا: پەیوەندیەکانی نێوان خشتەو نەخشەکان‌و بابەتە تیۆریەکان خراوەتە روو.

لەگەڵ پلشکۆی دەرئەنجام‌و راسپاردەکان‌و فۆڕمی راپرسییەکەو پوختەی لێتوێژینەوە بەزمانی ئینگلیزی‌و چەندین وێنەی تیمەکان لەکاتی راپەڕاندنی کارەکەیاندا.

پێرستی بابەتەکان

ز	بابەت	لاپەڕە
1.	پێشکەش	3
2.	سوپاس‌و پێزانین	4
3.	پوختەی توێژینەوەکە	5
4.	پێڕست	6
5.	پێشەکی	9
6.	بەشی یەکەم	11
7.	کێشەی توێژینەوە	12
8.	گرنگی توێژینەوە	17
9.	دیاریکردنی چەمکەکان	22
10.	بەشی دووەم	47
11.	ژن‌و بەشداریکردن لە هەڵبژاردندا	48
12.	ژن لە کەلتوری ئێمەدا	66
13.	کەلتوری بەعس	73
14.	بەعس‌و بەشداری ئەوانی دیکە	77
15.	بەعس‌و پرسی ژن	80
16.	کەرکوك‌و سەرکوتگەرایی	82
17.	ژن‌و بەشداری کۆمەڵایەتی	91
18.	دیموکراسی‌و هەڵبژاردن	97

19. ژن و بەشداری سیاسی 106
20. بەشی سێیەم 117
21. میتۆدی توێژینەوە 118
22. بەشی چوارەم 123
23. بەراوردکردنی بەشەکانی بەگوێرەی خشتەو شێوەکان 123
24. راسپاردەکان 132
25. دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە 134
26. پاشکۆی 1 (خشتەو شێوەکان) 135
27. پاشکۆی 2 (فۆڕمی راپرسی) 157
28. پاشکۆی 3 (لیستی بەشداران) 162
29. پاشکۆی 4 (وێنەکان) 164
30. پوختەی توێژینەوەکە بە ئینگلیزی 171

پێشەکی

خوێنەری هێژا ئەم کتێبەی بەردەستان، تەقەلایەکە بەگوێرەی توانای سەنتەری پەنا بەهاوکاری (Undp) بەمەبەستی کاراکردنی بەشداری سیاسیانەی ئافرەتان. لەتوێژینەوەکەدا کە لە کەرکوك‌و دەروبەری بەرێوەچووە. نزیکەی چوار هەزار فۆرمی راپرسی پڕ کراوەتەوە، لە رێگای ئەو فۆرمانەوە ئێمە توانیومانە بە بەشێك لە بیروڕاکانی ژنانی کەرکوك ئاشنا بین، کە بڕوامان وایە ئەم بابەتە بایەخی خۆی هەیە.

لەراتسیدا ئەم توێژینەوەیە لە زۆر رووەوە بی گیروگرت نەبوو لەوانە بارودۆخی ئاسایشی کەرکوك‌و دەوروبەری لەهەندێ شوێن هاوکاری نەکردنی حکومەت لەگەڵ کارمەندانی ئێمە بەتایبەت لە ناحیەی تازە، کەم ئەزموونی ئەو ستافەی بەکارەکە هەستان لەبەر ئەوەی ئەوە یەکەمین جار بوو بەو فراوانیە پیرۆژەیەك لە سنوری کەرکوکدا بەرێوە بچێت، لەگەڵ ئەوەتدا هەموو ئەندامانی ستافەکە بە دڵسۆزی‌و لێبوردەیی زۆرەوە کارەکەیان رادەپەڕاندو لەکاتی هەرگیرو گرفتێکدا پرس‌و رایان بە یەکدی دەکرد، دەشێ ئەم سەرەتای کارەی سەنتەری پەنا بەهاوکاری (Undp) بێکەم‌و کوڕی نەبێت، لەگەڵ ئەوەشدا بڕوامان وایە کارێکی وا بایەخ‌و گرنگی تایبەتی خۆی هەیە بەتایبەت بۆ ئەو توێژەرو لێکۆڵەرانەی دەیانەوێت لەسەر بارودۆخی ژنان لە کەرکوك بنوسن..

ئەم توێژینەوەیە بە سەر چوار بەشدا دابەش بووە کە دواتر خوێنەر لەناوەڕۆکدا بەو بەشانە ئاسنا دەبێ.

⋆ بەشـــی یەکـــەم: بـــاس لـــە پێناســـی توێژینەوەکـــەو، کێـــشەکانی توێژینەوەو، گرنگیەکەو ئامانج لەم توێژینەوەیە دەکات

⋆ بەشی دووەم: بابەتی تیۆری توێژینەوەکەیـە لـەو بەشـەدا بـاس لـە رۆڵـی ژن لـە کۆمەڵگـەی کەرکوکـدا کـراوە، ئایـا ژن خـاوەنی چ پێگـەو شونێێکە لە کۆمەڵگەی کەرکوکدا؟!

⋆ بەشی سێیەم: قسەکردنە لە هەنگاوە مەیدانیەکانی توێژینەوەکە:

⋆ بەشـــی چـــوارەم: بـــەراوردکاری رێـــژەو دەرخـــستەی خـــشتەو نەخشەکان‌و پەیوەندیانە بە بابەتە تیۆریەکەوە.

هەر لەم توێژینەوەیەجا لە پاشکۆیەکدا وێنەی فـۆڕمی راپرسـیەکەو، وێنـەی چـالاکی مەیـدانی‌و سـەردانی تیمـەکان، پوختـەی توێژینەوەکـە بەزمانی ئنیگلیزی بلاوکراوەتەوە.

بەشی یەکەم
پـێـنـاسـی تـوێـژیـنـەوە

- کێشەی توێژینەوە
- گرنگی توێژینەوە
- ئامانجی توێژینەوە
- سنوری توێژینەوە
- دیاریکردنی چەمکەکان

كێشەی توێژینەوە

یەكێك لەو هۆكارانەی وای كرد, ئەم توێژینەوەیە ئەنجام بدرێت،, هەموو ئەو پاڵنەرانە بوون، كە بەشێك لە تێڕوانینی ئێمە بۆ بەشداری ژن لەپرۆسەی سیاسیدا پێك دەهێنا، بەڵام ئەو هۆكارانەی لای زۆرینەی ئەو كەسانەی لەسەر مەسەلەی بەشداری سیاسیدا گفتوگۆمان دەكرد، جێگەی پرسیار بوو، گوایە كۆمەڵگای ئێمە ناتوانێت پێگەیەكی سیاسی بەژن ببەخشێت، ئەگەرچی توێژینەوەیەكی وامان لەبەردەستدا نییە، كەپاڵپشتی رای لەو بابەتە بكات، هەر لەبەرئەوەیە ئەمانە لەسەر ئاستی سستمی بەڕێوەبردن و لەسەر ئاستی ئەكادیمی، كەمتر وەك بەڵگە حساب دەكرێت، هۆكاری ئەم حاڵەتە دەگەڕێننەوە بۆئەوەی ئەمانە بەڕێژەیەك نین تاكو گشتاندنیان بەسەر تەواوی كۆمەڵگادا بۆ بكرێت، هەروەها ئەمانە بەهیچ كلۆجێك نابن بەنوێنەری یان نمونەی كۆمەڵگاو كارەكان تەنها كارێكی تاكەكانە، بەتایبەتی ئەوانەی خاوەنی پێگەیەكی لاوازن لەبەشداریدا، ئێمە وەك ڕێكخراوی پەنا، بەپێی ئەو زانیاری و دیكۆمێنتانەی هەن لەسەر دیاردەی بەشداریكردنی سیاسیانەی ژن، توانیومانە ئەوە لای خۆمان ڕۆشن بكەین، كاركردن بەو ئاراستەیە بەرەو ئەوە دەمانبات، بتوانین لەسەر ئاستە لۆكاڵیەكان هەموو ئەو حاڵەتانە ئاشكرا بكەین، كە پێشتر هیچ جۆرە حسابێكیان بۆ نەكرابوو،

بەلاَم هێشتا ئەو پرسیارە لای هزری هەندێ کەسی دەسستەبژێر جێگەی قسەکردن بوو، لەبەرئەوە هەوڵماندا لەڕێی توێژینەوەیەکی زانستییەوە سامپڵ بۆ ئاستی بەشداریکردنی ژن لەبواری سیاسەتو کاریگەری ئەو لەپرۆسەی هەڵبژاردندا وەربگرین، تاکو بەهۆیەوە، ئەوە بسەلمێنین کەبەشداری سیاسی وەك یەکێك لە خەسلەتە پۆزەتیفەکانی ژیانی مرۆڤ، لەناو کایەی بیرکردنەوەی ئێمەدا بوونی هەیەو بەدورنییە لەڕەگەزەکانی وەك فکر، کەلتور، نەریت ، کایەی کۆمەلاَیەتی .

ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی لەو جۆرە. کەپرسیاری یان گریمانەی بەشداریکردنی سیاسیانە لەناو کۆمەڵگای کوردیدا بکات، کارێکی ئاسان نییەو هەروەها لەکاتی ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی لەو جۆرەدا، کارەکان بە هێوری و بەکاوەخۆ نایەن بەدەستەوە، هەندێك رسکمان دانابوو، لەکاتی ئەنجامدانی پرۆژەکەدا بێتە ڕێگامان، کەلەڕاستیدا رسکی دیاربوون، پێمانوابوو کۆمەڵگای ئێمە گرنگی توێژینەوە یان گرنگی ئامار بەهەند وەرناگرن، ، وامانداناوبوو، کەمترین کەس هاوکاری تیمەکانی ئێمە دەکەن، بەلام خۆشبەختانە توانرا کارەکان بەسەرکەوتوویی ئەنجام بدرێت، ئەمە جگە لەوەی وەرگرتنی ئامارێکی لەو جۆرە کارێکی ئاسان نییە، بەتایبەتی بۆ ڕێکخراوێکی ناحکومی لۆکاڵی وەك ئێمە، کەتوێژینەوەیەکی بەو قەبارەیە، بۆخۆی تێچونی ئابوری زۆری دەوێت و پێویستی بەپاڵپشتی دارایی و ئەکادیمی هەیە، ڕاستە کارەکانمان وەك ئەوەی خۆمان دەمانخواست بەدەستمانەوە نەهات،، بەلاَم لەگەڵ ئەوەشدا توانیمان لەڕێگەی ئەو سامپڵەی وەرمانگرتووە ئەوەندە داتا کۆبکەینەوە بگەینە ئەو دەرئەنجامەی باسەکە دەیخواست، کەپێشتر ئێمە لێی بەگومان بووین، بەلاَم پێویستمان بەپاڵپشتێکی ئەکادیمی و ئامار هەبوو تاکو دروستی حاڵەتەکانی تێدا

بسەلمێنین.. توێژینەوە لەسەر بەشداری سیاسی، بەتایبەتی بەشداری سیاسیانەی ژن، هەڵگری کۆمەڵێك ئاستەنگی خۆیەتی، کەتاکو ئێستاش ناتوانین لەو ئاستەنگیانە خۆمان ڕزگاربکەین، کەزۆرجار دەتوانین لەو حاڵەدا چڕی بکەینەوە، کەکۆمەڵگای ئێمە تاکو هەنوکە کۆمەڵگایەکی دانپیانەر نییە، واتە ناتوانێت دان بەشتەکاندا بنێت، بەڵکو لەسەر ئاستی نەستی‌و ئەندێشەییدا خاوەنی هەموو تێڕوانینە جوانەکانی ژیانە، بەلاّم هەستی ئازایەتی درکاندنی لەدەست داوە، ترس وەك سیمای یەکەمی ژیانی ئێمە هەموو چالاکیە کۆمەلاّیەتی و ئەقلاّنیەکانی گۆت کردووین، بەڕادەیەك دەتوانین بلّێین کۆمەڵگای ئێمە هێشتا نەگەیشتۆتە ئەو باوەڕەی پێویستی بەوە هەیە، کەخاوەنی ئەقڵی درکاندن یان دانپێدانان بێت، ئەمە جگە لەوەی چەمکی سیاسەت بۆخۆی هەڵگری دنیایەك ئاستەنگی خۆیەتی، کەزۆرێك لەزانایانی سۆسیۆلۆژی‌و زانستی سیاسی واتەماشای دەکەن، تێزێکە یان پێکهاتەیەکە ناتوانرێت لەڕووی سۆسیۆلۆژیەوە و وەك زاراوە پێناسەیەکی دروستی بۆ بکرێت، هۆکارەکەشی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە نهێنیەکانی سیاسەت تەنها لای دەستەبژێری سیاسی دەمێنێتەوە. کەدواتر دێینە سەر ئەم مەسەلەیە، یان ئەوەی ژنانی ئێمە هێشتا لەنێو ترسی کایە کۆمەلاّیەتیەکاندا ناتوانن بەڕاشکاوی دان بەو هەموو حاڵەتەدا بنێن، کەڕووبەڕووی دەبنەوە.

لێرەوە تێدەگەین ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی وا چەندێك بۆ کۆمەڵگای ئێمە گرنگ و جێگەی چەندەها ڕستەی گشتگیرمان بۆ دەگرێتەوە. لەبری ئەوەی کارەکان وەك بەرپرسیارێتی تاکەکەس تەماشا بکەین، وەك کارێك یان بەشێك لەئەقڵی کۆمەلاّیەتی تەماشای دەکەین.

بەو پێیەی رێکخراوی پەنا، کارەکانی بۆ بەرەو پێشبردنی بەشداری رەگەزی مێینەیە لەبواری سیاسەت‌و کۆمەڵایەتی‌و چاککردنی ژیانی ژن، هەستمان کرد بوونی دیاردەی بەشداری سیاسی، لەناو کۆمەڵگای ئێمەدا، وەك مەسەلەیەکی ئاشکراو بەرچاوی لێهاتووە، لەبەر ئەوە هەست بە بوونی زۆرێك لە جۆرەکانی بەشداری سیاسی دەکەین، بەڵام بۆ کاری توێژینەوە پێویستە لەسەر مەسەلەکانی ئامار، خوێندنەوەی ئامارو دەرکردنی حوکمەکانی لەو ئامارانەوە دەردەچن، قسەبکەین، ئەگەر نا یەکێك لەو حاڵەتانەی بوون بەهۆی ئەنجامدانی ئەم باسە، بوونی بەشداری سیاسیانەی ژن لەناو کایەی هەڵبژاردندا چ وەك پاڵێوراو چ وەك دەنگدەر، کەهەندێك سیمای بەئاشکرا دیارە، بەڵام ئەوەمان بیر نەچێت، بەهۆی ئەوەی کۆمەڵگای ئێمە کۆمەڵگایەکی داخراوە، هەندێك دیاردە هەن بەشاراوەیی دەمێننەوە، لەبەرئەوەی قسەکردن لەسەریان چ لەڕوی کۆمەڵایەتیەوە، چ لەڕوی یاسایشەوە، بەمەسەلە قەدەغەکراوەکان ناودێر کراوە.

ناکرێت ئێمە لەکۆمەڵگایەکی لەو جۆرەدا بژین، کەتوندوتیژی ئۆتۆکراتی لەوپەڕیدا بێت، هەست بەبوونی لاوازی بەشداری سیاسی بۆ ژن نەکەین، جۆری پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان لەسەر سڕینەوەی ئەوی تر دامەزرابێت، سڕینەوەیەك زۆر جار بەهەند وەرینەگرین لەبەرئەوەی لەچاو هەندێك سڕینەوەی تردا ئەژمار ناکرێت، وەك نەبوونی ئازادی هاتنە دەرەوەی ڕەگەزی مێینە بۆ دەرەوەی ماڵ، بوونی رێژەو ئاماری زەبەلاحی نەخوێندەواری، کەدەبن بەهۆکاری ناهوشیاری، بەتایبەتی نەخوێندەواری لەناو ڕەگەزی مێینەدا، هەروەها چەپاندنی هەموو حەزەکانی تاك، کە بەهۆیەوە هەموو هیواکانمان خەفە بکرێن، یان ئەوەی ئازاد نەبین لەهەڵبژاردندا، ئەمانە هەموو ئاستی بەشداریکردن

لاواز دەكات، دەتوانین ڕەهەندی جیاجیای بدەینێ، یان بەشێوازی جیاواز بیری لێبكەینەوە، بەلاّم ئێمە هەستمان كرد زیاد لەیەك ئاست بۆ كەمكردنەوەی بەشداری سیاسی هەیە، زیاد لەیەك شێواز بۆ ئەم حاڵەتە لە كۆمەڵگای ئێمەدا هەیە، بۆیە ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیەمان بە زەرورەت زانی، بۆ ئەوەی ئاست و شێوازەكان دیاری بكەین.

گـــــــــــرنگى تـــويَژينەوە :-

ئـەم تويَژينەوەيـە، بـەرەو ئـەو تيَگەيـشتنە دەمانبـات، چ جۆريَـك لەبەشـدارى سياسـى لـەناو كۆمـەلَگاى ئيَمـەدا بـوونى هەيـە، ئايـا ئـەم بەشـدارييە بەرجەسـتە يـان هەسـتپيَكراوەو لـەچ ئاسـتيَكدايە، ئەمـە جگەلەوەى دەبيَت ئاماژەش بەوە بدەين ئيَمـە چۆن لەبەشـدارى سياسـى تيَدەگـەين و چـى بەبەشـدارى ئـەژمار دەكـەين. ئايـا ئـەو پيَناسـە جيهانيانـەى بۆئـەم حالَەتـە هـەن، بەسـەر پيَكهاتـەكانى ئـەم جـۆرەى ئيَمەشدا دەسەپيَت.

يـان ئيَمـە خـاوەنى تيَگەيـشتنى خۆمـانين بـۆ بەشـدارى سياسـى. لەبەرئـەوەى وەلانـانى ژن لەهـەموو كايـەكانى كۆمـەلَگادا، لاى ئيَمـە مـۆركيَكى دامـەزراو يـان ئۆتۆكراتيانـەى هەيـەو خـاوەنى پيَـشينەيەكى ميتيانەيە, لەبەر ئەوە زۆرجار جياكردنەوە يان دياريكردنى حالَەتەكە, وەك ناديـارى ليَـدىَت, لەبەرئـەوەى ئۆتۆكراتيـەتى حالَەتەكـە بـەرەو بەڕەمزى كردنى يان شاردنەوەى بەشداريكردنى سياسيانەى ژنـى لـەناو هـەموو كايەكانـدا دەمانبـات، تويَژەرەوەيـەك زۆر ورد نـەبيَت، ئەسـتەمە بتوانيَت حالَەتەكان لەيەكترى جيا بكاتەوە، يان لەڕووى زەمەنەوە تـەنها لەڕاستاى ئەو چركەساتەدا خويَندنەوەى بـۆ بكات، كـە هەيـەتى، ليَـرەدا ئەگـەر وەك زەمـەن تەماشـاى بـۆ بكـەين، تـەنها لـەناو ڕاسـتاى ئـەو چركەسـاتەى تويَژينەوەكـەى بـۆ كـراوە، هـەموو دياردەكـان بخويَنينـەوە، دەكەوينە ناو ئاستەنگى گەورەوە.

كاتيَك دياردەيـەك دەخويَنينـەوە، سـەرەتا، بەرلـەوەى دەست بكـەين بەهـەركاريَك، دەبيَـت ئامـاژەى بـوونى ئـەو حالَەتـەمان لابيَـت، ئەگـەر بمانـەويَت خويَندنەوەيەكى ميتۆدلۆژى يان زانستى بۆ دياردەى بەشدارى

سیاسی بکەین، پێویستە، ئەو دەرهاویشتانە بەهەند وەربگرین کە لەنێو کایەی کۆمەڵایەتیدا بوونیان هەیە، ئێمە کاتێك دەستمان بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەکەمان برد، کۆمەڵێك ئاماژە هەبوون، دەستنیشانی بوونی بەشداری سیاسی ژنی لەناو کایەی کۆمەڵایەتیدا دەکرد، کەئێمە تەنها لەسەر بەشداریکردنی ژن لەسیاسەتداو، لەناو ئەویشدا بەشداریکردنی ژنان لەناو هەڵبژاردندا توێژینەوەمان کردووە، کاتێك هەموو دیاردە کۆمەڵایەتیەکان بەرەو ئەو ئاقارە دەچن، کەحاڵەتەکان لەدیاردەیەکی شاراوەوە بۆ دیاردەیەکی ئاشکراکراو بگۆڕدرێن، پێویستە لێرەدا هەڵوێستە لەسەر ئەم حاڵەتە بکرێت و بیر لەوە بکرێتەوە، چۆن هەموو ئەو ڕووداوانەی لەو دیاردە نوێیانە یان ئاشکرا کراوانەوە دەردەکەون خوێندنەوەی بۆ بکرێت. واتە لەسیاقی بیرکردنەوەی میتایی بۆ سیاقی بیرکردنەوەی مەعریفی بگوازینەوە. لەوێدا بیر لەوە بکەینەوە بە چ شێوەیەك دەتوانین قسەیەك بکەین، هەم خاوەنی بەڵگەو پاڵپشتی زانستی بێت، هەم لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی، وابکات بیرکردنەوەیەك بۆ دۆزینەوەی چارەسەرەکان، یان ڕێگا چارەیەك بۆ کەمکردنەوەی ئەم دیاردەیە بدۆزێتەوە. جگە لەهەست کردن بەبوونی بەشداری سیاسیانەی ژنان، چ هۆکارێکی تر وای لەئێمە کرد، بەشداری ژنان لەناو هەڵبژاردندا بکەین بەسەرچاوەی توێژینەوەیەك؟ ئایا تەنها حەزێکە بۆ ئەنجامدانی توێژینەوە؟ یان هۆکاری ترهەن؟. وەك ئاماژەمان پێدا بەشدارینەکردنی ژنان خاوەنی دنیایەك ئاراستەی ئایدیایی و میتایی و مێژوویی و کۆمەڵایەتیە، هەروەها کۆمەڵگای ئێمە خاوەنی هێزی داخرانێکی ئۆتۆکراتی و کەلتوریە بەسەر خۆیدا، هەموو ئەمانە وای کردووە ئاستی قسەکردن لەسەر دیاردەکان لەوپەڕی لاوازیدا بێت، یان هێشتا ئەقلانیەتی کۆمەڵایەتی نەیتوانیبێت باوەڕ بەوە بهێنێت مرۆڤ

خاوەنی ئیرادەو تواناو ئازادی خودی و بیرکردنەوەی خۆیەتی، ئەم قسە نەکردنە لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی بۆ نێو کایە فکری و زانستی و سستماتیکەکانیش گوازراوەتەوە، بەتایبەتی ئێمە هێندە خاوەنی سستەمێکی زارەکین لەجۆری ژیانماندا، هێندە دیکۆمینتاری نین، ئەمەش وای کردووە ئاستی توێژینەوەی زانستی بە شێوەیەك بێت، کەمترین بوون بۆ قسەکردنەکانی خۆی دروست بکات، بەڕادەیەکە کۆمەڵگایەکی وەك ئێمە نەتوانێت هەست بەبوونی بیرکردنەوەی جیاواز بکاتو هەموو ئەوانەی بەدەست هاتوون، وەك قەدەر تەماشا بکاتو نەتوانێت گۆڕانکاری تێدا دروست بکات، کاتێك لەناو کایەیەکی ئاوادا دەتەوێت قسە لەسەر دیاردەکان بکەیت، ئەستەمە بتوانین مەسەلەکان بەڕادەیەکی زانستی دابنێین، ئەگەر هەوڵنەدەین لەدەرەوەی ئەو کایە باوە، بواری تر بۆ ئاماژەپێدان نەدۆزینەوە، ئێمە هەوڵماندا، بوارێك بۆئەو کارە فەراهەم بکەین، کەکەمترین کاری تێدا کراوە، ئەویش ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی مەیدانییە، کەتاکو ئێستا توێژینەوەی مەیدانی لەسەر بنەما زانستیەکانی توێژینەوە لای ئێمە زۆر لاوازە، یان ئەوانەشی هەن کەمتر دەچنە خانەی ئەو حاڵەتەوە، کەبتوانین پشتی پێ ببەستین، ئەمە جگە لەوەی توێژینەوە مەیدانیەکەی ئێمە سنووری مرۆییەکەی زۆر دیاریکراو بوو، تەنها ژنی گرتووەتەوە کەتەمەنیان لەسەرو هەژدەساڵەوەیە گرتووەتەوە، تاکو لەو ڕێگەیەوە ئەوەمان بۆ ئاشکرا بێت ئایا ئاستی بەشداری ژنان لەسیاسەتدا لای ئێمە بەرزە یان نزمە، هەرکامیان دەرچێت، ئێمە لەهۆکارەکانی دەکۆڵینەوە، تاکو دواجار هەموومان هەوڵ بدەین ئەم دیاردەیە لەسەر هەموو ئاستەکانی بەرەو بەرفراوانی بەشداری بەرین، هەوڵبدەین دیاردەکە لەبری شاردنەوە بەرەو ئاشکراکردن بەرین پاشان کار بۆ ئەوە بکەین، چۆن ڕێگا چارەکان

لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی و دەوڵەت دیاری بکەین، تاکو دەوڵەت پرۆگرامی خۆی بۆ چاککردنی ئەو ڕەوشانە هەبێت، ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیەی ئێمە لە و پێداویستیە گرنگانەوە هاتووە، کە هەستمان بەبوونی کەموکورتی کردووە، پێویستمان بەوە هەیە، قسەی لەسەر بکەین، هەروەها لە کۆمەڵگایەکی وا توندوتیژدا، نەبوونی توێژینەوە لەسەر دیاردەی بەشداریکردنی سیاسیانەی ژن، هەڵگری دنیایەك شیکردنەوەیە، هەندێك جار لە کۆمەڵگای هاوچەرخدا هەندێك مەسەلە بەبەشداری حساب دەکرێت، لای ئێمە بەهیچ کلۆجێك ناخوێنرێتەوە، ئەمە جگە لەوەی ژن لەکۆمەڵگای ئێمە حسابی ڕەگەزێکی لاوازی بۆ دەکرێت و وەك بەشێك لەخواری پیاو تەماشای کراوە، ئەگەر ڕاستی بکەینەوە دەشکێت، دەستی لێبدەین تووشی ئازار دێت، واتە ژن بونەوەرێك نییە، خاوەنی هێزو ئیرادەی ئازادو تایبەتی خۆی بێت، ئەم حاڵەتە وای کردووە ئەم مەسەلانە وەك خۆی ماونەتەوەو کەمترین دەستکاری ئەم ڕیتمە تەقلیدیە کراوەو هەروەك خۆی ماوەتەوە، کەمترین حسابی مرۆیی بۆ ژن کراوە.

، بەلام بەشداریکردنی سیاسی بۆ ژن بۆخۆی چییە؟ ئەم پرسیارە هەڵدەگرین و لەبەشی دووەمدا، چوارچێوەی تیۆری بەشداریکردنی سیاسیانەی ژن لەهەڵبژردندا دیاری دەکەین.

ئامانجی توێژینەوەکە:

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵمان داوە, ئەم ئامانجانە بەدی بهێنین:

1- خستنەرووی بەشداریکردنی ژنانی کەرکوك لەسەر بنەمای گۆڕاوەکانی:

★ تەمەن: (18-23)، (24-39), (30-35), (36-40) , (41-46) , (47 ساڵ و سەروتر) .

★ئاستی خوێندەواری (نەخوێندەوار، خوێندەوار، سەرەتایی، ناوەندی، ئامادەیی، پەیمانگاو زانکۆ)

★ ئاستی باری خێزانی (کچ، ژن، بێوەژن).

★ئاستی نیشتەجێبوون: سەنتەری شار، قەزا، ناحیە، گوند.

2-بەراوردکردنی ئاستی بەشداریکردن لەهەموو جێگرەکانی دامانبوو..

سنوری توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە سەرجەم ئەو ژنان و کچ و بێوەژنانەی لەخۆ گرتووە کە دانیشتووی شاری کەرکوك و گوندو قەزاو ناحیەکانیدا دەژین لەماوەی 2006/2/3 بۆ 2006/2/20 .

دیاریکردنی چەمکەکان:

1- بەشداری سیاسی

1- بەشداری سیاسی لەهەر کۆمەڵگایەك دەرئەنجامی کۆتایی کۆمەڵێك هۆکاری کۆمەڵایەتی‌و ئابوری‌و مەعریفی‌و رۆشنبیری‌و سیاسی‌و ئاکارییە، کەدیاریکردنی لەبونیادی کۆمەڵگای ناوبراوو سستمی سیاسی‌و سیماو ئامرازەکانی کارکردنی بەشداریدەکات، هەروەها شێوەی پەیوەندی سیاسی‌و کۆمەڵایەتیی دیاری دەکات، هەروەها چۆنەیەتی گونجاندنی لەگەڵ بنەمای بەشداری، کەبۆتە سیمایەکی سەرەکی لەناو کۆمەڵگا مەدەنیە نوێیەکاندا.(ئەنتەرنێت، 2006).

2- سێ پێناسەی سەرەکی هەن بۆ بەشداری سیاسی. (نیوف، 2006، ئەنتەرنێت).

أ- مانای بەرتەسکی: هەموو ئەو کردارو چالاکیانەی رێگەپێدراون، کەلەناو چوارچێوەی رژێمی باڵادەستدا بێت یان رژێمی سیاسی لەسەر حوکم.

ب- مانا بەرفراوانەکەی: لێرەدا کردارەکان رێکخراون‌و لەدەروەی کارو ئەرکەکانی حکومەتن، بەڵام چاوەڕێی رەزامەندی‌و قبوڵکردنی حکومەت دەکەن

ت- مانا تەواو بەرفراوانەکەی: لەبواری هەموو ئەو کارو چالاکی‌و بەشداریانەی ئامانجی هەرچیەك بێت، کەئەبێت حکومەت وەڵامی بداتەوە.

3- مەسەلەی بەشداری سیاسی ژنان لەکاری سیاسیدا تاکو ئێستا کەم‌و کورتی پێوە دیارە، لەلایەن پارتە سیاسیەکانەوە

گرنگی ته‌واوی پێنه‌دراوه، هه‌روه‌ها له‌لایه‌ن حكومه‌ته‌كانیشه‌وه، ئه‌ویش به‌هۆی ئه‌و بارودۆخه سیاسی‌و كۆمه‌ڵایه‌تییه باوه‌ی له‌ناو كۆمه‌ڵگا ته‌قلیدیه‌كاندا هه‌ن، بۆ ئه‌وه‌ی گرنگی به‌م حاڵه‌ته بده‌ین ئه‌بێت، په‌ره به‌به‌شداری سیاسی ژنان له‌بواری سیاسه‌تدا بده‌ین، ئه‌ویش به‌به‌شداریان له‌رێكخراوه‌كان‌و پارته سیاسییه‌كان‌و گروپه كۆمه‌ڵایه‌تییه‌كان، كه‌ده‌بێته ئاماژه‌یه‌كی كۆمه‌ڵگای په‌ره‌سه‌ندوو، كه‌ئه‌مه هاوكاری كردنه‌وه‌ی رێگا له‌به‌رده‌م ژناندا ده‌كات بۆ ئه‌وه‌ی رۆڵی خۆیان به‌شێوه‌یه‌كی ئه‌كتیف بگێڕن، هه‌روه‌ها بوونی یاسای مۆدێرن بۆ ئه‌وه‌ی مافه سه‌رتایی‌و مه‌شروعه‌كانی به‌ده‌ست بهێنێت، له‌وانه ئازادی‌و یه‌كسانی له‌به‌رامبه‌ر پیاودا(صالح، 2006: ئه‌نته‌رنێت)

به‌شداری سیاسی بنه‌مایه‌كی دیموكراتییه، له‌گرنگترین بنه‌ماكانی ده‌وڵه‌تی نیشتمانی نوێیه، كه‌ده‌توانین به‌هۆیه‌وه سستمه نیشتمانیه دیموكراتییه‌كان جیابكه‌ینه‌وه، كه‌له‌سه‌ر بنه‌مای هاوڵاتیبوون‌و یه‌كسانی له‌نێوان ئه‌رك‌و مافدا دامه‌زراوه، هه‌روه‌ها له‌سستمه سه‌ركوتگه‌ریه، تۆتالیتاریه‌كان، كه‌هه‌موو ده‌سه‌ڵاتێكیان بۆ خۆیان قۆرغ كردووه، بنه‌مایه‌كه جیاوازیه‌ك له‌نێوان سستمی نیشتمانی دیموكراتی، كه‌باوه‌ڕی جیاوازی‌و فره شێوه‌یی هه‌یه، هه‌روه‌ها به‌دژه دیالۆگ، له‌گه‌ڵ سستمه گشتگیره‌كان یان سته‌مكارانه‌كاندا جیای ده‌كاته‌وه، بنه‌مایه‌كی سیاسی‌و ئاكارییه، جیاوازی له‌نێوان ئازادی‌و سته‌مكاریدا ده‌كات.(ئه‌نته‌رنێت، 2006: 2)

پێناسەی ئیجرائی بەشداری سیاسی

لـەم توێژینەوەیـەدا، بەشـداری سیاسـی لەڕێگـەی ئـەو بڕگـەو پرسیارانەوە دەستنیشان دەکەین‌و دەیناسێنین، کەهەریەك لە ئەندامانی سامپڵی توێژینـەوە، وەڵامیـان داوەتـەوە، کـە وەڵامـەکان لەپرۆسـەیەکی جیاکردنەوەی ڕێژەکاندا، ڕێژەی سەدیدان بۆ دەرهێنـراوە، لـەوێوە ئێمـە ئەو ئامانجانەمان دەست دەکەوێت، کە توێژینەوەکە بۆخـۆی دەستنیـشان کـردوە، کـە دواتـر لـەوە تێدەگـەین بـەپێی پێکهاتـەی کۆمەڵایـەتی ئێمـە بەشداری سیاسی مانای چی دەگەیەنێت.

2/ هەڵبژاردن

1- بنـەمای سـستمی دیموکراسـیە، بریتیـە لـەوەرگرتنی دەسـەڵات بەگوێرەی خواستی گـەل یـان جـەماوەر، دوور -لەبـەکارهێنانی هێز،واتـە بەبێ پـەیرەوی کـردن لەسـستمی دەستبەسـەرداگرتن، ئـەویش لەڕێگـەی کودەتا یان شۆڕشەوە، کۆمـەڵێك دەس بگرێـت بەسـەر حوکمـدا لەڕێگـەی میراتەوە لەباوکەوە دەسەڵات دەستاو دەست دەکات... سستمی هەڵبژاردن گەڕانەوەیـە بـۆ مـەیل‌و ئـیرادەی گـەل لـەدانانی سـەردار یـان سـەرۆکدا، ئـــەویش لەڕێگـــەی پرســـکردن‌و بەســـەرکردنەوەو وەرگرتنـــی ڕاو بەشـداریکردنی لەسـەرجەمی پرۆسـە سیاسـیەکانی دەوڵەتـدا(مەجیـد، 2005:139).

2- ململانێی هەڵبژاردن بەبەکارهێنلنی دوا تەکنیك‌و داهێنانی نـوێی قەناعــەت پێکـردن‌و پەیوەنـدی کاریگـەر، بــەردەوام دەگـۆڕێن‌و بــەرو پێـشەوە دەچـن، لـەم دیـدەوە حیزبـەکان وەك ڕێکخـراوە بازرگانیـەکان تەماشا دەکرێن، کەبەدوای پڕوپاگەندەکردن بۆ کەل‌وپەل‌و بازرگانییانـە

تەماشا دەکرێن... یەکێکیان بەدوای وەدەستخستنی دەنگەوەیەو ئەوی تر بەدوای فرۆشتنی بەرهەماکانەیوەیە(کاڤاك،2005: 17).

پێناسەی ئیجرائی هەڵبژاردن:

سەرجەم توێژینەوەکە لەسەر خودی ئەو بەشدارییەی ژن کراوە لەهەڵبژاردندا، بەتایبەتی ئەوانەی لەناو شاری کەرکوکدا دەژین، وەرگرتنی ئەم سامپڵە، وامان لێدەکات بیر لەوە بکەینەوە چۆن بتوانین بەشداری سیاسی ژنان دیاری بکەین، لەتوێژینەوەکەدا ژن وەك رەگەزی سەرەکی وەرگیراوە، واتە لەم توێژینەوەیەدا، کچ‌و ژنی تەلاقدراوو بێوەژنمان بەهەمان مانا وەرگرتووە، بەڵام بەجیاوازی لەیەك حاڵەتدا.

3/ جیاکاری دژی ژن:

1- جیاکاری دژی ژن، هەموو جیاکردنەوەو دوورخستنەوە یان کۆت‌و بەندکردنی ژنە، کەلەسەر بنەمای رەگەز بێت، لەکاریگەری یان مەبەستی دابەزاندنی یان تەوهین کردن بێت بەژن‌و بەمافەکانی مرۆڤ‌و ئازادییە بنەڕەتیەکان، لەبوارەکانی سیاسەت‌و ئابووری‌و کۆمەڵایەتی‌و رۆشنبیری‌و مەدەنی، یان لەهەر مەیدانێکی تردا بێت، یان تەوهینکردن‌و دابەزاندنی سوود وەرگرتن لەو مافانە یان مومارەسەکردنی، ئەویش بەدەر لەحاڵەتی هاوسەریەتی‌و لەسەر بنەمای یەکسانی نێوان ژن‌و پیاو(امم المتحده، 1981: الماده الاولى).

پێناسەی ئیجرائی جیاکاری دژی ژن:

جیاکـاری دژی ژن لـەم توێژینەوەیـەدا، لەهـەمان تێروانیینـەوە سەرچاوەی گرتـووە، کـە ڕەگـەزی پـەراوێزخراوی نـاو کۆمـەڵگای ئێمـە پێکدەهێنێت، هەروەها دیاردەی بەشداریکردنی سیاسی لەناو نێوەنـدی ڕۆشـنبیریدا زۆرجـار بەشـێوازی جیـاواز قـسەی لێـدەکرا، لەبـەر ئـەوە بەشداری سیاسیمان کردە سەرچاوەی باسەکەمان، تا لەوە تێبگـەین ژن لەم دەڤـەرەدا تـاچ ئاسـتێك بـوونی خـۆی لـەناو پێکهاتـەو پێناسـەکاندا دیـاری کـردووە، لـەم سـۆنگەیەوە ئـەم توێژینەوەیـەمان بـۆ بەشـداری سیاسی ژن ئەنجام دا.

ئایا ئایندەی سیاسی ئەم وڵاتە بەرەو دیموكراسی دەچێت؟

بەر لەوەی قسە لەسەر ئەوە بكەین، كە ئاییندەی عێراق بەرەو دیموكراسی دەچێت دەبێت كەمێك بگەڕێینەوە دواوەو سەیری شێوازی دروست بوونی دەوڵەتی عێراق‌و پێكهاتە سیاسی‌و كۆمەڵایەتیەكان بكەین‌و بزانین تا چەند باری سیاسی‌و كۆمەڵایەتی عێراق یارمەتی دەربووە بۆ ئەوەی بنەماكانی دیموكراسی چەكەرە بكات‌و بڵاوبێتەوە، تا ئەو پێكهاتانە نەناسین‌و دەست نیشانی فاكتەرەكانی نەكەین ناتوانین دەرئەنجامێكی ئەوتۆ، لەبارەی دیموكراسی بوونی عێراق، یاخود نەبوونی بەدەسن بهێنین، چونكە هەر كۆمەڵگایەك بەبێ دەست نیشان كردنی پێك هاتە كۆمەڵایەتی‌و سیاسیەكانی لە قۆناغەكانی دروست بوونییەوە نەناسین ناتوانین كاركردو جۆری سیستمی سیاسی‌و كۆمەڵایەتی بناسین، بەنەناسینی جۆری پێك هاتەكان‌و دەسەڵاتەكانیش ناتوانین بڕیار لەسەر هیچ پێناسەیەكی دیاری كراو بدەین.

كۆمەڵگای عێراق، كۆمەڵگایەكی داخراوی سونەتی ئایینی بووەو بەدرێژایی مێژوو هەتا دروست كردنی یەكەمین دەوڵەت لەسەر دەستی بەریتانیا، پیك هاتەی سیاسی‌و كۆمەڵایەتی عێراق بەسەر خێڵ‌و ناوچەو تیرو مەزهەب گەرایی دابەش بوو، هەر یەكێكیكش لەو پێك هاتانە خاوەنی خەسڵەت‌و تایبەتمەندی خۆیان بوون‌و هەڵگری یەك دنیا جیاوازیش بوون لەگەڵ یەكدی‌و تا ئەو پەڕی ئاستی توندو تیژیان بەرامبەرە یەكدی بەكارهێناوەو كاری ڕۆژانەیان شەڕو تاڵان‌و داگیركردن‌و دەست درێژی بووە بۆ سەر یەكتری‌و هیچ كات گوێیان بەژیانی لێبوردەیی‌و گوێ لەیەكتر گرتن نەداوە، بۆیە دەبینین خێڵەكانی ناو عێراق هەر یەكەیان بەجۆرێك لە جۆرەكان دژی هەر

جۆرە ئازادی‌و مافێك بووە بۆ خێڵەكانی ترو بەردەوام ئەوە لە سایكۆژیەتیاندا كاری كردوە كە چۆن دەسەڵاتی خۆی زیاد بكات‌و داگیر بكات، بۆ ئەم كارەش لەشەڕی ڕۆژانەو داگیركاری‌و وێران كاری دا بووە، بەبێ گوێ دانە هیچ قیەمیكی مرۆڤانەو بەدەوام لەسەنگەر گرتن دا بووە، لەدژی خێڵ‌و تایفەو مەزهەبەكانی تر، ئەمەش تاكی عێراقی گەیاندووە بە فەلسەفەی دڵ ڕەقی‌و خوین ڕشتن‌و ئاسایی ترین كار لەلای تاكی عێراقی خوێن ڕشتن‌و لەناوبردن بووەو ئەو سیمایەش بەئاسانی بەمێژووی خوێناوی عێراقەوە دەبینرێت‌و كاروكردەكانی خێڵ‌و ئایینە جیاوازەكان لە عێراقداو شەڕو كارولكاری‌و دەست درێژیەكانیان بۆ سەر یەكترو ڕێژەی قوربانیەكانی دەستی ئەو عەقڵیەتە، لە كۆنەوە تا ئەمڕۆ درێژەی هەیەو كار لەناو سایكۆلۆژیەتی پیك هاتە جیاوازەكانی عێراق دەكات.

پەیوەست بوونی تاكی عێراقی بەسایكۆلۆژیەتی دڵ ڕەقی‌و فەلسەفەی خوێن، لەخۆڕاو لەخۆوە نییە، بەڵكو ئەوە دەرئەنجامی ئەو كەلتورە دوورو درێژەی كۆی عەقڵیەتی عەرەبی بیابانە، كە لەڕابوردوداو خێڵ‌و تیرەكانی عەرەبی دورگەی عەرەبی شەهامەت‌و پیاوەتی لەلایەن داگیركردن‌و تاڵان كردن‌و دەست بەسەراگرتنی یەكترو شەڕی هەمە ڕۆژە، ئەوە گەورەترین سیفەتی عەرەب بووە بەگشتی‌و بەر لەهاتنی ئیسلام‌و دوای هاتنی ئیسلامیش بەجۆرێكی تر ئەو سایكلۆژیەتەی لەلای تاكی عێراقی قوڵ كردوەو بگرە هاندەریش بوو بۆ ئەوەی زیاتر عەقڵیەتی داگیركاری‌و تاڵانكردن پەرەبسێنێ‌و ناكۆكی نێوان خێڵەكانی عەرەب زیاتر بكات‌و فەلسەفەی خوێن ڕشتن‌و دڵ ڕەقی پەرەی زیاتر بسێنێ، ڕەوشتی داگیركاری‌و تاڵانكردن لەلای عەرەب بەگشتی‌و عەرەبی عێراقیش بەتایبەتی فەلسەفەی مانەوە عەقڵیەت

بووەو بەردەوام ئەو سایكلۆژیەتە گەشێنراوەتەوەو كاری لەسەر كراوە، بۆیە پەلاماری خێڵەكان بۆ سەر یەكتریو شەڕی نێوان مەزرهە جیاوازەكانی ناو یەك ئایین مێژوویەیكی خوێناوی زۆری هەیە لەلایە هەر دوو مەزهەبی (شیعەو سونە) لەتەواوی ناوچە عەرەب نشنیەكانەوە بەعێراقیشەوە، سەرباری ئەوەی عەرەب هەر لە كۆنەوە خاوەنی عەقڵیەتی شەڕانگێزیو نەفی كردنەوەی ئەوی تر بووەو هەرگیز باوەڕیان بەگفتوگۆكردن نەبووەو خەریكی كاری سڕینەوەی یەكتری بوونو لەو پێناوەش دا دەریایەك خوێن ڕژێنراوە، بۆیە خێڵەكانی عەرەب، بەردەوام لەخۆ ئامادەكردنو خۆ پڕ چەك كردن دا بوون لەترسی یەكتریو هەنگاونانیش بۆ داگیركردنی یەكترو تاڵان كردنی یەكتری، چونكە عەرەب لەسەر ئەوە ڕاهاتبوو ژیانی ڕۆژانەی بەدەسكەوتی شەڕی ڕۆژانە دابین بكات، هەڵبەتە ئیسلامیش وەك لەپێشتر ئاماژەم بۆ كرد دەروازەیەكی تر بوو بۆ پڕكردنی سایكلۆژیەتی تاكی عەرەبی بۆ داگیركردنو تاڵان كردن، بەناوی بڵاوبوونەوەی ئایینو پەیداكردنی دەسەڵاتی ڕەهاو دامەزراندنی ئیمپراتۆریەت، داگیركاریەكانی ئیسلام بۆ ناوچەكان شایەدی ئەو ڕاستیەن.

دیارە تاكی عێراقیش پەروەردی ئەو عەقڵیەتو فەلسەفەیە، كە دەبێت بەردەوام لەهەوڵی داگیركردنو تاڵانكردن دا بێتو ئەو ڕەوشەش لە عێراق دا هەزاران ساڵی خایاندوەو نەوە دوای نەوە بەو شێوە عەقڵیەتە پەروەردە كراوەو بۆ نەوەكانی دواتر گواستراوەتەوەو بوار نەدراوە لێبوردەیی لە عەقڵیەتی تاكی عێراقی دا گەشە بكاتو لێك نزیك بوونەوەو پێكەوە ژیان، عەقڵیەتی شەڕانگێزو كوشتو بڕو كاولكاری بسڕێتەوە، بۆیە كۆمەڵگای عێراقی خاوەنی گەورەترین شەڕی خوێناوی ناو خێڵو پێك هاتە كۆمەڵایەتیو ئایینیەكانەوەو ئەو

شەڕانەش بە درێژایی مێژوو چەند بارە بوونەتەوەو قوربانیەکانیش ڕوو لەزیادو زیاتر کردووەو ناکۆکی نێوان ئەو پێك هاتانەش قوڵ ترو خوێناوی تر بووە، ئەو ڕەوشەی ناو پێك هاتەکانی کۆمەڵگای عێراق وای کردبوو، کە هیچ کاتێك نەتوانن بوار بۆ هوشیاری لەبارەی ماف‌و ئازادیەکانی یەکتر بکەنەوەو هەوڵی ئەوە بدەن کە فێری ژیانی دوور لە ڕق‌و شەڕ بن.. بوونی ئەو سایکلۆژیەتە وای کردبوو، بەردەوام ڕەوشی عێراق ئاڵۆزو نالەبار بێت‌و شەڕی سڕینەوەی یەکتری بەردەوام بێت‌و نەتوانن دەسەڵات‌و دەوڵەتێکی مۆدێرن پێك بهێنن‌و خۆیان لەسەر ژیانی مەدەنی ڕابهێنن‌و نەوەکان بە عەقڵیەتی قبوڵ کردنی ئەویتر بەهەموو جیاوازیە ئایینی‌و مەزهەبیەکانەوە قبوڵ بکەن، هەر بۆیە کاتێك یەکەمین دەوڵەت کە لەسەر دەستی بەریتانیا لە عێراق دروست دەکرێت، ئەو دەوڵەتە دورست دەکرێت‌و هیچ بنەمایەکی بەشداری کردنی هاوڵاتیانی عێراقی تیا نیەیەو، لەماوەیەکی کورت دا شەڕی دژی ئەو دەسەڵاتە دەست پێدەکات، چونکە تاکی عێراقی تاکێکی شەڕانگێزو دڵ ڕەقەو ئامادەی ژیانی پێکەوەیی نیە، شەڕەکان دژی دەسەڵاتی پاشایەتی هەتا ساڵی (1958) دەخایەنێت چەندین شەڕی خوێناوی لەنێوان دەسەڵاتی پاشایەتی‌و ئەوانی تردا ڕوو دەدات‌و هەتا ڕووخانی دەسەڵاتی پاشایەتی، کە مێژووی عێراق شاهیدی ئەوەیە کە چ ڕق‌و دڵ ڕەقیەك لەناو دڵی تاکی عێراقی دا دژی پاشایەتی پەنگی خواردوەتەوەو لەکاتی ڕوخاندنی دا چۆن سوکایەتی بەجەستەی کوژراوەکان کراوەو ئەو سیناریۆیەش لە ڕووخاندی قاسمیەکانیش دووبارە بوەوەو بەهاتنی بەعسیش هەمان سیناریۆ کاری کردوە لەناو عەقڵیەتی تاکی عێراقی‌و بەعس بەو پەڕی دڕندانە کوشت‌و بڕی ئەنجام داوەو پەرەشی بە عەقڵیەتی سڕینەوەو ئەوی تر داوەو شەرعیەتیشی بەخۆی داوە..

كۆمەڵگایەك خاوەنی ئەو عەقڵیەت‌و كەلتورو سایكۆلۆژیەتە بێت، ئایا ئەگەری ئەوەی هەیە ئەوی تر قبوڵ بكات‌و دەست بەرداری شەڕو كوشتن‌و تالآنكاری بێت، ئەمە ئەو پرسیارە گرنگەیە كە دەتوانین لێیەوە قسە لە ئەگەرەكانی دیموكراسی بكەین، چونكە دیموكراسی لە سادەترین پیناسەدا قبوڵ كردنی جیاوازیەكان‌و ئازادیەكانی ئەوی ترە، كۆمەڵگایەك لەسەر ئەو بنەمایە ڕانەهاتبێ، سانا نییە بەرەو دیموكراسی هەنگاو بنێت..

كۆمەڵگای عێراقی هەزاران ساڵە مومارەسەی توندو تیژی‌و دڵ ڕەقی دەكات‌و تائێستاش دوای ئەو هەموو ساڵە لە خوێن ڕشتن‌و ئازادی دەورنی، سەرباری ئەو هەموو پێشكەوتنەی لەبواری زانست‌و زانیاری‌و تەكنەلۆژیادا ڕووی داوە، كە كاریگەری ڕاستەوخۆی هەبووە لەسەر كۆی كۆمەڵگای مرۆڤایەتی‌و گۆڕینی ئاڕاستەی توندوتیژی‌و دڵ ڕەقی، بەڵام ئەو گۆڕانكاریانە كەمترین كاردانەوەی لەلای تاكی عێراقی نەبووەو ئێستاش كۆی ئەو عەقڵیەتی شەڕانگێزی‌و قبوڵ نەكردنی ئەویترو بەكارهێنانی تا ئەو پەڕی توندو تیژی لەناو پێك هاتەكانی كۆمەڵگای عێراق دا ئیش دەكات، تائێستاش شەڕی ئەتنیكی‌و تایفی‌و مەزهەبی لە عێراقدا بەشێوە ناشیرینەكەی بوونی هەیەو كۆی پێك هاتە حزبی‌و ڕێكخراوەیی‌و مەزهەبە جۆراوجۆرەكان شەڕ لەسەر سڕینەوەی یەكتری دەكەن، گەرچی ئێستا ئەو ناكۆكیە خوێناویانە لەچوار چێوەی مۆدێرن تر لە خێڵ بەڕێوە دەچێت، بەڵام بەهەمان عەقڵیەتی خێڵ كار دەكەن‌و هەوڵی سڕینەوەو لەناوبردنی یەكتری دەدەن، بۆیە ئەگەرەكان بۆ بەدیموكراسی بوونی عێراق لەئێستاداو دوای (86) ساڵ لەدروست بوونی یەكەمین دەوڵەت لە عێراق دا ئەگەرێكی لاوازەو بەم عەقڵیەت‌و كەلتورو ڕۆشنبیری شەڕانگێزییەوە.. چونكە تاكی عێراقی تاكێكە

بەردەوام لەنەستی دا هەستی سڕینەوەو لەناوبردن کار دەکات. کۆڕینی ئەو عەقڵیەتەش کارێکی زۆر زەحمەتە، ئایدیایەك بتوانێت کەلتورێکی هەزاران ساڵە بسڕێتەوە ئەگەر ویستی خودی‌و پەرۆشی خودی بۆ گۆڕانکاری بوونی نەبێت.

تاکی عێراقی کەمترین ئامادەیی لەخۆنەگرتوە بۆ گۆڕانکاری لە عەقڵیەت‌و سایکۆلۆژیەتی داو بەردەوام نەوەکان بە کەلتوری‌و ڕۆشنبیری کۆن دەمەزەرد دەکرێنەوەو کار لەسەر سایکلۆژیەتیان دەکرێ‌و هان دەدرێن بۆ شەڕانگێزی‌و لەناوبردنی یەکتری، ڕۆژانە مەزهەبە جیاوازەکان نەوەکانیان پەروەردە دەکەن لەسەر ڕەفزکردنەوەی ئەوەی ترو، ئەتنیکە جیاوازەکان کار بۆ لەناوبردنی یەکتری دەکەن‌و ئەو ڕۆشنبیریە بەنەوەکانیان دەدەن‌و هیچ ئاماژەیەك بۆ لێبوردەیی‌و پێکەوەژیان‌و سڕینەوەی عەقڵیەتی فەلسەفەی خوێن کار ناکات.. گەرچی لەدوای پرۆسەی ڕزگارکردنی عێراقەوە هەزاران ڕێکخراوی کۆمەڵی مەدەنی دروست بوون‌و ڕێژەی دروست کردنی حزب زۆر فراوان بووە، سێ جار هەڵبژاردن ئەنجام دراوە، بەڵام ناتوانین هیچ یەکێك لەوانە بەسەرەتایەك بەرەو دیموکراسی سەیر بکەین، چونکە زۆرینەی ئەو پێك هاتانەو بەشداری کردنیان لەو پرۆسانەدا، جگە لەڕق لەبەرامبەرو سڕینەوەی بەرامبەر هیچ شتێکی تریان نییە، دوای سێ ساڵ لەو پرۆسەیە ئێستایش گەورەترین خوێن ڕێژی لە عێراقدا ئەنجام دەدرێت‌و ڕۆژانە مومارەسەی دڵ ڕەقی‌و خوێن ڕشتن ئەنجام دەددرێت‌و هیچ یەکێك لەو کارە ناشرینانە دڵی تاکی عێراقی ئازار نادات‌و جۆرێك لە گۆڕانکاری بەسەر سایکلۆژیەتیاندا ناهێنێت، کە ئەو هەموو ڕق‌و خوێن ڕشتنە چی سودێك بە مرۆڤ‌و خەونەکانی دەگەیەنێت.. تائێستاش تاکی عێراقی بەناشیرین ترین شێوە مرۆڤ کوژی ئەنجام

دەدات، کە ئەوە عەقڵیەتی هەزار ساڵ بەر لەئێستایەو تاکی عێراقی گۆڕانی بەسەردا نەهاتوە، لەبەر ئەوەی تاکی عێراقی هەر لە ئەساسەوە باوەڕی بەگۆڕانکاری نییەو دەیەوێت دەست بەهەویەتی شەڕانگێزی خۆیەوە بگرێ‌و کاری لەسەر بکاتو ڕۆژانە ئەنجام دانی ئەو شێوە شەڕانگێزە لە عێراق دا دووبارە دەبنەوەو تا ئێستا زمانی گفتوگۆکردن زۆر لاوازە، لەبەرامبەری دا زمانی شەڕو سڕینەوەو کوشتن زۆر بەهێزو ئاساییە ، دامەزراوەکانی کۆمەڵی مەدەنی زۆر لاوازن‌و هەندێکی زۆریان هیچ کاریگەریان نییەو هەر لە بنەڕەتیشدا سەر بەو حیزب‌و پێکهاتانەن، کە دژی گۆڕانکاری‌و عەقڵیەتی شەڕانگێزین، بۆیە دەتوانین بڵێین، ئەگەرچی گۆڕانکاری بەرەو دیموکراسی لە عێراق دا زۆر لاوازەو بەم شێوە ژیانەو مومارەسەکردنی سیاسی‌و کۆمەڵایەتییەوە دورین لەوەی بتوانین ڕابێت، یاخود کار بۆ بەدیموکراسی کردنی کۆمەڵگا بکەین، کۆمەڵگایەك تاسەر مۆخ‌و ئێسقان دژی ئازادی‌و مافەکانی ئەوی تر بێت‌و ئامادەی گوێ گرتن نەبێت، چۆن دەتوانێت ژیانی دیموکراسی‌و مەدەنی قبوڵ بکات، کە گرنگترین بنەماکانی ژیانی دیموکراسی قبوڵ کردنی ئەویترو جیازازیەکانە... بوونی دەستووری مەدەنی‌و دەوڵەتی یاسایە، دەوڵەتێك لەسەر بنەمای مافەکانی مرۆڤ‌و قبوڵ کردنی تەواوی بیروڕا ئازادەکان‌و ڕێزگرتن لەسەروەرییەکانی مرۆڤ.. عێراق هیچ یەکێك لەو بنەمایانەی تیا نییەو تا ئێستا هەچ دەستورو دەسەلاتێك هاتبێتە سەر حوکم ئامادە نەبوو جیاوازییەکان قبوڵ بکات‌و بەرگری لەماف‌و سەروەرییەکانی مرۆڤ بکات، بەڵکو ئەو دەسەلاتانە، یان لەسەر بنەمای مەزهەبی، یاخود عرقی دامەزراون‌و کاریشیان بووژاندنەوەی دڵ ڕەقی‌و خوێن ڕشتن بوو، بۆیە هەمیشە دواکەوتونە ئەوە لەژیانی مەدەنی‌و یاسایی، کە پارێزەری مافەکانی هاولاتیان بێت بەبێ جیازازی

ڕەگەزی‌و ئەتنیکی‌و تایفی... دەوڵەتی عێراق بەئێستاشەوە کە خاوەنی فرەییەو لەدەسەڵات‌و پەرلەمان‌و دەستوری هەیە، بەڵام ئەوەی جێگەی قبوڵ کردن نییە جیاوازی ئەتنیکی‌و مەزهەبیەو ڕۆژانە کێشەی ئازادی بیروڕا هەیەو ناکۆکیە مەزهەبیەکانی عێراق لەئاستی خوێن ڕشتن دایەو هیچ جۆرە یاسایەکی مەدەنی بوونی نییەو ڕۆژانە تاکەکانی عێراق دەبنە سوتەمەنی دەستی تیرۆرو قبوڵ نەکردنی ئازادی ئەویتر. ئەم شێوە کارکردنەی تاکی عێراقی دوای ئەو هەموو ساڵە لە ئەزموونی دەوڵەت نەیتوانیوە بچوکترین بنەمای دیموکراسی قبوڵ بکات، کە مافی ئازادی هاوڵاتیانە بە جیاوازیەکانەوە، بۆیە کۆمەڵگای عێراقی زۆری ماوە بگات بەهەنگاو نانی جدی بەرەو دیموکراسی، چونکە ئەزموونی ئەو هەموو وێرانکاری‌و خوێن ڕشتنە نەیتوانیوە تاکی عێراقی فێری خۆشویستنی ژیانیان بکات، بەڵکو کۆی ئەزموونەکان تاکی عێراقیان فێری ژیانی دڵ ڕەقی کردوەو ئێستاش تاکی عێراقی زۆری حەز لە خوێن ڕشتن‌و تەماشاکردنی خوێنی ڕژاوە، بۆیە لەم جۆرە ژینگەیەدا هەنگاونان بۆ گۆڕانکاری زۆر قورس‌و پڕ لە گرێ‌و گۆڵەو بنەماکانی عەقڵی دیموکراسی لە عێراق دا زۆر لاوازە، بەو مانایەش نا کە هەر هیچ بنەمایەکی عەقڵی دیموکراسی بوونی نییە، بەڵام کەمترین بوار لەبەردەم ئەگەری هەنگاونان هەیە بەتایبەت لە ئێستای کۆمەڵگای عێراقدا، کە کێشە سیاسی‌و ئابووری‌و کۆمەلایەتیەکان لە ئەزمەیەکی زۆر قوڵ دایەو ڕۆژانە خوێن ڕشتن ڕوو دەدات‌و ترس‌و دڵەڕاوکێ سایکلۆلۆژیەتی زۆرینەی تاکەکانی داگیرکردووەو دەسەڵات بەشێوەیەکی زۆر نامەدەنییانە ڕووبەڕووی هەر داخوازیەکی هاوڵاتیان دەوەستێتەو زۆر دژی گۆڕانەو نایەوێت ژیانی گۆڕانکاری قبوڵ بکات، ئێستایش لە عێراق دا حکومەت‌و دەسەڵات لەسەر بنەمای هەڵبژاردنی دیموکراسیانە

پێك نایەت‌و بگرە لەرێگەی ڕێکەوتنی تەیارە جیاوازەکان‌و بۆ بەرژەوەندی خۆیان پێکی دەهێنن، کەئەمەشیان دوورکەوتنەوەیە لە ئەگەری بەرەو دیموکراسی چوون‌و گۆڕانکاری جدی، لەو کەلتورە ناشرینەی کۆمەلگای عێراقی‌و مەزهەبیش کە ڕێگری جدییە لە بەمەدەنی بوون‌و هەنگاونان بەرەو دیموکراسیەت زۆر بە قولّی لەناو عەقلّیەت‌و سایکۆلۆژیەتی تاکی عێراقی دا ئیش دەکات‌و لەدەستوریش دا ڕەنگی داوەتەوە، کە دیارە مەزهەب زۆر دژی دیموکراسیەتەو بەرگری لەمانەوەی دەسەلاّتی شمولی‌و کۆیلەکردنی هاولاّتیان دەکات.. بۆیە ئەگەرەکانی گۆڕانکاری‌و هەنگاونان بەرەو دیموکراسی لەکۆمەلگای عێراق دا زۆر لاوازەو پێویستی بەکارکردنی زۆر جدی هەیە، تا ئەوەی بتوانرێت دەروازەیەك بدۆزێتەوە، کە عەقلّیەتی چەق بەستوی تاکی عێراقی بشلّەقێنێ بۆ گۆڕانکاری‌و ڕاهێنانیان لەسەر فرەیی‌و ژیانی مەدەنی، کە بنەمای سەرەکییە بەرەو دیموکراسی‌و قبولّ کردنی یەکتری...

لایەنێکی تری لاوازی تاکی عێراقی لەوەدایە کە ئەزموونی لەژیانی ڕابوردو وەرنەگرتوەو بەردەوام هەلّەکان دووبارە دەکاتەوەو نایەوێت هەنگاو بەرەو گۆڕانکاری بنێت، تا ئەو ئاستەی تاکی عێراقی جۆرێك لە ڕەشبینی‌و بێ دەربەستە بەئاییندەو چارەنوسی خۆی‌و گوێ بەجۆری ژیان‌و دەسەلاّت نادات‌و خۆی دوورەپەرێز گرتووەو نایەوێت بەشدارو چالاکی باری ژیان‌و گۆڕانکاری‌و جۆری دەسەلاّت بێت، بۆیە تاکی عێراقی لەزۆرترین حالّەتدا بێ دەنگی هەلّدەبژێرت‌و چاوەڕوانی فەرمان جێبەجێ کردن دەکات، لەکاتێکدا هەنگاونان بەرەو دیموکراسی شەڕی گەورەی لاوانی دەوێت‌و کار بۆ گۆڕین بکات‌و دژی هەموو عەقلّیەتێکی کۆن‌و چەق بەستو، لاوان کاتێك ئەو شەڕە ناکەن بە

دڵنیایی عەقڵیەتی ڕابوردو مانەوەی خۆی مسۆگەر دەكاتو بەو پەڕی توندو تیژیەوە دژی هەموو جۆرە گۆڕانكاریو بەرەو پێش چوونێكەو ناشیەوێت بەئاسانی قبوڵی ژیانی فرەییو ئازادی ئەوی تر بكات... بێ دەربەستی لاوان بەگۆڕانكاری وای كردووە بەردەوام ژیانی سیاسی بەدەستی عەقڵیەتی كۆن خوازییو دژی گۆڕانكاریەوە بێتو بەئارەزووی خۆی مومارەسەی دەسەلاٌت بكاتو لاوانو گۆڕانكاریەكانیش كۆتو زنجیر بكاتو بەر بەهەموو ئەگەرێكی نوێ بگرێت... ئەو ئەزموون كردنەی عەقڵیەتی كۆنخوازی بۆ بەڕێوەبردنی دەسەلاٌت لە عێراق دا لە (8) ساڵی ڕابوردودا بەو شێوەیە بووەو كاری كردووەو دژی هەموو كرانەوەو گۆڕانكاریەك وەستاوەتەوەو بەردەوام بە عەقڵیەتی كۆن حوكمی وولاٌتی كردوەو ڕووبەڕووی هەموو گۆڕانكاریو هەنگاوە مەدەنیو دیموكراسیەكان وەستاوەتەوە، بۆیە هەنگاونانی جدی بەرەو دیموكراسیەت لاوازو ئیفلیج كردووەو هەر ئەگەرێكی واش هاتبێتە پێش بەتوندترین شێوە سەركوت كراوە... بەهەر حاڵ ئەگەرەكانی بەدیموكراسی كردنی كۆمەڵگای عێراقی فورسەتی لەبەردەم دا هەیە، بەلاٌم تا چەند تاكی عێراقی دەست بەرداری ئەزموونی تاڵی ڕابوردوی پڕ لە خوێن ڕشتن دەبێتو گۆڕانكاریەكان قبوڵ دەكاتو بەگیانی سەردەمەوە دێتە ناو كاركردنی سیاسیو كۆی پێك هاتەكانی نوێ دەكاتەوە دەیان گۆڕێت، كە ئەمەیان كاری ئەم نەوەیەیە كەلەسەردەمی تەكنەلۆژیای نوێو جیهانگیریدا دەژێتو ئاشنایەتی لەگەڵ كۆی فكرو مەفاهیمە نوێكان هەیەو ڕۆژانە لەمسی تەكنەلۆژیای نوێ (زانیاریو پەیوەندی كردن) دەكاتو لە كورترین ماوەدا زۆرترین زانیاری لەدوورترین شوێنی دنیا بەدەست دەهێنێت، بۆیە ئەم نەوەیە دەتوانێت هەنگاوی جدی هەڵگرێت بەرەو بەدیموكراسی كردنی كۆمەڵگاو گۆڕینی

ئاراستە باوەكانی كاركردنی نەوەكانی پێشوو، كە دیارە لەئێستای كۆمەڵگای عێراق دا كاتێكی گونجاوە بۆ ئەو شێوازە كاركردنەو گۆڕانكارییەكان، چونكە دەزگا دیكتاتۆریەكان هەڵوەشاونەتەوەو دەسەڵاتێكی چەسپاو بوونی نییەو چەند هێزێكی حزبی‌و میلیشیایی بوونی هەیە، دەكرێت لەئێستادا ئەم نەوەیە فشاری جدی دروست بكەن لەسەر حزب‌و میلیشیاكان بۆ چەسپاندنی دەستورێكی مەدەنی كە تەواوی بنەما دیموكراسیەكان لەخۆبگرێ‌و یاسا باڵا دەست بێت‌و مافەكانی هاوڵاتی بوون بەبێ جیاوازی ڕەگەزی بسەلمێنرێ‌و مافە ئازادیەكانی هاوڵاتیان لەئازادی ڕادەربڕین‌و مافە ئابوریەكان بسەلمێنرێت، چونكە ئێستا فورسەت لەبارەی دامودەزگایەكی بەهێزی سەركوتگەر بوونی نیەو دەكرێ سود لەم هەلومەرجە وەربگیرێ بەقازانجی گۆڕانكاری بەرەو بەدیموكراسی كردنی كۆمەڵگا.

ئەگەر لەئێستادا ئەو كارە نەكرێ، ئەوا بەدڵنیایی فورسەت لەدەست دەچێت‌و هەموو ئەو ئەگەرانەی بەرەو دیموكراسی بوونی كۆمەڵگا دەچێت، لەبار دەچێت‌و كۆمەڵگایەكی دیكتاتۆریانە بەرهەم دێتەوە...

باوەڕبوون بەتوانای ژن بۆ بەشداری سیاسی

قسەكردن لەسەر توانای ژن‌و بەشداری كردنی، لەكایە سیاسیەكان‌و بەڕێوەبردنی كۆمەڵگادا، كارێكی گەلێك قورس‌و گرانە، بەتایبەت لەو كۆمەڵگایانەی كە هیچ ئامادەگیەكی مرۆییانە بەرامبەر بە ژن بوونی نییەو، ژن كائینێكی پەراوێزخراوەو هیچ حسابیكی لەسەر ناكرێت، تەنها وەك وەسیلەیەك بۆ خۆشگوزەرانی پیاو خستنەوەی منداڵ چاوی لێ دەكرێ.. بوونی ئەم عەقڵیەت‌و كەلتورە لەكۆمەڵگاكانی خۆرهەڵات دا، لەخۆیەوە سەرچاوەی نەگرتوە بەرامبەر بە ژن‌و باگراوندێكی قوڵی ئایینی‌و خێڵەكی هەیەو مێژووەكی هەزار ساڵ زیاتر دەبێت‌و نەوە دوای نەوە درێژكراوەتەوەو چوارچێوەو سنوری زیاتری بەخۆیەوە گرتوەو چووەتە چوارچێوەی عەقڵیەت‌و دەستورەوە كاری لەسەر كراوە.. هەموو كۆمەڵگاكانی خۆرهەڵاتی‌و مەزهەبی ژنان تیایدا پلەیەك لەخوار پیاوەوەن‌و بەچەندین جۆریش ئەو پلە دووییەی ژنان پیرۆزكراوەو هەزارو یەك پاساوی ئایینی‌و ئەخلاقیان بۆ مانەوەی پلە دووی ژنان هێناوەتە ئاراوەو كاری لەسەر كراوەو ژنانیان ناچاركردوە، كە بەو ژیانە ڕازیبن‌و تا ئەندازەی ئەوەی كە ژنان وا هەست بكەن، كە ئیدی ئەو چارەنوسە هەر لە ئەزەلەوە بۆیان دیاری كراوەو نابێت لێی لا بدەن.. بەهەر حاڵ هەموو گۆڕانكاریەكانی كۆمەڵگای مرۆڤایەتی‌و بەرەوپێش چوونی مافی ژنان لە دنیاداو هاتنە مەیدانی ژنانیش بەپێی گۆڕانكاریەكان‌و پێش كەوتنی هوشیاری، هۆكارێك بووە بۆ ئەوەی ژنان لەچوارچێوەی ماڵ بێنە دەرو بەشداری كاراو چالاكانەی شۆڕش‌و گۆڕانكاریەكان‌و بەڕێوەبردنی ئیدارەو بەشداری كردن لە كاروباری سیاسی‌و كۆمەڵایەتی بكەن‌و بە بەشێكی سەرەتایی لە مافەكانیان بگەن،

كە ئەو گۆڕانكاریانەش دوای هەزاران قوربانی لەخۆرئاوادا هاتە بوون‌و ژنان توانیان بوونی خۆیان، وەك مرۆڤێكی بەتوانا بسەلمێنت‌و ببنە هەوێنی گۆڕانكاری‌و پێشكەوتن‌و ئەوەش وای كرد چەندین ژنی بەتوانا لەبواری سیاسی دەربكەن‌و بوونی خۆیان لەناوەندی سیاسی دا بسەلمێنن‌و جێ دەستی خۆیان دیاری بكەن‌و هەموو شەقڵە كۆنەكان لەسەر بێ توانایی ژنان بۆ بەشداری سیاسی بسڕنەوە...

ئەو گۆڕانكاریانەی بەسەر مافی ژنان‌و بەشداری كردنیان لەبواری سیاسی دا، لەخۆرئاوا هاتە بوون بەرئەنجامی خەبات‌و یاخی بوونی چەندین ساڵەی خۆیان‌و كۆڵنەدانیان بووە، بۆ تێك شكاندنی عەقڵیەتی كۆنخوازی‌و سەیركردنی ژن، وەك وەسیلەیەك بۆ چێژوو مناڵ خستنەوە، ئەمەش وای كرد كە پیاوان باوەڕ بەوە بهێنن، كە ژنان لەباری سیاسیەوە تواناییان هیچ كەمتر نییەو دەبێت باوەڕ بەوە بهێنین‌و گۆڕانكاری لە عەقڵیەت‌و دەستوردا بكەین‌و ئەو بوارەش بۆ ژنان والا بێت مومارەسەی تواناكانی خۆیان لەباری سیاسیەوە بكەن... گەرچی ئەو گۆڕانكاریانەو باوەڕهێنان بەتواناكانی ژن، بۆ بەشداری سیاسی، لەزۆرترین حاڵەت تەنها خۆرئاوایی گرتەوەو خۆر هەلاتیش لەسەر عەقڵیەتی چەپاندن‌و چەوساندنەوەی ژنان بەردەوام بوو هەموو ڕێگاكانی لەبەردەم ژنان دا داخستبوو، هەموو ئەوانەشی بە بیانووی ئایینی‌و خێڵەكی‌و عەقڵیەتی پیاوسالارییەوە بەستبوەوە. بۆیە ژنان لە كۆمەڵگاكانی خۆرهەلات دا هەموو ڕێگایەكیان لەبەردەم دا داخراوەو ناتوانن مرۆڤێكی كارابن بۆ گۆڕانكاری‌و بەرەوپێش چوونی ماف‌و ئازادیەكان‌و ڕۆڵیان هەبێت لە گۆڕانكاری دا، ژنان لەبەشێكی زۆر لەووڵاتانی خۆرهەلات مافی ئازادی خۆشەویستی‌و هاوسەری‌و چوونە دەرەوەیشیان لێ زەوت كراوە، جا چۆن بتوانن بەشداری كاروباری سیاسی

بکەنو بتوانن ڕۆڵی کارای خۆیان بگێڕن، یاخود بەشداری بکەن لە کاروباری سیاسیو ببنە خاوەنی بڕیارو قسەکردن لەسەر سیاسەتو مەکانەیەکی سیاسی بگرنە دەست، چونکە خۆرهەلأت تا ئەو پەڕی دژی هەموو مافەکانی ژنانو ئازادیەکانیەتیو هەزارو یەك سانسۆری ئەخلاقیو کۆمەلأیەتیو ئایینیان بۆ ژنان داناوە بۆ ئەوەی زنجیریان بکەنو لەچوار دیواری ماڵەوە زیندانیان بکەن، بەدرێژایی مێژوو کۆمەلگاکانی خۆرهەلأتی بەو شێوەیە لە ژنانیان ڕوانیوەو ئەم ڕوانگەیەش بۆ ئێستا درێژ بووەتەوەو کاری لەسەر دەکرێت، هەڵبەتە لەدوای ئەو هەموو گۆڕانکاریانەی بەسەر مافەکانی ژناندا هاتوە لە دنیاداو ئەو پێشکەوتنە بەرچاوانەی لەبواری زانستو زانیاریو تەکنەلۆژیاو مافە ئینسانیەکاندا بە وجود هاتووە، بەناچاریو لەرووکەش دا بەشێك لەولأتانی خۆرهەلأت بۆ جوان کردنی ڕووی خۆیانو شاردنەوەی عەقڵیەتی کۆنەپەرستیو شەرەف پارێزی ڕێگەیان بەژنان داوە بەشداری هەڵبژاردن بن، ئەوەش بەوەی تەنها بۆیان هەیە هەڵبژێرن، نەك خۆیان هەڵبژێرن بۆ پۆستە سیاسیەکانو ئیدارە بگرنە دەست دیارە ئەوە هەموو کۆمەلگا خۆرهەلأتیەکان دەگرێتەوە، ئەمە جگە لەوەی تائێستا ژنان لەدەستورو یاساکانی زۆرینەی وولأتانی خۆرهەلأت دا پلەیەك لەخوار پیاوەوەنو بچوکترین ماف، کە ئازادی سەفەر کردنە ڕێگەیان پێ نادرێتو دەستوری وولأتەکان ڕێگەیان بەوە نەداو ژنێك بە تەنها سەفەر بکات، کە ئەوە بچوکترین ماف بێتو عەقڵەتێك ئەوە قبوڵ نەکان دەبێت چۆن ڕێگە بەژنان بدات خاوەنی بڕیاری سیاسی بنوو قسە لەسەر کۆمەلگاو چارەنوسو ئاییندەی بکەن، بۆیە لێرەوە دەتوانین بلێت ژنان لەکۆمەلگاکانی خۆرهەلأت دا چەوساوەترین مرۆڤنو کەمترین بواریان پیدراوە بەشداری بڕیاری

سیاسی بکەن‌و قسەی جدیان هەبێت، چونکە پیاوی خۆرهەڵاتی هەرگیز باوەڕی بەخودی ژنان نەبووەو، وەك مرۆڤێکی گومان لێکراو فریودەر سەیر کردوەو هەمیشە زنجیری کردوە، نەك ئەوەی باوەڕ بەوە بهێنێت، کە ژن تواناکانی بخاتە کارو بیروڕای سیاسی هەبێت‌و بەشداری ململانێکان بکات‌و بیروڕای تایبەتی هەبێت لەسەر کۆی ڕوداوو گۆڕانکاری‌و پێش هاتە سیاسیەکان. بەگشتی پیاوی خۆرهەڵاتی باوەڕی بەهیچ بەشداریەکی ژنان نییە لەکاروباری سیاسی‌و بگرە بەردەوام لەمپەری داناوە بۆ بەشداری ژنان لەکاروباری سیاسی‌و هیچ کاتێکیش پاساوێکی لۆژیکی بۆ ئەو کارەی پێنەبووە، جگە لەپاساوی ئەخلاقی‌و ئایینی، کە ئەو پاساوانەش هیچ بنەمایەکی زانستی لێ نەکەوتوەتەوەو بگرە تەنها ترس‌و نیگەرانی پیاوە لەهاتنە مەیدانی ژنان بۆ کاروباری سیاسی.

خۆرهەڵات بەگشتی تائێستا لەسەر عەقڵیەتی نەفی کردنەوەی ژنان بۆ کاروباری سیاسی کار دەکات‌و ڕەنگە لە وولاتێکەوە بۆ وولاتێکی تر ئەو عەقڵیەتی نەفی کردنەوەیە گۆڕانکاری بەسەردا هاتبێت شێوازی گۆڕانکاریەکان جیاوازبن، ئەگەرنا لەناوەڕۆك دا هەموویان بەیەك ئاراستە بیر دەکەنەوەو ئەوەش سایکۆلۆیەتی هەزاران ساڵەی پیاوی خۆرهەڵاتیە.. ئێستاش لەزۆرێك وولاتانی خۆرهەڵات دا ڕێگە نادەن ژنان سەیارە لێ بخوڕ. جا چۆن ڕێگە دەدەن بەشداری کاروباری سیاسی بکەن‌و ڕەخنەو قسەیان هەبێت، یاخود پۆستی سیاسی وەربگرن‌و ئیدارە بەڕێوە بەرن، ئەوە گەورەترین گرفتی عەقڵیەتی پیاوی خۆرهەڵاتیە وەئەمەش لەوەێوە سەرچاوەی گرتووە، کە ژنان مرۆڤێکی ناسك‌و عاتفین‌و بەکەڵکی کاروباری سیاسی نایەن، هەر ئەو دەربڕینە ماهیەتی پیاوی خۆرهەڵاتی ئاشکرا دەکات بەوەی کە بەهیچ شێوەیەك ئامادە

نیین دەست بەرداری پلە دووی ژنان بن‌و دەروازەکان بەرووی تواناکانی ژناندا والآکەن‌و لە مرۆڤێکی پلە دووەوە بگەرێنەوە مرۆڤێکی ئاسایی‌و خاوەنی ماف‌و سەروەری خۆیان.

کۆمەلگای عێراقیش، وەك کۆمەلگایەکی خۆرهەلاتی هەلگری هەمان خەسلەت‌و تایبەت مەندی کۆمەلگایەکی خۆرهەلاتیەو عەقلیەت‌و بیرکردنەوەی سەبارەت بە ژن هەمان شتەو بەردەوامیش کاری لەسەر سرینەوەی مافە ئینسانیەکان ژنان کردووەو بەشوێن توندکردنەوەی سانشۆرەکانەوە بووە دژی ژنان‌و مافەکانیان... عێراقیش هەلگری هەمان کەلتوری پیاوسالاری‌و ئایینی‌و خێلەکیەو بەبێ ئەو کەلتورەش ژنان پلە یەك لەخوار پیاوەوەن‌و رەوا نییە هیچ مافێکیان هەبێت، جگە لەلەزەت بەخشین بەپیاوان‌و خستنەوەی نەوە، ئەم عەقلیەتە وای کردووە ژنان رۆژانە دووچاری توندو تیژی‌و ئازادی دەرونی‌و جەستەیی دەبن‌و رەشبینن بن بەرامبەر بەئەگەری گۆرانکاری‌و دەرخستنی تواناکانیان‌و سەلماندنی بوونی خۆیان وەك مرۆڤ، بۆیە ژنان لە عێراق دا کەمترین دەرفەت لەبەردەمیاندا نەبووە بۆ کاروباری سیاسی‌و بەشداری لەکاروباری سیاسیدا، سەرباری ئەوەی رێگریان لێ کراوە بۆ خوێندن‌و هەلبژاردنی چارەنوسی خۆیان بەئازادانەو پاساوەکانیش تەنهاو تەنها پاساوی ئایینی‌و مۆرالی بوون، چونکە بەپێی ئایین رەوانییە ژنان خۆیان بریاری لەسەر چارەنووسی خۆیان بدەن، کە بەدلنیایی بەشداری سیاسی ئازادی تاکەو مافی بێ ئەملاو ئەو لایەتی کاتێك ئەو مافەی لێ زەوت دەکرێت، لە بونەوەرێکی کاراوە دەبێتە بوونەوەرێکی کارلێکراو دووچاری سایکۆلۆژیای شکست دەبێت، ئەمەش بەروونی بەژنانی عێراقەوە دیارەو، کە ژنانی عێراق ئێستا بەتەنها مرۆڤێکی کار لەسەرکراون‌و بەکار دێن بۆ بەرژەوەندیەکانی پیاوان‌و جێبەجێ بوونی

خواستەکانیان، بۆیە دەبینین ژنان لە عێراق دا، کەمترین بەشداریان هەبووە لەبواری سیاسی داو ئەو ڕەوشەش بەدرێژایی مێژوو درێژەی کێشاوەو ئێستاشی لەسەر بێت ژن کەمترین بەشداریان هەیە لە مەیدانی سیاسی دا، چونکە عەقڵیەتی پیاوسالاری‌و دەستوریش ئەو مافەی نەداوەو باوەڕی بەتوانای ژنان نییەو لەکاروباری سیاسی دا... گەرچی لەناوەڕاستی سەدەی بیستەوە چەندین ڕێکخراوی ژنان دورست بون‌و بەشێکی زۆر لە حزبو ڕێکراوو گروپەکان، بۆ جوان کردنی ڕووی خۆیان چەندین ژنیان هێنایە ناو ڕیزەکانی خۆیان، ئەمەش نەك لەبەر ئەوەی ئەو یەکانە باوەڕیان بەبەشداری ژنان هەبووە لەکاروباری سیاسی دا، بەڵکو بۆ جوان کردنی ڕووی خۆیان‌و خۆ لەقەڵەم دانیان بەمەدەنی‌و مۆدێرن، کە هەموو ئەو کارانەیان فۆڕم سازی‌و فریودانی ژنان بووە، لەلایەن حزبو یەکە جۆراوجۆرکانەوە بۆ جوان کردنی ڕووی خۆیان، ئەگەرنا تائێستا ژنان لەکۆمەڵگای عێراق دا پلە دوون‌و لەدەستوردا پلەیەك لەخوار پیاوەوە حسابیان لەسەر دەکرێت، بەڵام لەرووی کاروباری سیاسیەوە ئێستا کەمێك گۆڕانکاری ڕووی داوە، بەتایبەت دوای ڕووخاندنی بەعس‌و لەبەریەك هەڵوەشانەوەی ئەو دەسەڵاتە دیکتاتۆرەو بڵاوبوونەوەی فرە حزبی‌و دورست بوونی چەندین ڕێکخراوە گروپی جۆراوجۆر، کە بەرگری لەمافەکانی ژنان دەکەن‌و ژنان بەشداری هەڵبژاردن دەکەن‌و بەشێك لەژنان پۆستی دەوڵەتیان بەهۆی حزبەکانەوە بەدەست هێناوە، بەڵام ئەمەش لەپلەی یەکەم دا بەو مانایە نییە کە گۆڕانگاری لە عەقلێەتی پیاوسالاری دا ڕووی داوەو پیاوان لەباوەڕبوونیان بەتواناکانی ژنان بۆ کاروباری سیاسی ئەو پۆستانەیان پێبەخشیون، بەپێچەوانەوە کۆی ئەو کارانەی پیاوان کردویانە بۆ بەخشینی سیمایەکە بەدەسەڵاتەکەیان‌و نیشاندانی وێنەیەك بۆ غەرب،

کە ئەمانیش باوەڕیان بە بەشداری ژنان هەیە، لەکاروباری ئیداریو سیاسی داو ئەوەتا ژنان پۆستی جۆراوجۆری بەرز وەردەگرنو بەشداری لەبڕیاری سیاسی دا دەکەن، کە لەڕاستی دا ئەو ژنانەی بەشداریان لەو یەکانەدا پێکراوە تەنها شکلێکنو خاوەنی هیچ بڕیارێكو بەشداریەکی سیاسی نینو لەپشت ئەوانە پیاوەکانی حزب بڕیاریان بۆ دەردەکاتو ئەوانیش جێبەجێ دەکەن، بۆیە دەتوانین بڵێین پیاوانی کۆمەڵگای عێراقی باوەڕیان بەبەشداری سیاسی ژنان نییە لەکۆی کارەکانی کۆمەڵگاداو تەنها زۆر جار بەناچارییو بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکاریان دەهێنن، بەناوی بەشداری ژنانەوە. گەرچی ژنان بەڕێژەیەکی بەرچاو بەشداری هەڵبژاردنەکان دەکەنو خۆیان ماندوو دەکەن، بەڵام هیچ کات بەماو مانایە نییە کە ژنان خۆیشیان گەیشتبنە ئەو ئاستەی لەتێگەیشتنیان بۆ بڕیارێکی سیاسی بەشداری دەکەن، یاخود لە باوەڕبونیان بەتوانای سیاسی خۆیانو ئەگەری گۆڕانکاری ئەو بەشداریە جدیە دەکەن، نەخێر بەشداری ژنان لە پرۆسەکان دا جێبەجێ کردنی خواستی حزبو عەقڵیەتی پیاوسالاریەو ئەو پاڵنەرە خێزانیو خێڵەکیو عەشایرییە کە پاڵ بە ژنانەوە دەنێت بەقازانجی ئەو یەکانە بەشداری پرۆسەکان بکات، لەدەرەوەی ئەو بەرژەوەندیانە کەمترین بوار بۆ ژنان بوونی نییە بەئازادی خۆی بەشداری پرۆسە سیاسیەکان بکاتو ڕۆڵی ئەکتیڤی خۆی نیشان بدات بەقازانجی بەرژەوەندیو مافەکانیو هەوڵدان بۆ دوروست کردنی جۆرێك لەباوەڕبوون لەلای پیاوان، بۆ ئەوەی کە ئەم بوونەوەرە توانای بەشداری کاری سیاسیو گۆڕانکاری هەیەو دەبێت ڕێز لە بیروڕاکانی بگیرێت... عێراق لەدوای پرۆسەی ڕووخانی بەعس، ژنان سێ جار بەشداری دەنگدانیان کردووە، بەمانایەکی تر سێ جار بەشداری پرۆسەی سیاسیو یاسایی عێراقیان

کردووەو بەرێژەیەکی بەرچاویش بوونیان هەبووە، لەبەردەم سندوقەکانی دەنگدان، بەڵام زۆرینەی ئەو بەشداری کردنە پاڵنەری حزبی‌و خێزانی‌و بنەماڵەیی لەپشتەوە بووەو، لەباوەڕبوون بەماف‌و ئازادیەکانی خۆیەوە نەبوەو بگرە ئەو باوەڕە بوونی نەبووە لەلای زۆرێك لەو ژنانەی بەشداری پرۆسەکانیان کردووەو زۆرجاریش نەیزانیوە کە بۆچی بەشداری پرۆسەیەکی سیاسی، یاخود دەنگ دان دەکات، بەقەدەر ئەوەی پیاوانی حزب، یان پیاوی ناو خێزان فەرمانی بەشداری کردنی پێکردوە... بۆیە دەتوانین بڵێین تائێستاش لە عێراق دا ئەوە نەبووەتە عەقڵیەت، کە ژنان توانای بەشداری سیاسیان هەیەو دەتوانن، لە بڕیارە گرنگەکان دا بەشداربن‌و خاوەنی بیروباوەڕی خۆیان بن، دیارە ئەوەش دوولایەنی هەیە:

1- پیاوانی کۆمەڵگای عێراق، پیاوانێکی تەقلیدی‌و ئایینی‌و خێڵەکین‌و هیچ کات باوەڕیان بە ماف‌و ئازادیەکانی ژنان نییەو، وەك مرۆڤێکی خاوەن بڕیارو ئیرادە سەیریان ناکەن‌و بەردەوام بەپاشکۆی ئارەزوەکانی خۆیانیان دەزانن‌و بۆ هەر پرۆسەیەکیش کە ڕێگەی بەشداری کردنیان پێبدەن، تەنها بۆ مانەوەو پاراستنی مافەکانی پیاوانە.

2- ژنانی کۆمەڵگای عێراقی بەهۆی ئەو هەموو چەوساندنەوەیەی لەسەریان بووە لەلایەن عەقڵیەتی پیاو سالاری‌و ئایینی‌یەوە، کەمترین بواریان پێ نەدراوە بیر لەماف‌و ئازادیەکانیان بکەنەوە، نەك ئەوەی ببنە خاوەنی بیروباوەڕی سیاسی‌و لەئاگایی سیاسیان بەشداری کاروباری سیاسی بکەن، بەمانایەکی تر تائێستا ژنان نەبوونەتە خاوەنی زانیاریەکی باش لەبارەی زانستی سیاسی‌یەوە، کەمەش وای کردووە بەپاشکۆیەتی عەقڵیەتی پیاوسالاری بمێننەوە.

ئەو دوو هۆكارە پاڵنەری بنەڕەتیە بۆ پەراوێزخستنی ژنان لەكاروباری سیاسی‌و بەشداری كردنیان وەك كارێكی تەقلیدی‌و بەقازانجی پیاوان، هەر بۆیە تائێستاش ژنان نەیانتوانیوە ببنە خاوەنی بڕیاری ئازادانەو سەربەخۆی خۆیان بۆ هەر پێشهاتێكی سیاسی‌و گۆڕانكاریەكان.

بەشی دووەم

ژن و بەشداریکردن لەهەڵبژاردندا

هەڵبژاردن و دەستوورو دیموکراسی

ژن لە کەلتوری ئێمەدا

ژن و بەشداری سیاســـی

ژن‌و بەشداریكردن لەهەڵبژاردندا

پرۆسەی هەڵبژاردن، پرۆسەیەكی تەواو دیموكراسیانەیە ئەگەر بەپێی لۆژیكی مافی هاوڵاتی بوون‌و بەشداری كردنی تاكەكان بەبێ سانسۆرو ئازادانە بێت.

ئەنجامدانی هەڵبژاردن بۆ دیاری كردنی نوێنەرایەتی مێژوویەكی زۆر كۆنی هەیەو دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی دەوڵەتی ئەسینی‌و لەوێوە پرۆسەی هەڵبژاردن ئەنجام دراوەو هاوڵاتیان بەشداری ئەو پرۆسەیەیان كردوە بۆ دیاری كردنی نوێنەرو دروست كردنی دەسەڵاتو پەرلەمان، گەرچی لەكۆن دا هەڵبژاردن‌و پرۆسەی بەشداری كردن، لەسەردەمی یۆنانی كۆندا تەنها بۆ باڵادەستو دەوڵەمەندان بووەو كۆیلەو ژن، مافی بەشداری كردن‌و دەنگدانیان نەبووە، بەڵام وورده وورده پرۆسەی هەڵبژاردن‌و بەشداری كردن بەپێی پێشكەوتن‌و هوشیاری زیاترو گۆڕانكاریەكان لە عەقڵ‌و فكردا پرۆسەی هەڵبژاردن‌و بەشداری كردن گۆڕانی بەسەردا هاتووەو لە قۆناغێكی كاڵ‌و كرچو سەرەتاییەوە گەشەی كردووەو پێش كەوتوە، بەڵام بەهەموو پێشكەوتن‌و گۆڕانكاریەكانەوە تا سەردەمی شۆڕشی فەرەنسی پرۆسەی هەڵبژاردن بەبێ بەشداری ژن‌و كۆیلە ئەنجام دراوەو هەڵبژاردن لەنێوان باڵادەستو خاوەن دەسەڵاتو خاوەن كۆیلەكاندا ئەنجام دراوەو كاریان كردوە بۆ پاراستن‌و مانەوەی خۆیان بەبەهێزی‌و باڵادەستی‌و پشت گوێ خستنی مافەكانی هاووڵاتیان بەگشتی، لەبەر ئەوەی لەرابوردودا شتێك نەبووە بەناوی هاوڵاتی‌و كۆمەڵگا دابەش بووە بەسەر دوو چین دا، پاشاو میرو خاوەن كۆیلەكان، كە هاوڵاتی بوون‌و ژن‌و كۆیلەش چینەكەی تر بوون، كە بەهاوڵاتی دا نەنراون‌و هیچ حسابێكیان بۆ نەكراوەو لەهیچ بڕیارو هەڵبژاردنێك

مافی بەشداری کردن‌و پرس پێکردنیان نەبووە، بەڵام بەهاتنی شۆڕشی گەورەی فەڕەنساو سەردەمی رۆشنگەری‌و گەورەترین وەرچەرخانی هێنایە ناو کۆمەڵگای مرۆڤایەتی گۆڕانکاریش بەسەر شێوازی هەڵبژاردن دا هات‌و بەشداری کردنی هاوڵاتیان بووە شێوازێکی گشتی‌و لەچوارچێوەی دەسەڵاتی باڵادەستان دەرچوو. لەگەڵ ئەوەی بەشداری کردن لەهەڵبژاردن تەنها لەسنوری ڕەگەزی (نێردا) مایەوەو ژنان بۆیان نەبوو بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردن بکەن، بەڵام بۆ یەکەمین جار لەساڵی (1849) لە یەکێك لە وولایەتەکانی ئەمریکا ژنان بەشداری هەڵبژاردنیان کردو، ئەمەش بە یەکەمین شکاندنی شقڵی هەڵبژاردن دێت‌و ئیدی هەڵبژاردن سنوری ڕەگەزی دەبەزێنێت‌و ووردە وورده پرۆسەی هەڵبژاردن بەبەشداری ژنانەوە ووڵاتەکانی تریش دەگرێتەوەو ژنان ئەو مافەیان پێدەدرێت، کە بچنە ناو پرۆسەی هەڵبژاردن‌و مافی دەنگدانیان هەبێت، بەڵام بەبێ ئەوەی مافی ئەوەیان هەبێت خۆیان هەڵبژێرن‌و پۆستە سیادیەکان وەربگرن... بەشداری کردنی ژنان لە پرۆسەی هەڵبژاردن بوارێکی زیاتری ڕەخسان بۆ ئەوەی زیاتر بەماف‌و ئازادیەکانیان هۆشیار ببنەوە بزانن بەشداریکردنیان لە هەڵبژاردن هەنگاوێکە بۆ سەلماندنی بوونی خۆیان‌و گەیشتن بە مافی هاوڵاتی بوون.

لەگەڵ ئەوەی سەرەتا تەمەنی هەڵبژاردن بە سی ساڵ دەست نیشانکرا، (بڕوانە کتێبی سیتمی هەڵبژاردن لەکوردستان، نوسینی ڤیان مەجید) دواتر قۆناغ دوای قۆناغ ئەو تەمەنە گۆڕانکاری بەسەردا هات‌و گەرچی دانانی تەمەنی سی ساڵی لەوێوە سەرچاوەی گرتبوو ئەگەر مرۆڤ کامڵ نەبێت بەدڵ‌و بە گیان بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردن ناکات‌و تەنها لایەنی سۆزو عاتیفە بەسەری دا زاڵ دەبێت‌و بڕیاردانەکانی

بڕیاردانێکی سەلماندنییەو کاریگەری باش نابێت لەسەر پرۆسەی هەڵبژاردن‌و کاندید کراوەکان. بەڵام دواتر ئەو تەمەنەش گۆڕانکاری بەسەردا هات‌و لەساڵی 1848 گۆڕا بۆ بیست‌و یەك ساڵ‌و دواتر لەساڵی 1974 بەدواوە تەمەنی بەشداری کردن لە هەڵبژاردن لەفەرەنساو زۆرینەی ووڵاتان بووە بە (18) ساڵ، کە ئەوەش بەتەمەنێکی لێهاتو مەدەنی دادەنرێت.. هەڵبژاردن لەزۆرینەی ووڵاتانی دوونیا بووە پرۆسەیەکی گشتی‌و هەموو سنورداریە ڕەگەزیەکانی لەسەر هەڵگیراو هەموو ئەو هاولاتیانەی تەمەنی یاساییان هەبوو دەیانتوانی بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردن بکەن‌و خۆشیان هەڵبژێرن بەبێ هیچ ڕێگریەکی ئایینی‌و ڕەگەزی، لەگەڵ ئەوەی لەهەندێك ووڵاتان ڕێگەیان بە ئەو هاوڵاتیانە نەدەدا بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردن بکەن، کە بەبیانی ناویان دەبردن، ئەگەر ڕەگەزنامەی ئەو وڵاتەشیان وەگرتبێت، ئەوەشیان بە پاراستنی بەرژوەندی ئاسایشی گشتی ووڵات لەقەڵەم دەدا. بۆ نموونە وڵاتێکی وەك عێراق بەهیچ شێوەیەك ڕێگە بەبیانی نادات ئەگەر ڕەگەزنامەی عێراقیشی وەرگرتبێت بەشداری هەڵبژاردن بکات.. بەهەر حاڵ پرۆسەی هەڵبژاردن قۆناغ دوای قۆناغ گۆڕانکاری گەورەی بەسەردا هاتووەو بەشداری کردن لە هەڵبژاردن بووەتە پرۆسەیەکی تەواو دیموکراسیانەو هەموو تاکەکانی بەبێ جیاوازی ڕەگەزی‌و ڕەنگی پێست‌و جۆری پیشە بۆیان هەیە بەشداری پرۆسە هەڵبژاردن بکەن‌و خۆیان کاندید بکەن بۆ وەرگرتنی پۆستە سیادی‌و ئیداریەکان، لەگەڵ ئەوەی ژنان لەزۆرینەی ووڵاتان دا بەو هەموو گۆڕانکاریەی بەهۆی پێشکەوتنی زانست‌و زانیاریەوە ڕووی داوەو ژنان بەشێوەیەکی بەرچاو بەشداری کاری کۆمەڵایەتی‌و سیاسی دەکەن، بەڵام مافی دەنگدانیان لێ زەوت کراوەو ڕێگەی بەشداری کردنی هەڵبژاردنیان نەداونەتێ.

ئەوەش زیاتر تایبەتە بەو وڵاتانەی لەڕووی سیستمی کۆمەڵایەتییەوە دواکەوتون‌و ئێستاش خاوەنی عەقڵیەتی پیاوسالاری ئایینی خێڵەکین‌و لەو جۆرە دەسەڵاتانەدا ژنان مافی بەشداری کردنیان نییە لە هەڵبژاردن دا، چونکە ئەو دەسەڵاتانە ئەوە لە عەقڵیەتیاندا جێگیر بووە، کە کاری ژنان ناوماڵ‌و خزمەت کردنی پیاوان‌و خستنەوەی منداڵەو بەخێوکردنیانە، نەك بەشداری کردن لە پرۆسەی سیاسی‌و ئیدارەکردنی کۆمەڵگا... هەڵبەتە یەکەمین وڵاتێك کە مافی بەشداری کردنی بەژنان بەخشی بۆ هەڵبژاردن وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بووەو دواتریش بەرەسمی ئەو مافەی لە دەستوردا چەسپاندووەو کاری لەسەر کردوە، بەدوای ئەویش دا چەندین وڵاتی تر مافی بەشداری کردنیان بەژنان لە هەڵبژاردن بەخشیوە وەك (بەریتانیا، سۆڤیەت، ئەڵمانیا، سوید، نەرویج، دانیمارك، ئیسپانیا...هتد)، هەرچەندە تائێستاش لەزۆرێك لە وڵاتان مافی هەڵبژاردن بەژنان نەدراوە، بەبیانوی ئەوەی ژنان توانای بەڕێوەبردنی ئیدارەو کاروباری سیاسیان نییە لەکاتێکدا ئەو پاساوانە بۆ پەراوێزخستنی ژنان لەبەڕێوەبردنی ئیدارەو کۆمەڵگا هیچ بنەمایەکی زانستی نییە، بەقەدەر ئەوەی لە عەقڵیەتی کۆنەپەرستی‌و دواکەوتویی نەبێت، چونکە ئەو دەوڵەتانەی لەسەر بنەمای عەقڵیەتی پیاوسالاری ئایینی‌و خێڵەکی بیر دەکەنەوە، ژن لەلایان تەنها وەسیلەی خۆشگوزەرانییە بۆ پیاوان‌و هیچ مافێکی تریان نییە، هەر ئەو عەقڵیەتەشە لەزۆرینەی وڵاتانی خۆرهەڵات کاردەکات‌و بوەتە هۆی ئەوەی کە ژنان چەوساوەترین مرۆڤ‌و بێ مافترین مرۆڤ بن‌و تەواوی ماف‌و ئازادیەکانیان بەناوی شەرەف پارێزی‌و ناقص عەقڵیەوە لێ زەوت کراوە ڕۆژانە دووچاری ئەشکەنجەو لێدان دەبن بەدەست دەسەڵات‌و پیاوانەوە.

بۆیە لەو وڵاتە دواکەوتوانەدا ژنان ناتوانن بەبڕیاری خۆیان بەشداری هەڵبژاردن بکە، بەڵکو بڕیاریان بۆ دەدرێت‌و بەزۆریش کاندید کراوەکانیان پێ هەڵدەبژێرن... بەشێکی زۆر لە وولاتانی خۆرهەلات ڕێگە بە ژنان دەدەن بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردن بکەن، بەڵام تائێستا ئەو دەسەڵاتانە باوەڕیان بەبەشداری ژنان نییەو تەنها وەك سیناریۆیەك ڕێگە بەبەشداری ژنان دەدەن بۆ جوان کردنی ڕووی خۆیان بەناوی دیموکراسیەتەوە، ئەگەرنا زۆرینەی وولاتانی خۆرهەلات دژی خۆکاندیکردنی ژنان بۆ پۆستی سەرۆکایەتی‌و هەزارو یەك پاساوی مۆراڵی‌و ئایینی بۆ دەهێننەوە، بۆ نمونە دەوڵەتی (ئێران) یەکێکە لەو دەوڵەتانەی کە بەهیچ شێوەیەك ڕێگە بەو کارە نادات‌و تەواو بەدژی ئایینی دەزانێت‌و زۆرێك لەوولاتانی تری خۆرهەلاتی خاوەن عەقڵیەتی پیاوسالاری ئایینی بەوە شێوەیەی لە ژنان دەڕوانێت، جیا لەوەی لە زۆرینەی وولاتانی خۆرهەلاتی پاشکەوتودا ژن هاولاتی نییەو بە پلەیەك لەخوار پیاوەوە حسابیان بۆ دەکرێت، بۆیە ڕێگە پێدانیشیان بۆ بەشداری کردن لە پرۆسەی هەڵبژاردن دا، تەنها وەك سمبولێك بۆ جوانکردنی ڕووی دەسەلاتەکەیان سەیری دەکەن‌و هیچ مافێکی پێ رەوا نابینن، زۆرێك لە وولاتانی خۆرهەلات تا ئێستا جاڕنامەی جیهانی مافەکانی مرۆڤ جێبەجێ ناکەن، واتە مافی یەکسانی نێوان (ژن_پیاو) بوونی نییەو پیاوان بالادەست‌و خاوەن بڕیارن‌و تائێستا یاساکانی شەریعەت کار دەکات‌و ژنانی پێ مەحکەمە دەکرێت، بۆیە دەبێت بەشداری ژنان لەو جۆرە دەوڵەت‌و دەسەلاتانە چی بێت، یاخود بەشداری کردنیان لەهەڵبژاردن چی مانایەکی هەبێت؟ لەکاتێکدا دەسەلاتەکان گوێ بەو هەموو گۆڕانکاریانە نادەن کە لەدنیای پێشکەوتن دا رووی داوەو ژنان لەدونیادا بەئاستێکی زۆر پێشکەوتون‌و بەشداری

تەواوی پێك هاتە سیاسی‌و ئیداری‌و كۆمەڵایەتیەكان دەكەن‌و پۆستە سیاسیە گرنگەكان بەدەست دەهێنن، بەڵام لەووڵاتانی پاشكەوتو ژنان پلەیەك لەخوار پیاوەوە حساب دەكرێت‌و هەزارو یەك ڕێگر لەبەردەم ماف‌و ئازادیەكانیان دروست دەكرێت.

بەهەر حاڵ ئێستا ژنان بەشێوەیەكی بەرچاو بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردنەكان دەكەن‌و هەوڵی ئەوە دەدەن گۆڕانكاری بهێننە ناو كایە كۆمەڵایەتیەكانەوە كە ئەوە بۆ خۆی هەنگاوێكی باشە بۆ ئەوەی دەسەڵاتەكان ناچار بكرێت یەكسانی (ژن_پیاو) بەڕەسمی بناسێت‌و لەدەستوردا بیچەسپێنن‌و هەموو ڕێگریەكانی بەردەم ژنان وەلا بنرێ‌و ژنان بەو پەڕی ئازادیەوە بەشداری پرۆسەی دەنگدان بكەن‌و خۆیان كاندید بكەن، چونكە تا ئەو جێگایەی ژنان بەو شێوە ژیانە نەگەن پرۆسەی هەڵبژاردن پرۆسەیەكی سنوردارەو بۆ پاراستنی بەرژەوەندی پیاوان‌و ژنان‌و بەشداری كردنیشیان تەنها بەقازانجی دەسەڵات‌و عەقڵیەتی پیاوسالاری‌و مانەوەی كۆتەكانی چەوساندنەوە لە ملی ژنان دەمێنێتەوە. بۆیە دەكرێت ژنان دوای ئەو هەموو بەشداری كردنە لە پرۆسەی هەڵبژاردن‌و فراوان بوونی زانست‌و زانیاری‌و پێشكەوتنی تەكنەلۆژیاو بەخشینی زانیاری زیاتر بەمرۆڤ بەماف‌و ئازادیەكانی، دەبێت هوشیارانە بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردن بكەن‌و لەڕێگەی پرۆسەكانی هەڵبژاردنەوە هەوڵی فراوان بوونی ئازادیەكانیان بدەن‌و مافەكانیان بچەسپێنن... ژنان بەگشتی وەك لەپێشتر ئاماژەم بۆ كرد لەووڵاتانی پاشكەوتوی خۆرهەڵات دا، بەردەوام مافەكانیان پێشێل دەكرێت‌و ئازادی‌و مافەكانیان بە ئایینەی نادیار دەسپێردرێت‌و هەموو جارێكیش فریویان دەدەن بۆ بەردەم سندوقەكانی دەنگدان، بەبێ ئەوەی

بەشداری كردنیان لەو پرۆسانە گۆڕانگاری لە مافو ئازادیەكانیان بهێنێتە ئاراوە.

ژنان لە كۆمەڵگای عێراق دا، بەهۆی بوونی دەسەڵاتێكی ئایینی پیاوسالارییەوە كەمترین دەرفەتیان لەبەردەم دا نەبووە بۆ بەشداری كردن لە پرۆسەی دەنگدان، لەبەر ئەوەی پرۆسەكانی هەڵبژاردن لە عێراق دا زۆر بەكەمی ئەنجام دراوەو گۆڕینی دەسەڵاتەكان بەشێوەی ئینقلابی سەربازی ڕووی داوەو، هەر خۆی دروست كردنی عێراق لەشێوەی دەوڵەت دا لەسەر دەستی حكومەتی بەریتانیا ئەنجام دراوەو هەر ئەویش دەسەڵاتو سەرۆكایەتیەكەی دیاری كردووەو بەدوای ئەویش كۆی دەسەڵاتەكان بەهێزی سەربازی یەكلایی كراوەتەوەو هیچ پرۆسەیەكی هەڵبژاردنی دیموكراسی بوونی نەبوەو، بگرە هەتا ڕوخاندنی ڕژێمی بەعس هیچ پرۆسەیەكی هەڵبژاردنی دیموكراسیانە لە عێراق بوونی نەبووە، هەر كارێكیش بەناوی هەڵبژاردنەوە ئەنجام درابێت سەرۆك یاخود حیزب باڵادەست خەڵكی بانگهێشت كردوە بۆ ئەوەی بەیعەتی پێبدەن‌و مانەوەی خۆی بۆ چەند ساڵێكی تر دیاری كردوە. بەبێ ئەوەی پرۆسەی هەڵبژاردن هیچ گۆڕانكاریە لەبەڕێوەبردنی سیاسی‌و ئیداری‌و یاسایی دا بهێنێتە ئاراوە، ئەمەش بەومانایە نییە هەڵبژاردنی كارتۆنی‌و فریودان بۆ بەرچاوی میدیاو وڵاتانی دنیا ئەنجام نەدراوەو هاوڵاتیانیان بەناوی پرۆسەی دەنگ دانەوە كۆنەكردوەتەوەو، لەگەڵ ئەوەی ژنانیش بەشداری ئەو پرۆسانەیان كردووەو هەمیشە دەنگیان بەدەستووردو دەسەلاتێك داوەو بەشداری هەڵبژاردنیان كردووە، كە لەدژی مافەكانی خۆیان بووەو زۆر جاریش دەسەڵاتە یەك لەدوای یەكەكانی عێراق بۆ داپۆشینی ڕووی پڕ لە كارەساتو چەوساندنەوەیان دژی ژنان چەند ژنێكیان لە ئیدارەو

دەسەڵات بەشداری پێکردووەو پۆستیان پێداون، بەڵام هیچ کات ئەو ژنانە نەیانتوانیوە نوێنەرایەتی ڕاستەقینەی ژنان بکەن‌و کاریگەریان هەبێت لەسەر ڕەوشی نالەباری ژنان‌و چاککردنی... ژنان لە عێراق دا مێژوویەکیان هەیە لەبەشداری کردن لە هەڵبژاردنەکاندا لەگەڵ ئەوەی لە عێراق دا هیچ کات هەڵبژاردن بنەمایەکی دیموکراسی نەبووەو هەڵبژاردنی زۆرەملێیانە ئەنجام داروەو کارەکانی هەڵبژاردن سیناریۆیەکی دەسەڵات بووە بۆ فریودان‌و لەخشتە بردنی تاکەکانی کۆمەڵگا بەبێ جیاوازی ڕەگەزی.. کاتێك هەموو دەسەڵاتەکان بەدەست حیزبێکی دیاری کراوەوە دەبێت‌و بە ئارەزووی خۆی بڕیار دەدات‌و هیچ ململانێیەك لەسەر گۆڕینی دەسەڵات بەشێوەی دیموکراسی‌و هەڵبژاردن بوونی نییە، دەبێت بەشداری کردنی هاوڵاتیان لەهەڵبژاردن چی مانایەکی هەبێت بۆ هاوڵاتیان... ڕەوشی هەڵبژاردن لە عیراق دا لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە تا ڕووخاندنی بەعس بەو شێوەیە سیناریۆ ئامێزە درێژەی کێشاوەو هیچ جارێك دەسەڵات لەرێگەی هەڵبژاردنەوە نەگۆڕاوەو هاوڵاتیان ڕانەهاتون لەسەر ژیانی دیموکراسی‌و هەڵبژاردن، چونکە کۆی حکومەتەکان لە عێراق دا، لەسەر چەمکی فەلسەفەی خوێن کاریان کردووەو بەردەوام تاکێکی دڵ ڕەق‌و توندوتیژبوون‌و یاریان لەگەڵ خوێن دا کراوە، ئەم یاری کردنەش لەگەڵ خوێن دا هەموو سەرەتاکانی دیموکراسیەت‌و مافی بەشداری کردنی خەڵکی لە پرۆسەکانی دیموکراسی دا وون کردوە، کە مەرجی سەرەکی هەڵبژاردن بوونی مافی هاوڵاتی بوون‌و دیموکراسییە، کاتێك دیموکراسیەت بوونی نابێت، هەڵبژاردن مانایەکی نابێت، چونکە هەڵبژاردن لە وولاتێکی دیموکراسی دا ئەنجام دەدرێت‌و تاکەکان دەتوانن

ئازادانە بەشداری پرۆسەکانی هەڵبژاردن ببن‌و قسە لەماف‌و ئازادیەکانیان بکەن.

هەروەك لە پێشتر ئاماژەم بۆ کرد ژنان لە عێراق دا مێژوویەکیان هەیە لە پرۆسەی بەشداری کردن لە هەڵبژاردن‌و ئاگاییەکیان هەیە لە پرۆسەی هەڵبژاردن، بەڵام ژنان بەزۆری لەدوای پرۆسەی ڕزگارکردنی عێراقەوە بەڕێژەیەکی بەرچاوترو جۆرێك لە ئازادانەتر بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردنیان کردووەو دەنگیان داوە بەو لیستانەی کە خۆیان خواستیان بووە، بەڵام ئەم بەشداری کردنەی ژنان دوای پرۆسە تایبەتمەندی خۆی هەبووەو جۆرێك لە لایەنی عاتیفی‌و بەجۆرێکی تریش حزبی‌و بنەماڵەیی بەسەریاندا زاڵ بووەو کەمترین بەشداری کردنیان، بەشداری کردنێکی سەربەخۆیانە بووە، لەهەر سێ پرۆسەی هەڵبژاردن دوای ڕووخاندنی بەعس، کە هەڵبژاردنێکیان بۆ دەستوور بوو، لەکاتێك دا ژنان بە ڕێژەیەکی بەرچاو چوونە ناو پرۆسەی هەڵبژاردن لەسەر دەستوورو کەمترین زانیاریان هەبوو لەبارەی بەندەکانی دەستورو کەمترین مافیشیان لەو دەستوورەی کە دەنگیان بۆ دا هەبوو، چونکە ژنانی کۆمەڵگای عێراق، ئێستاش بەڕێژەیەکی بەرچاو نەخوێندەوارن‌و تەنها وەك لایەنێکی عاتیفی سەیری هەڵبژاردن‌و پرۆسەی دەنگدانیان کردووەو هەر لەوێشەوە زۆر بەپەرۆشەوە بەشداربوون لەگەڵ ئەوەی پاڵنەری خێزانی‌و بنەماڵەیەی‌و عەشیرەت‌و حیزبیش کاریگەری زۆر هەبوو، بۆ ئەوەی کە ژنان بەو ڕێژە زۆر بەشداری هەڵبژاردن بکەن، بەبێ ئەوەی چاوێکیان لەماف‌و ئازادیەکانیان بێت، ڕەنگە لایەنێکی تر بەشداری ژنان لەهەڵبژاردنەکان ئەوە بووبێت مێژووی عێراق هەتا دوای ئەو پرۆسەیە بەوجۆرە بوونی لیستی جیاو حیزبی جیاو کاندیدی جیای بەخۆیەوە نەبینی بێت‌و

عێراق هەر بە یەك ڕەنگ‌و یەك شێوە هەڵبژاردنی تیا ئەنجام دراوەو دەسەڵاتیش هەر لەشوێنی خۆی بووە، بۆیە نەك هەر بۆ ژنان، بەڵكو بۆ كۆی هاوڵاتیانی كۆمەڵگای عێراق بەشداری كردنیان لە هەڵبژاردنەكانی دوای پرۆسەی ئەو مۆركەی پێوە دیارە بووە.

ژنان توانیویانە لە عێراق دا بەشداری پرۆسەكانی هەڵبژاردن بكەن، بەڵام تائێستا ژنان نەیانتوانیوە سەربەخۆیانە بچنە ناو پرۆسەكانی هەڵبژاردن‌و كاندیدی تایبەتی خۆیان هەبێت، بەڵكو لەو چوارچێوە حیزبی‌و تایفەگەری‌و ئایینییە دەرنەچوون‌و بۆیە ئەوانەی دوای پرۆسەكانی هەڵبژاردن وەك نوێنەری ژنان لەناو پۆستەكاندا دەبن دانراون‌و نوێنەری دەنگی ڕاستەقینەی ژنان نین‌و زۆرێك لەو ژنانەی بەشداری پرۆسەكانی هەڵبژاردن دەبن دواتر پەشێمان دەبنەوە لەوەی بەشداریان كردووە.

هەڵبژاردن و دەستوورو دیموکراسی

یەکێك لە بنەما سەرەکیەکانی دیموکراسی بوونی هەڵبژاردن‌و بەشداری کردنی هاولاتیانە لە بەڕێوەبردنی کۆمەڵگاو ئیدارەکردنی، هەر وولاتێك ئەو بنەمایانەی تیا نەبێت خاوەنی هیچ بیرۆکەیەکی دیموکراسی نییەو دەسەلاتێکی ڕەهاو تاك ڕەهەندی‌و دیکتاتۆریانەیە.

کۆمەڵگای عێراق، هەتا پرۆسەی ئازادی‌و ڕووخاندنی دیکتاتۆریەت هیچ بنەمایەکی هەڵبژاردن‌و پرس کردن بە هاولاتیان بوونی نەبووەو، دەسەلاتەکان لەسەرو ئیرادەی هاولاتیانەوە دامەزرێنراوەو بەزۆر بەسەر هاولاتیاندا سەپێنراوە، ئەمەش وای کردوە کۆی دەسەلاتەکان خاوەنی عەقلیەتی دیکتاتۆری‌و تاك ڕەهەندی بن‌و دژی هەموو ماف‌و ئازادیەکانی هاولاتیان بن‌و هەرگیز گوێ بەمافی هاولاتیان نەدەن‌و بەردەوامیش سەرکوتی هەر نەخێرێکیش بکەن کە داوای ماف‌و ئازادی‌و دابین کردنی پێداویستیەکانی ژیان بکات...

ئەزمونی حوکم ڕانی لە عێراق داو لەسەردەمی دروست کردنی دەوڵەت لە بیستەکانی سەدەی بیست دا تا ڕووخاندنی دواین دەسەلات، کە ڕژێمی بەعس بوو، هیچ بنەمایەکی دیموکراسی‌و بەشداریەکی خەڵك، لەئیدارەکردنی دەوڵەت بوونی نەبووەو هەموو دەسەلاتەکان لە ڕێگەی کودەتای سەربازییەوە هاتونە سەر کورسی حوکم‌و هەر بە کودەتای سەربازیش لە حوکم لادراون، بۆیە خەڵکی عێراق لەسەر ژیانی دیموکراسی ڕانە هاتوون‌و هەرگیز هەڵبژاردن نەبوەتە بنەمای بیرکردنەوەی هاولاتیان‌و بەردەوام هاولاتیان پەراوێز خراون‌و گوێ یان لێ نەگیراوەو بۆ هیچ شتێك پرس بە هاولاتیان نەکراوە، بۆیە عێراق هەرگیز خاوەنی دەسەلاتێکی مەدەنی‌و دەستورێکی مەدەنی نەبووەو

دەستوور هەڵقوڵاوی ماف‌و ئازادی هاوڵاتیان نەبووە، بەقەدەر ئەوەی دەستوور بۆ پاراستنی حوکم ڕانەکان دانراوە...

کاتێك دەسەڵاتێکی تاك ڕەهەندی بوونی دەبێت‌و تەنها فەرمان دەر دەکات بۆ تاکەکانی کۆمەڵگا بەدڵنیایی هاوڵاتیان دەبنە کۆیلەو خواست‌و مافەکانیان ژێر پێ دەخرێت‌و پرۆسەی گۆڕانکاری‌و هوشیار بوونەوەش زۆر لاواز دەبێت‌و ناتوانێت لە پێك هاتەو عەقڵیەتی دەسەڵات دا گۆڕانکاری بکات‌و ڕێگا خۆش دەبێت بۆ خوێن ڕشتن‌و دیکتاتۆریەت، کۆمەڵگای عێراق بەدرێژایی دامەزراندنی دەسەڵات دیکتاتۆریەت‌و سەرکوتی بەرهەم هێناوەو تاکی لاوازو دڵ پڕ لەترسی بەرهەم هێناوە، ئەو بێ دەنگی‌و ترسەش میلۆنان مرۆڤی کردووەتە قوربانی‌و گۆڕانکاری بەشوێن خۆی دا نەهێناوە، هەر ئەوەش وای کردووە هەنگاونان بەرەو دیموکراسی لە عێراق دا بوونێکی ئەوتۆی نەبووە زۆر لاواز بووەو هەمیشە ئەگەرەکانی دیکتاتۆریەت‌و سەرکوت کردن بەهێز بووە. بۆیە تاك لە کۆمەڵگای عێراق دا بەردەوام چاوەڕوانی دەرەوەی خۆی بووە ڕزگاری بکات‌و هیوایەکی پێبەخشی‌و ماف‌و ئازادیەکانی بۆ وەربگرێت، بەمانایەکی تر تاکی عێراقی لەجیاتی کارتیکەر بێت‌و ئەکتیف بێت بۆ ماف‌و ئازادیەکانی، تاکێکی کارلێکراو بووەو هەموو ئەو دەسەڵاتانەی هاتوونەتە سەر کورسی حوکم کاریان لەسەر سڕینەوەو لاوازکردنی کردوەو ئەویش کارایی خۆی لەدەست داوەو بووەتە تاکێکی بێ خولیاو گۆشەگیرو بێ هیوا بەمافەککانی خۆی‌و گۆڕانکاری.. ئەو جۆرە لەئیش کردنی دەسەڵات بەدرێژایی مێژووی بوونی دەوڵەت لە عێراق دا وای کرووە، کەهیچ هیوایەك نەبێت بە گۆڕانکاری‌و بەرەوپێش چوونی کۆمەڵگا بەرەو ژیانی مەدەنی‌و دیموکراسی، چونکە دەسەڵات گۆڕین بەشێوەیەکی دیموکراسیانەو بەشداری کردنی هاووڵاتیان لەشێوازی

حوکم دا بوونی نەبووەو هەموو دەسەڵاتەکانیش کە دەستوریان دارِشتوە، لەسەر بنەمای سزادانی هاوڵاتیان دایان ڕشتووە، نەك پاراستنی سەروەریی و ماف و ئازادیەکانی هاوڵاتیان... بۆیە تاك لەم کۆمەڵگایەدا هیچ بەشدارییەکی کارای نەبووە لەسەر دیاری کردنی دەسەڵات و جۆری دەسەڵات و بەڕێوەبردنی کۆمەڵگاو تاك تەنها فەرمانی جیٚبەجیٚ کردوە... دیارە ئەم جۆرە لەبەڕێوەبردنی حوکم لە عێراق داو بیٚ دەنگ کردنی هاولاتیان لەخۆنەهاتوە، بەڵکو مێژوویەکی زۆر کۆنی هەیەو سەرچاوەی لە عەقڵیەتی خێڵەکی و پیاوسالاری ئایینییەوە وەرگرتووە، ئەوە دوای ئەوە درێژ بووەتەوەو کاریگەری خۆی لە عەقڵیەت و سایکۆلۆژیەتی تاکەکاندا بەجیٚ هێشتووە... لەسیستمی ئایینی و خێڵەکی دا تاك دەبێت ملکەچی فەرمانەکانی گەورە بێت و بەهیچ شێوەیەك نابێت لە فەرمانەکانی گەورە دەربچێت، چونکە سزای لەسەرەو شکاندنی پیرۆزیەکانیشە، بۆ نمونە لە دەسەڵاتی شمولی ئایینی دا نابێت هیچ کەس لە فەرمانی خەلیفەو یەکەکانی تری دەسەڵاتی ئایین دەربچێت و یاخی بێت، خۆ ئەگەر تاکێك ئەو کارەی کرد ئیتر مافی ژیانی نییەو دەبێت بکوژرێت... ئەو عەقڵیە لەعێراق دا دەقاودەق بەدرێژایی دەسەڵاتی ئایینی و دواتریش دەسەڵات و حوکم ڕانە یەك لەدوای یەکەکان جیٚبەجیٚ کراوەو مافەکانی تاکی پیٚ زەوت کراوە.. هیچ دەسەڵاتێك لەعیراق دا بەهەڵبژاردن و بەشداری هاوڵاتیان نەهاتوەتە سەر کورسی حوکم و هیچ یەکێك لەدەسەڵاتەکانیش جێگای خواست و مافەکانی هاوڵاتیان نەبووەو هەموویان بەجۆرێك لەجۆرەکان سزای هاوڵاتیانیان داوەو ماف و ئازادیەکانیان پێشێل کردوە، ئەو جۆرە لەدەسەڵات هەموو ئەزموونەکانی حوکم ڕانی لەعێراق دەگرێتەوە، هەر لەدەسەڵاتی پاشایەتییەوە تا دەسەڵاتی بەعس و هەمووشیان هەڵگری جۆرەها

شێوازی ئەشکەنجەدانو سەرکوت بوون لەدژی هاولاتیانو هەموو دەسەلاتو پیرۆزیەکانیان لە خۆیاندا کۆکردوەتەوە ئەوانەش هەمووی دژی کرانەوەو ئازادی تاکەکان بووەو ڕێگاگرتنیش بوو لە هۆشیاری بوونەوەی هاولاتیان بەمافو ئازادیەکانیان. بۆیە تاکی عێراقی بەهیچ شێوەیەك خاوەنی بڕیار نەبووەو هیچ ئەزموونێکیشی نییە لە بەشداری کردن لە پرۆسەی هەڵبژاردنو مافە دیموکراسیەکان.. ئەوە وای کردووە هاولاتیان لە عێراق دا بەردەوام لەترسو دڵەڕاوکێ دا ژیابنو نەیانتوانیبێت هیچ هەنگاوێك بنێن بەرەو دیموکراسیەت. بەردەوام گوێ ڕایەڵی فەرمانی دەسەلات بن، چونکە کۆی دەسەلاتەکانی عێراق بەخوێن ڕشتنو کودەتا هاتوونەتە سەر کورسی دەسەلاتو هیچ کاتێك بوار نەدراوە بەهاولاتیان بیر بکەنەوەو بەشداریان هەبێت لە بواری سیاسی داو، هەر دەسەلاتێك هاتبێتە سەر کورسی حەکم چالاکی هەموو گروپو حزبەکانی قەدەغە کردووەو هەموویانی سەرکوت کردوەو ڕێگەی نەداوە بەشداری ژیانی سیاسی بکەنو ڕەئیان هەبێت... ئەو ئەزموونە تاڵەی شێوازی حوکم ڕانی لە عێراق دا کۆمارێکی لە ترس دروست کردوەو تائێستاش دوای سێ ساڵ ڕووخاندنی دەسەلاتی کاریزمی بەعس هاولاتیان لەترسو گومان دا دەژینو بەو پەڕی ترسو گومانەوە لە ئاییندەی دامەزراندنی دەسەلاتی نوێ دەڕوانن، لەگەڵ ئەوەی هاولاتیان بەشداری هەڵبژاردنیان کردوە بۆ دیاری کردنی دەسەلاتو دەستور، بەلام ئەو بەشداری کردنەشیان نەیتوانیوە کەمترین کاریگەری هەبێت لەسەر سایکۆلۆژیەتیانو گۆڕانکاری بەسەر عەقڵیەتیان دا بهێنێتو لەو ترسو دڵەڕاوکێیە ڕزگاریان بکاتو ئەکتڤیانە بەشداری ژیانی سیاسی بکەن.

هەڵبەتە ئەزموونی زیاتر لە 80 ساڵ لەسەرکوتو چاندنی تۆوی ترس‌و دڵەڕاوکێ لە ناخی هاولاتیان دا، بەئاسانی کۆتایی نایەت، بەتایبەت دوای ئەو گۆڕانکاریانەی لە عێراق دا ڕووی داوە، بەلام عەقلێەتی کاریزمایی حزبەکانی ئێستای سەر ساحەی سیاسی، وەك ئەوانەی پێش خۆی وایەو بەعەقلیەتی نەفی کردن‌و گوێ نەگرتن کار دەکەن، سەرباری ئەوەی دۆخی سیاسی عێراق زۆر نائارامەو تیرۆر تۆقاندن‌و شەڕی مەزهەبی بوونی هەیەو ڕۆژانە کاری توندو تیژی‌و تۆقاندن‌و شەڕی مەزهەبی بوونی هەیەو ڕۆژانە کاری توندو تیژی‌و تۆقاندن ئەنجام دەدرێت، ڕەنگە ئەوەش هۆکارێك بێت بۆ ئەوەی هاولاتیان نەتوانن دەست بەرداری ترس‌و دوو دڵی بن‌و چالاکانە بەشداری ژیانی سیاسی بکەن، کە پەیوەندی ڕاستەوخۆ کاریگەری بە ژیانی ڕۆژانەیانەوە هەیە...

کۆمەڵگای عێراق ئێستا بەو شێوەیە بەژیانی سیاسی دا تێپەڕ دەبێت، کە پێویستی بە گۆڕانکاری هەیە بەرەو کۆمەڵگایەکی مەدەنی‌و دیموکراسی‌و، بەلام تائێستا سەرەتای ئەو گۆڕانکاریانە بەدەر نەکەوتوە، چونکە هاولاتیان نەهاتونەتە مەیدانی ململانێ لەگەڵ دەسەلات‌و کۆنخوازی داو بگرە ئیستا مل ملانێکان لەنێوان باڵەکانی کۆنخوازو دژە دیموکراسی‌و مەدەنیەکان دایەو شەڕیان لەسەر ئەوەیە کە چۆن دەسەلاتێکی مەزهەبی‌و دەستورێك دابمەزرێنن کە ئایینی ئیسلام بنەمای سەرەکی ئەو دەستورە بێت‌و ئەمەش لەو دەستورەی کە ڕاپرسی لەسەر کرا بەرەسمی ناسێنرا، بۆیە گۆڕانکاری بەئاراستەی کرانەوەو پێشکەوتن‌و مەدەنیەت زۆر لاوازەو ، ڕێکخراوو گروپە پێشکەوتوخوازو علمانیەکانیش لاوازن‌و کاریگەری زۆریان نییە لەسەر هاولاتیان‌و ئاراستەکردنیان بەرەو گۆڕانکاری... ئەوە خاڵی ترسناکی ژیانی سیاسی

ئێستای کۆمەڵگای عێراقەو هاولاتیانیش جۆرێك خۆیان دوورەپەرێز گرتووەو نەهاتونەتە مەیدانی ژیانی سیاسیو رۆڵی کارا بگێرن بەئاراستەی گۆڕانکاری بەرەو گەڕاندنەوی سەروەری بۆ هاولاتیانو کاراکردنیان لە بەشداری کردنی ژیانی سیاسی بە ئاراستەی مەدەنیو دیموکراسی.. چونکە بەشداری کردنی هاولاتیان لە هەڵبژاردن بەو مانایە نەبووە کە مافو ئازادیەکانی خۆیانیان تیا بینیی وەتەوە، بەقەدەر ئەوەی بەشوێن خواستی حزبو خێڵەکانەوە بوون، زۆر جاریش ئەو حیزبو خێڵانە هیچ بەرنامەیەکی دیاری کراویان پێنەبووە بۆ گۆڕانکاریو باش کردنی ژیان، بەقەدەر ئەوەی خۆیانو سەروەریەکانی خۆیان باس کردوەو، ئەمەش لەکۆی ئیدیعای هەڵبژاردەکان دا بەڕوونو ئاشکرایی دەبینراو سەرباری بوونی تەزویرکردنو کڕینی دەنگی هاولاتیان بەپارەو.. هتد، بۆیە ناتوانین بڵێین هەڵبژاردنەکان لە عێراق زادەی دیموکراسی بووەو هاولاتیانیش لەباوەڕبوون بە مافو ئازادیەکانی خۆیان بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردنیان کردوە، بەڵکو ئەوان بەپێی سوودو قازانجی حزبەکان بەشداریان کردووە، چونکە ناکرێ دوای سێ جار لە بەشداری کردنیان لە هەڵبژاردن کەمترین گۆڕانکاری بەسەر ژیانیان دا نەهاتبێت، جگە لەوەی بەشێکی زۆر لەو هاولاتاینەی بەشداری هەڵبژاردنەکانیان کردووە بەماوەیەکی کەم دوای هەڵبژاردن پەشێمان بوونەتەوە، لەبەشداری کردنیانو بەشێکی زۆریش دوور لە خواستو ئیرادەی خۆی چووەتە پرۆسەی هەڵبژاردنو بەپێی خواستی باوك یاخود خێڵو حیزب بووەو زۆرێکیش هەر نەی زانیوە بۆ دەبێت دەنگ بدات بە لیستیك، یاخود حیزبێك، بەڵکو لەسەرو خۆیەوە بۆی دیاری کراوە، کە دەبێت دەنگ بەو لیستە بدات، یان ئەو حیزب بدات، بەبێ ئەوەی هیچ

بەرژەوەندیەکی خۆی تیا بووبێت یاخود بەشداری کردنی هەنگاوێك بێت بۆ گۆڕانکاریو پێشکەوتن.

بەشداری کردنی هاوڵاتیان، لەدەنگ دا بۆ دەستوریش هەر بەو شێوەیە بەڕێوە چووەو، هاوڵاتیان زۆرینەی ئەوانەی دەنگیان بەدەستورداوە، دەستورەکەیان نەخوێندوەتەوە هیچ ئاگاییەکیان لەبارەی بەندەکانی دەستوورەوە نەبووە لەکاتێك دا دەستوور یەکێکە لە گرنگترین ڕەکیزەکانی دەوڵەتو ئیدارەو ڕێکخستنی پەیوەندیەکانی هاوڵاتیان بەدەسەڵاتەوەو دیاری کردنی ئەرکو مافەکانی هاوڵاتیانەو سنووری ئازادیەکانە، بەڵام هاوڵاتیان بەبێ ئەوەی خوێندنەوەیان بۆ ئەو دەستورە هەبێت چوون دەنگیان پێداوە... ئەوەش یەکێکە لەو خاڵە ترسناکانەی، کە دواتر دەبیتە هۆکاری دروست بوونی کاریزماو دیکتاتۆریەتو هاوڵاتیانیش هیچ گوێ پێ نادەنو وەك کارێکی ڕۆتینی سەیری دەکەن... بەڵام دەبێت ئەوەشیان لەبەرچاو بێت کە دواتر خۆیان بەدەست ئەو دەستوورەوە گیر دەخۆنو حوکم بەسەریاندا دەدرێت.

بەهەرحاڵ خەڵکی عێراق نە ئەزموونی لە حوکم ڕانێتی پڕ توندوتیژی ڕابوردوو وەرگرتووەو، نە گرنگی بەداهاتوش دەدات، ئەوەش وا دەکات، کە بەشداری کردنی هاوڵاتیان لە هەڵبژاردنەکان دەر ئەنجامێکی ئەوتۆی لێ نەکەوێتەوەو ناشتوانین بڵێین ئەو بەشداری کردنە بەرچاوەی هاوڵاتیان لە هەڵبژاردن لەباوەڕبوون بە دیموکراسیەتو ئەگەری گۆڕانکاریەوە بووە، بەڵکو کارێکی ڕۆتینیو دووبارە بوەوەو هیچ گریمانەیەکی لە پشتەوە نەبووە... بۆیە ئەگەر داهاتووی عێراق بەم ئاراستەیە بڕوات ئەوا بەدڵنیایی ئەگەری گۆڕانکاری زۆر لاواز دەبێتو ناتوانین هەنگاو بەرەو دیموکراسیو

بەدەست هێنانی ماف‌و ئازادیەکان بنێین‌و ژیانی سیاسی لە عێراق هەر بەشێوە کاریزماییی‌و تەقلیدیەکەی ئێستای دەمێنێتەوەو هاولاتیانیش جارێکی تر دەکەونەوە بەردەم ترس‌و هەڕەشەی کوشتن‌و بێ دەنگ کردن، بۆیە ئێستا کاتی ئەوەیە هاولاتیان بەو پەڕی جدیەوە بەشداری ژیانی سیاسی بکەن‌و بەبێ ماف‌و ئازادی‌و سەروەریەکانی خۆیان هەولّی گۆڕینی دەسەلات‌و دەستوور بدەن بە قازانجی خۆیان‌و خۆیان ببنە بڕیار دەر لەسەر چارەنوسی خۆیان‌و دەسەلات‌و دەستورێك بنیاد بنێن، کە تەواوی مافە مەدەنی‌و دیموکراسیەکان لەخۆی بگرێ‌و ڕێگای لە دووبارە بوونەوەی دیکتاتۆریەت‌و دەسەلاتی تاك ڕەهەندی بگرن، چونکە کەشی سیاسی ئێستای عێراقی زۆر ئالۆزو نالەبارەو دەکرێت هاولاتیان بیگۆڕن، بەئاراستەی پێشکەوتن‌و دیموکراسیەت، بەلام ئەو بێدەنگی‌و دوورە پەرێزیەی هاولاتیان، لە ئەنجام دا دەسەلاتێکی سەرکوتگەر دێتە بەرهەم‌و کۆی ژیانی هاولاتیان دەکەوێتەوە بەرمەترسی، ئەم ئەگەرەش پەیوەندی بە خودی هاولاتیان خۆیانەوە هەیە تا چەند جدی دەبن لە کارکردن بۆ گۆڕانکاری بە ئاراستەی مەدەنیەت‌و دیموکراسی.

ژن له کەلتوری ئێمەدا

ئەگەر له دەرەوەی کەلتورە فراوانەکەدا کە کوردو نەتەوەکانی دەوروبەریشی بە پێی چوارچێوە ئاینییەکە لە خۆیدا گرێ دراوە, تەماشای ژن بکەین سەرەڕایی بەکەمتر تەماشاکردنی لەلایەن پیاوەوە, بەڵام لە کۆمەڵگەی کوردیدا ژن جۆرێك لە ئازادیان هەبووە, کە لە ناو نەتەوەکانی دیکەدا کەمتر بووە ڕۆژهەڵات ناس و کورد ناسەکان بەشێکی زۆریان لە سەر ئەم مەسەلەیە کۆکن(بڕوانە گەشتەکەی ریچ و بیروبۆچونەکانی مینۆرسکیو هتد) ژنی کورد یان فراوانتر ژن لە کۆمەڵگای عێراقیدا بەهەمان ئەو فۆڕم و چوارچێوانەی پیاو سالاریەوە پەیوەست بوەو ئاوڕدانەوە لە مێژوو ئێمە ڕووبەڕووی دەیان پەندو بەیت و بالۆرە دەکاتەوە کەلەسەر کەم بایەخی ژن داهێنراون, بۆنمونە پەندێکی کودی هەیە دەڵێ " پیاو کەڵەبابە لە سەر ژنێ حسابە " واتە پیاو خاوەن و بڕیاردەرە بەسەر ژنەوە, بەبێ جیاوازی نەتەوەکانی نێو چوارچێوەی عێراق ژن بەلاوازو کەم ئاوەزوو زەعیفە ناودەبەن بەکارهێنانی ووشەی " زەعیفە " کە ڕۆژانە دووبارەو سەدبارە دەبێتەوە گەورەترین سوکایەتیە بە ژنان, زەعیفە واتە کەم دەسەڵاتو دەستەپاچە, ئەم باوەڕە لای خودی ژنانیش هەیە, واتە ئەوان خۆشیان وا بەخۆیان دەڵێن, ئەمەش پەیوەندی بەو کەلتوری پەروردە کۆمەڵایەتیو ئایینیەوە هەیە. کە کۆمەڵگای ئێمەی تێدا لە قاڵب دراوە, کۆمەڵگەو ئایین ڕۆڵێکی گەورەیان لە دەستەمۆکردن و گوێ ڕایەڵی ژنان بۆ پیاوان گێڕاوە, کەلتوری بەکارهێنانی زەبرو زەنگو لێدانو تەمبێ کردن لە هەناوی هەریەك لە ئایینو کۆمەڵگەوە سەری دەرهێناوە, کۆمەڵگەو ئایین هەمیشە ژیان وا بارهێناوە کە دەبێ کەم دوو، ئاقڵو

گوێ ڕایەڵ‌و دەستەمۆ بێت, پێوەرەكانی ئەم وابارهێنانە بریتی بونە لە بەشداری نەكردن لە دانیشتنەكانی پیاودا, لە ژوورەوە قەتیس كردنیان, لێ حەرام كردنی دیوەخان لە ژنان, دیاری كردنی ئایندەو چارەنوسیان لەلایەن پیاوانەوە, ئەمەش وایكردووە كە زۆر دەگمەن مافی بەشداری تەنانەت لە دیاری كردنی چارەنوسی خۆشیدا هەبێت, تائێستا دیاردەی ژن بەژن بە كچی یەكدی لەلایەن ئەو بێوە پیاوانەوە كە ژنەكانیان مردووە, دیاردەی بەشوودان بێ ئەوەی بوك یان كچ هاوسەر یان زاوا ببینێ, دیاردەی كچ بەزۆر بەئامۆزاو خاڵۆزاو كەسوكار بەشودان باوی هەیەو تەكنۆلۆژیاو ئاستی پێشكەوتن‌و كرانەوەی كۆمەڵگا نەیتوانیوە بەڕادەیەكی بەرچاو پاشەكشە بەم دیاردانە بكات, ئەمە جگە لەوەی ژن وەك ئەسپ‌و چەك‌و خانوو بە حسابی كاڵا كڕین‌و فرۆشی پێوەدەكرێ‌و لە كێشەو گیروگرفتیشدا بۆ چارەسەرو ئاشت بوونەوە دەبەخشرێ, ئێمە نمونەمان لە پێشكەوتوو ترین شاری عێراق كە سلێمانی یە لەبەردەستە چۆن بۆ چارەسەری كێشەی كوشتنێك دوو كچ دەكرێنە قوربانی, لە كۆمەڵگەی ئێمەدا ئەمە نمونەی زۆرەو كەلە نێوان دوو بنە ماڵە یان خێزان‌و خێڵدا شەڕ یان گیرو گرفتێ ڕوودەدات بۆ چارەسەر ژن و پارە بەكاردەبەن و ئەو سیستەمە كۆمەڵایەتیە بەڕادەیەك زاڵە كەتەنانەت حیزبە سیاسیەكان‌و یەكەكانی كۆمەڵگەی مەدەنیش هەندێ جار ملكەچی ئەو بڕیارو ئاشتبونەوانەن ژن لە بیرو باوەڕی ئێمەدا لە خراپترین پەراسوی پیاو دروستكراوەو هۆكاری نەهامەتی و قوڕبەسەری هەمیشەیی بەشەریەتەو سەرەتای دەركردنی ئادەم لەبەهەشت هۆكارەكەی حەوایە كە ژنەو سەرەتای شەڕی بەشەریەت لەنێوان هابیل‌و قابیل دا لەسەر ژنە, بەدەر لەسەرجەم ئەم بیرو بۆچونانە دروستكردنی ژن بەشێكی زۆری بۆ هاودەنگی پیاو لەزەت لێوەرگرتنێتی,

بۆیە کەلتورە ئاینیەکەمان ڕێگای بە پیاوان داوە تا چوار ژن لەیەك کاتدا بهێنن, ئەمەش بۆ ئەوەی لەم لەزەتە جنسیە بێبەش نەبن, لەلایەکی دیکەوە هەمیشە ژنهێنان و هاوسەر گیری بەنیوەی ئیمانەکە زانراوە(فەرمودەی محەمەد(د.خ) کە دەڵێ گەنج نیو ئیمانەو بەژنان هێنان ئیمانەکەی تەواو دەبێت) ئەمەش بەشێکی زۆری گەڕاوەتەوە بۆ لەزەتەکە, ژن لە کۆمەڵگەی ئێمەدا جگە لە سەرکوت کردن, بەکەم تەماشاکردن, بەکاڵاکردنە هەمیشە حەیاو شەرەف و کەرامەت و ئەو مەسەلانەی پێەوەگرێ دراوە و یەکەمین قوربانی بووە ئەگەر بەهەڵەیەك هەڵسابێت و کەمتر هەمان سزا بەسەر پیاودا دراوە, لە کەلتوری خێڵەکی خێڵە عەرەبەکانی پێش ئیسلامدا باوی ئەوەبووە کە خێڵێك داویەتی بەسەر خێڵێکی دیکەدا ئەتکی کچان و ژنانی ئەو خێڵەی کردووەو لەگەڕانەوەیاندا زۆربەی کچانی خۆیان لەترسی هەڕەشەی بەرامبەر زیندەبەچاڵ کردووە (بڕوانە بیروبۆچوکانی هادی عەلەوی‌و ئیسلامناسیی ئەمیری میرڤێتروس‌و سەرچاوەگەلی دیکە) هاتنی ئیسلام ئەگەرچی زیندەبەچاڵەکەی نەهێشت بەڵام نەیتوانی تاماوەیەکی دوور دیاردەی بەتاڵان بردن‌و ئەتك کردنی ژنان لە پەلامارەکانی سوپای ئیسلامدا بەر پێ بگرێ, لە کەلتوری ئێمەدا ژن زۆر کەم بواری هەناسەدانی بۆ هەڵکەوتووە, زۆرکەم وارێکەوتووە کە ژنێکی نمونەیی دەسەڵات بگرێتە دەست نمونەی مەستورەی ئەردەڵانی‌و حەپسەخانی نەقیب و ناوگەلی لەوبابەتە, لەوانەن کە توانیویانەبەشێکی زۆر لە کۆت و بەندو دیوارەکانی کەلتور بڕوخێنن بەڵام هەرگیز نەیانتوانیوە ئازادی خۆیان بەڕادەی ئازادی پیاو فراوان بکەن و بەردەوام لە پشتیانەوە هێزێکی پیاوان هەبووە کەئەمەش لە کەلتورە کۆمەڵایەتی‌و ئاینیەکەوە سەرچاوەی گرتووە, بۆ نمونە

کەلتوری ئاینی ئێمە هەرگیز ڕێگای بەژنان نەداوە ببنە گوتار بێژی ئاینیو پێش نوێژی و وتارخوێنی بکەن ئەمە هەر لەبەرئەوەی کە ئەو مەقام و شوێنە بۆ پیاوانەوبەس لە ڕووی کۆمەڵایەتیشەوە هەرگیز ئەو ئازادیەی بۆ کوڕان فەراهەم بووە بۆ کچان فەراهەم نەبووە, هەر لە منداڵیەوە کچان ڕووبەڕووی هەڕەشەی توندی دایك دەبنەوەو بەردەوام لەوە ئاگادار دەکرێنەوە کەپێوستە زۆر ئاگارداری خۆیان بن, نابێ ئەو گەمەو یاریانە بکەن کە کوڕو براکانیان دەیکەن, نابێ وەك کوڕان بچنە دەرەوە, بیر لەیاری کوڕانە بە پێوەری کۆمەڵگە بکەنەوە, هەر لە منداڵیەوە ئەم ڕێو شوێنانە لەڕوی دەرونیو کۆمەڵایەتیەوەکاریگەری خۆی دەبێت لەسەر کچان, سەرچاوەکانی شەرم کردن, نەتوانینی ڕووبەڕوو بوونەوە, کەم دوویی و خۆپارێزی لە وێوە دەسپێدەکەن, نابێ ئەوەشمان لە بیر بچێت کە کۆمەڵگەی ئێمە لە دایك بوونی کچ بە ڕادەیەکی زۆر بەمایەی نەهامەتی دەزانێ و هەمیشە ناتوانێ کچ وەك کوڕ لە خێزاندا تەماشابکرێو تەنیا کوڕ بە درێژەپێدەرو مانەوەی بنەماڵەو بەردەوامی تەماشا دەکرێو لەسەروەت و سامانی بنەماڵەدا بەردەوام نیوەی ئەوە وەردەگرن کە کوڕان وەری دەگرن, ئەمەش هەردوو کەلتوری ئاینیو کۆمەڵایەتی لەسەری کۆکن, کەلتوری ئێمە لە بەرامبەر زەبروزەنگی پیاودا هەڵگەڕانەوەی ژن بەکارێکی نەشیاو نەکردە دەزانێو ڕێزگرتنی پیاو لە ژن و هاوسەر بۆ پیاو مایەی کەم بایەخیەو بەسەرژنانی ناودەبەن, ئەم کەلتورە کەلتوری سڕینەوەو کەم بایەخ کردن و پەراوێز خستنە, بۆیە باشترین چەکی ڕووبەڕوو بوونەوەی ژنانو ئافرەتان لەم کۆمەڵگایەدا گریانە جێی خۆیەتی لێرەدا بەکورتی ئاماژە بە ڤێزەونیەکی دیکەی ئەو کەلتورە بدەین کە بەداخەوە تائێستا ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنیو ژنانو ئافرەتان

پەیان پێ نەبردووە یان قسەی جدیان لەسەر نەکردووە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا ژنان هەر ئەو نەهامەتیە زۆرو زەوەندەیان نیە کە ئێمە وەك سەرە قەڵەم لەم نوسینەدا قسەی لەسەر دەکەین, بگرە لەشەڕی نێوان کوڕان و پیاواندا لە ڕووبەڕووبوونەوەدا زۆرترین ئەو جنێوە باوانەی کە لەم کۆمەڵگەیەدا دەدرێن ڕووبەڕووی ژنان دەدرێن, تەنانەت ئەو جنێوانەش کە ئاڕاستەی پیاوان دەکرێن پەیوەندیان بە ژنانەوە هەیە, کەواتە لەم کەلتورەدا ئەوەی کەناوی بوونە بۆ ژنان هیچ مانایەکی نیەو ژن جگە لە دیاریەك لە خوداوە بۆ پیاو هیچی دی نیە, بۆیە دەبینین جل و بەرگی ئاڵ و واڵا خۆجوانکردن و خۆڕازاندنەوە بۆن و بەرامە لە خۆدان و مێخەکبەندوئاڵتون و هتد, ئەو شتانەن کە بەشیاوی ژنان زانراون, ئەمەش نەك لەبەر بایەخی ژن بونیان بگرە لەبەر ئەوەی کە چاکتر ئاسودەیی بە پیاوان ببەخشن, کەلتوری پیاوسالارانەی ئێمە مافی عیشق و خۆشەویستی لە کچان و ئافرەتان داگیرکردووەو هەردەم بەلای کەس وکاری کوڕانەوە مایەی بەختەوەری و گەورەیی بووە کوڕەکەیان کچ بازی کردبێت و گەیشتبێتە قۆناغێ کە کچان ڕام بکات, بەڵام بۆ کچەکانیان ئەگەر عیشق و خۆشەویستی ڕاستەقینەش کرابێت, ئەم مەسەلەیە هەرمایەی سوکایەتی و سەرشۆڕی بووە, لە بواری خوێندن و پەروەردەشدا کچان زۆر درەنگ ئەو بوارەیان دراو تا سەرەتای حەفتاکانی سەدەیی بیستەمیش لەزۆر شوێن بە عەیبێکی گەورە دەزانرا کچان بخوێنن و دەیانگوت کچ خوێندنی بۆ چیە, ئەمە جگە لەوەی کە تائێستا ڕێگا نادرێ یان زۆربەی خێزانەکان ڕێگا بەکچەکانیان نادەن لە دەرەوەی ئەو شارەی تیایدا دەژین, درێژە بە خوێندن لە زانکۆو کۆلیژەکان بدەن, بەگشتی ئەم کەلتورە کە کەلتورێکە داهێنراوی پیاوەو لە پەندو بەیت و حەکایەتدا بەسەدان شێوە سوکایەتی بەژنان کراوە کە

تائەم چرکە ساتەش بەرادەیەکی زۆر بێ مانایيان لێ دەچۆڕێ‌و شیاوی ئەوەنین هەر بڵاوبکرێنەوە, هەر بۆ نمونە دەکرێ ئاماژە بەوەبدەین کە تا ئێستا لەبەشێکی زۆری کۆمەڵگە تەواو داخراوەکاندا ژن‌و سەگ بەیەك چاو تەماشا دەکرێن‌و ئەگەر دایکێك لە کچەکانی توڕەبێت پێیان دەڵێ "دەڵەشڕ" واتە لە سەگیش کەمتر, ئێمە کە پێشتر بەبەراورد ووتمان ژنی کورد لەوانی دیکە باشترو لە عێراقیشدا دەشێ لەگەڵ وڵاتە عەرەبیەکاندا دۆخەکە دۆخێکی باشتربێت, ئەمە پەیوەندی بەو مێژووە دوورو درێژەی عێراقەوە هەیە لە بواری گۆڕانکاریدا بۆ نمونە ئەوەی لە سعودیەو کوەیت بەرابەر ژن هەیە زۆر جیاوازە لە عێراق لە عێراقیشدا تا بەرەو باشور بڕۆین هەستدەکەین دۆخەکە تاریکترە بۆ نمونە کوردستانەکەی "باکوری عێراق" زۆر باشترە لە ناوەندو, ناوەند لە باشور" بەشە عێراقە عەرەبیە شیعەکە" باشترە ئەمە ئەگەر کەسێك بەووردی لە بارودۆخەکە بڕوانێ ئەوەی بۆ ڕوون دەبێتەوە ئەگەرچی دیاردەی سێکسبازیەکە پێچەوانەی ئەم دابەشکردنەیە بۆ نمونە بە پێچەوانەی نەبوونی ئەو دیاردەیە لە بەشە کوردستانەکەی عێراق لەناوەندو باشور زۆرە, توێژەرو ئەو لێکۆڵکارانەی کەدێنە عێراق ئەگەر بەوردی تەماشای بارودۆخی ژنان بکەن درك بەجیاوازیەکی زۆر قوڵ دەکەن لە نێوان هەردوو ڕەگەزدا, ئەمە جگە لەو زەمینە ڕەخسانە جیاوازەی لە کۆمەڵگەدا بە جیاوازی زۆرەوە بۆ هەردوو ڕەگەزەکە فەراهەم دەکرێ, ئەم کەلتورە کەژنی لەو تاریکیەدا هێشتۆتەوە بەڕادەیەك کاری کردوەتە سەر باری دەرونی‌و کەسێتی ژن کە هەردەم بواری هەناسەدانی بۆ بڕەخسێ یان لە تاریکیەکە بێتە دەرەوە نەزانێ چۆن مامەڵە لەگەڵ ئازادی بکات جارەها ئەم دۆخەش لەلایەن پیاوانەوە قۆرخ دەکرێ, یان دەقۆزرێتەوە بۆ شکاندنی کەسێتی ژن, بۆ نمونە ئەو

ژنانەی کەلە تاریکیەکە دەربازیان دەبیّو دێنە دەرەوە پیاوان بە جۆرێکی دیکە بەدووی کۆیلەکردنیانەوەن, ئەمەش ڕێك لەو تێگەیشتنەوە سەرچاوەی گرتوە کەپێی وایە ژن لە پێناوی پیاودا دروست بووەو هیچی دیکە, دیارە چیرۆکە ئاسمانیەکان و ئەفسانەو حەکایەتەکانیش هەر ئەوە دەگێڕنەوە دواجار لە مێژوو ڕابووردووی ئێمەدا کەم ئەندامی بەهەموو شێوەکانیەوە بۆپیاوان گرفتێك نەبووەو هەرگیز ئەو کەم ئەندامیە ڕێگر نەبووە لەوەی کە هاوسەرگیری بکەن و بەئاسانی هاوسەری ژن دیاری بکەن, کەچی بۆ ژن ئەمە پێچەوانە بووە و ژنانی کەم ئەندام زۆر دەگمەن هەڵکەوتووە بتوانن هاوسەرگیری بکەن هەرگیز کەس ئامادە نەبووە هاوسەرگیریان لەگەڵ بکات.

کەلتوری بەعس‌و مەسەلەی بەشداریکردنی سیاسی

قەفەسی بەعس:

ئەو چوارچێوەو فۆڕمەی کە بەعس بۆ ئازادی نەخشەی کێشا بوو بواری هەناسەدانی بۆ کەسی دیکە ناهێشتەوە، حیزبی بەعس شەرعیەتی خاوەنداری‌و سەروەری‌و تاك رەهەندی بەخۆی بەخشی بوو هەر لێرەشەوە ئیدی ئەو جگە لەخۆی بڕوای بەبونی حیزبی دیکە نەبوو. ناونانی حیزبەکە بە "حیبزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی کۆکردنەوەی ناسیۆنالیزم‌و سۆسیالیزم بەشێوەیەکی دی بەپێی پێناسەی دامەزرێنەرانی حیزب. ئەم کۆکۆدنەوەیە جگە لە کارکردن بۆ سڕینەوەی ئەوانی تر هیچی دی نەبوو، ئەم قەفەسەی بەعس لەناو وڵاتێکی وەکو عێراقدا، تەنانەت بەبێ رێزگرتن لەو ناسنامە نەتەوەییە جیاوازانە بەعسی بونی جگە لەعەرەبی کوردو تورکمان‌و سریانی‌و ئەوانی دیکەشی کردبووە مەرجێکی پێش وادەو نابەعسیەتی لەوڵاتێکی وادا بێبەش کردن بوو لە هەموو ماف‌و بونێك، ئەگەر بەوردی تەماشای ئەو پەلکێشکردنە ترسناکە بکەین کە بەعس لەناو عێراقدا دەرهەق بەوانی دی کردویەتی لێرەوە لەوە تێدەگەین کە بەعس چ گەمەیەك بە بنەماکانی جیاوازی دەکات‌و چۆن دەیەوێ لەنێو بۆتەی بەعسی عەرەبیدا هەموو ئەوانی دیکە بسڕێتەوە، قەفەسی بەعس قەفەسی دەستەمۆکردن‌و لەزمان خستنی ئەوانی تر بوو، ئەم دەمکوتکردن‌و لەزمان خستنە بوونی ئەوانی دیکەی بەڕادەیەك بێ بایەخ کرد کە تەنانەت لەو ماوەیەشدا کە حیزبی شیوعی بەهاوبەشی لەگەڵ بەعسدا لە عێراقدا هاوپەیمانی‌و بەرەیان هەبوو، کەچی حیزبی شیوعی بەپێچەوانەی حیزبەکەی پەنجاکانەوە لە حەفتاکاندا جگە لە بونێکی

بێدەنگ‌و رەزامەند شتێكی تر نەبوو، ئەمە لەكاتێكدا پێدەچوو هەم بەعس لەبەر چاوی سۆڤیەت ئەو هاوبەشییە شەق‌و شرەی پێ قەبوڵبێت هەم حیزبی شیوعی بەجۆرێك لە جۆرەكان دڵی سۆڤیەتی ئەوسەردەم رازی بكات، هەر بۆیە دەبینین كە حیزبی شیوعی رۆژ بەرۆژ زیاتر لە فەفەسی بەعسیەیكاندا بواری هەناسەدانی كەم دەبێتەوە بەناچاری پەنا دەباتەوە بەر شاخ‌و سەنگەری پێكەوە بوون لەگەڵ بەعس، لەگەڵ هێزێك كە كەسی دی، هێزی دی قبوڵ ناكات جگە لەخۆی. قەفەسی بەعس قەفەسی سڕینەوەی هەموو ئەوانەیە كە وەك خۆی بیر ناكەنەوە، بەعس جێ دەهێڵێ ویستی لەرێگای ئەم ئاماژەیەوە مافی بون‌و بیركردنەوە لەهەموو ئەوانی دیكە بسەنێتەوە، ئەو سیاسەتەی بەعس لەماوەی دەسەڵاتیدا پیادەی كردن، چ لەسڕینەوەی ناوخودی خۆیدا چ لە سڕینەوەی دژەكانیدا زاڵكردنی كەلتورو تێگەیشتن‌و بەرنامەو رێبازی خۆی بوو بەسەر ئەوانی تردا، گوتارە ئاگرینەكانی سەدام حوسێن‌و پێشتر وتارەكانی بەكرو كۆی نامیلكەو تێزەكانی عەفلەق جەخت لەسەر راستی خۆیان‌و هەڵەیی ئەوانی دی دەكەنەوە، بۆیە بەعس دەیویست پەیامەكەی سنورەكانی نێوانە وڵاتە عەرەبیەكان ببڕێ‌و تادێ قەفەسەكەی فراوانتر بكاتەوە. لەسەرەتادا لەرێگای چاندنی تۆوی بەعس‌و پەرەدان بە بیری بەعسیزم‌و لەدەرەوەی سنورەكانی عێراق‌و سوریا بەئاراستەی لوبنان‌و فەلەستین‌و یەمەن‌و ئوردن‌و سودان‌و میسرو شوێنی دیكە. دواتر لەرێگای دروستكردنی حیزبی هاوشێوەو پاش ئەوەش لەرێی زەبرو زەنگەوە چ ئەوەی بەعسی سوریا لە لوبنان‌و لەناو وڵاتەكەشدا بەرابەر ئۆپۆزسیۆن‌و كورد بەتایەبتی پەیڕەوی دەكرد، چ ئەوەی عێراق لەپەلاماریدا بۆ سەر كوەیت پێی هەستا. لەراستیدا بەلای بەعسەوە، ئەو نەهامەتی‌و

پچڕپچڕییەی عەرەب پەیوەندی بە نەبونی حیزبێکی فریادڕەسەوە هەیە. حیزبێك کە بەگوتەی خۆیان سەرکردایەتییەکی حەکیم و لێزان بەڕێوەی بەرێت، هەڵبەت لەدیدی بەعسیشدا دەبێ ئەو فریاد رەسە خۆی بێت نەك کەسی دیکە. ئەمە ئەو دیدگایەیە کە حیزبی بەعسی عەرەبی بۆ سڕینەوەو لەپەلپۆخستنی ئەوانی دی کاری لەسەر دەکرد، ئەگەر خوێندنەوەی بەعس بۆ ئەوانی دی ئەوە بێت کە دەبێت ملکەچ و ئەڵقە لەگوێی ئەوبن، وەك چۆن سوریا دەیویست لوبنان وابێت و عێراقیش سوربوو لەسەر ئەوەی گەر کوەیت و سعودیە بە رێگای ئاشتیانە وا نەبن بەدوای رێگای دیکەدا بچێت. خود پەسەندی بەعس بەشێکی دەگەڕێتەوە بۆ خودپەسەندی عەرەب، مرۆڤی عەرەبی بەبێ ئاوڕدانەوەیەکی ئاقلانە پێی وایە کە ئەو رەسەنترین و پاکترین و چاکترین مرۆڤەکانی سەر گۆی زەوییە، جارەها بوونی قورئان بە عەرەبی و پەیامبەری عەرەب و ئاماژەدان بەناوی خۆیان لەقورئاندا دەکەنە بەڵگەی ئەو مەسەلەیە، ئەم خود پەسەندیە ترسناکە هەمیشە دیکتاتۆرو دڕندە بەرهەم دێنێ بۆیە نیشانەی سەرسوڕمان نییە کە تێگەیشتنی بەشێکی زۆر لە تاکی عەرەبی بەرابەر ئەوانی دیکە تێگەیشتنی کۆیلەدارو کۆیلە یان ئاغاو وەرزێرە، ئەم بەبچوك روانینە ئەوانی دیکەیە لە ئەدەب و کەلەپورو بیروباوەڕی سیاسی عەرەبدا مێژویەکی دوری هەیەو ئەو شانازییە لەرادەبەدەرو بێ بنەمایەی عەرەب بەخۆیەوە دەیکات دواجار لەهەناویدا حیزبی بەعسی عەرەبی و نمونە سەرکردەی وەك سەدام حوسێن بەرهەم دێنێ، بەعس لەنێو هەناوی ئەم کەلتورەوە دێت قسە لەسەروەری و گەورەیی و تاك رەهەندی و بیر زاڵی خۆی دەکات و ئەمەش ئاوێتەی دیموکراسیەتی بەعسیانەو لەقاڵبدانی ئەوانی دیکە دەکات، دەشێ دیموکراسیەتی

بەعسیانە مایەی لەسەر وەستان بێت، بەو پێیەی بەعس خۆی پێ لەناوچەکەدا لەهەموو دیموکراسی تر بوو، ئەو ئۆتۆنۆمییەی کە لەکورستان هەبوو بەنمونەی ئەو دیموکراتیەتەی ناو دەبرد، ئەمە لەکاتێکدا لەپەنا ئەو دیموکراتیەتەوە کوشتو بڕی بونی دەکرد لە کوردستان.

* بەعس و بەشداری ئەوانی دیکە:

بەعس بڕوای بە بەشداری کەسی دیکە نەبووە لە دەسەڵاتدا، بڕوای نەبووە بەو مانایەی شەرعیەتی نەداوە، نەك بڕوابون، تەنانەت لەهەندێك لەو قۆناغانەشدا کە لەهاوپەیمانێتی تێیدا بووە ڕێگای ئەوانی دیکەی بەجۆرێك بەرتەسك کردووەتەوە کە بواری هەناسەدانیان نەبێ، بۆ نمونە چ لەسەرەتای حەفتاکاندا لەگەڵ پارتی، یان لە کۆتای حەفتاکاندا لەگەڵ شیوعی، ئەمە جگە لە هەردوو باڵە وابەستەکەی پارتی و شۆڕشگێڕانی ناوخۆی، پێکهاتەو دروستبونی بەعس و هەڵکەوتەکەی وابووە کە لە بواری بەشداریدا ڕەوایی بەکەسی دی نەدات، لە بنەڕەتدا تێگەیشتنی بەعس بۆ بەشداری کردنی ئەوانی دیکە لە ڕێگای خۆیەوە بوەو بەس. واتە بەعس تا ئەوێ بڕوای بە بەشداری ئەوانی دیکە هەبووە کە لەچوارچێوەی بەرنامەو سیاسەتی خودی بەعسدا درێژە بە سیاسەت بدەن.

حیزبی بەعس سێ بنەمای سەرەکی بەهەند وەرگرتووە بۆ بەشداری کردنی هەر کەس و گروپ و لایەنێك، ئەو بنەمایانە بریتی بونە لە:

1- داننان بە ڕێبازو پرۆگرامی بەعسدا.

2- ڕووبەڕوونەبونەوە لەگەڵیداو ملکەچی بۆ سیاسەتی بەعس.

3- سیاسەتی باوك و فەرزەندانە، یان وەك باوك ڕوانینە حیزبی بەعس.

ئەم سێ بنەما ستالینیە پێش مەرجی حیزبی بەعس بووە بۆ هەر گروپێك کە بەعس ویستبێتی بەشداری پێ بکات، نەك ئەو بیەوێ لەگەڵ بەعس بەشداری بکات، چونکە مافی ویستنەکەش لای بەعس بووە نەك لای لایەنی بەرامبەر، لای بەعس سیاسەتی بەشداری پێ

کردن بەم سێ بنەما لەبەرچاو گیراوەوە بەعساندن بووە هەر بۆ نمونە وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا بەعس تەنانەت لەناوخودی عێراقیشدا کە حیزبەکە دەسەڵاتی رەهایی هەبوو کەچی مافی ناسنامەی نەتەوەیی لەوانی دیکە لە رێگای حیزبی بونەوە داگیر دەکرد. گەرچی ئەمە پێچەوانەی دەستورە کاتیەکەی ساڵی 1970 ی خۆیشی بوو بەو مانایەی کە دانی دەنا بە بونی نەتەوەی جیا جیادا لە عێراقدا وەك ئەو بەندەی کە دەیگوت عێراق لە دوو نەتەوەی عەرەب‌و کورد پێك دێت، کەچی لە پرۆسەی بەعساندنا کوردبون‌و تورکمان بون هەڵدەوەشایەوەو دەبوایە بڕیاری توانەوەی ناسنامە نەتەوەییەکەت لەرێگای چونە ناو حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکیەوە بدایە، ئێمە ئەگەر ئاوڕ لە ژیان‌و سیاسەتی بەعس بدەینەوە تەنانەت لەناو خۆشیدا لەپێناوی خودپەسەندی‌و رەوایی دان بە باڵێکی ناوخۆیەوە هەستاوە بەسڕینەوەیەکی ترسناك، بۆ نمونە لەداردانی محەمەد عایش‌و هاوڕێکانی کە نزیکەی یەك لە چواری سەرکردایەتی حیزب بون لە کۆتای حەفتاکاندا، یان سڕینەوەی بنەماڵەی سەدام‌و حوسێن کامل‌و سڕینەوەی سەدان ئەندام‌و هەواداری خودی بەعس. ئەو رستەو گوتارو نوسینە ترسناکانەی عەفلەق‌و بەکرو سەدام‌و بەرپرسانی ئەو حیزبە لەکۆن‌و نوێ دا ئەو راستییە بەتەواوەتی ئاشکرا دەکەن کە بەعس بەهیچ جۆرێك بڕوای بەبەشداری کەسی تر نەبووە، دۆزینەوەی بیانوش بۆ لەناودان بەلای حیزبی بەعسەوە کارێکی زۆر ئاسان بووە، ئەو سەرچاوانەی بەعس بنچینەکانی بیروباوەڕی خۆی لەسەر داڕشتووە بریتیی بوون لە:

أ- عەرەبایەتی‌و سود وەرگرتن لە ئایینی ئیسلام بۆ بەرژەوەندی خۆی، ئەگەرچی بەعس لەبنەڕەتدا ئاینی ئیسلامی وەك هۆکارێك بۆ

فرپیودان ئاوێتە كردووە. بەڵام لە رێگای ئاینەكەوە بیروباوەڕی عروبیەتی سەپاندووە، عروبیەت‌و عەرەبایەتی بە بنچینەی سەرەكی هاتووە لای بەعس گێڕانەوەی ژیانەوە بۆ عەرەب‌و ناونانی حیزبەكە بە حیزبی ژیانەوەی عەرەبی لەو روانگەیەوە بووە، واتە لە بنەڕەتدا بەعس پێی وابووە ئەو پرش‌و بڵاویەی عەرەب مانای لەدەست دانی ژیانی عەرەبایەتی بووە، بۆیە گێڕانەوەی ژیان تەنیا لەرێگای حیزبایەتی وەك حیزبی بەعسەوە دەبێ.

ب- سودوەگرتن لەنازیزم‌و ستالینیەت، رەسەنایەتی، پیرۆزی، رەوایی، ئەو زاراوانەی كە بەردەوام بەعس دەگەڕێتەوە سەریان، بەعس بەپێی بیروباوەڕو گوتارە سیاسیەكەی پێی وایەو پێی وابووە عەرەب رەسەنترین‌و پیرۆزترین بونەوەرە لەسەر گۆی زەوی، هەڵبەت عەرەبێكی بەعسی لەو چوارچێوەیەدا كە بەعس قەبوڵێتی، چونكە ناكرێ بڵێین بەعس بەهەمان چاو سەیری عەرەبی نێو حیزبی دەعوەی دوژمنی سەرسەختی خۆی كردووە، كە رەسەنایەتی‌و پیرۆزی لای عەرەب بێت كەواتە رەوایی دەسەڵاتدارێتی‌و بەڕێوەبردن‌و حكومەتكردن هەر بۆ عەرەبە. ئەم لێكدانەوانە، هەمان لێكدانەوەی هیتلەرو نازین. نازیەكانیش زۆر جەختیان لەرەسەنایەتی‌و پیرۆزی‌و رەوایی دەكردەوە، ئەو زەبرو زەنگەی كە بەعس دژی نەیارەكانی بەكاری دەهێنا ئەمەش لەو سیاسەتەی ستالینەوە سەرچاوەی گرتبو. رەنگە ئەو جۆرە لە كوشت‌و بڕو زیندانیكردن‌و دورخستنەوەو لەناو دانەی كە بەعس پیادەی دەكرد. زۆر نزیك‌و هاوشێوەی ئەوە بێت كە ستالین پیادەی دەكرد.

بەعس‌و پرسی ژن:

بەدرێژایی مێژوی بەعس زۆر دەگمەن ژن توانیویەتی بگاتە پۆستێکی بەرز لەو حیزبەدا، بەعس بەهەمان چاوی کۆمەڵگەی عەرەبی لە ژنی روانیوەو زیاتر وەك بەختەوەریی‌و دیاریەك بۆ پیاو تەماشای کردوە. ئەمە ئەگەرچی لە پەیڕەوو پرۆگرام‌و گوتاریدا رەنگی نەداتەوە. بەڵام لە چۆنێتی مامەڵەکردندا رەنگی داوەتەوە.نابێ ئەوەمان لەبیر بچێت کە ژن لەبەردەمی بەعسدا لە بواری خوێندنا بەپێی پێشکەوتنی سەردەم کە زیاتر بواریان بۆ رەخسا. بەڵام ئەمەش پەیوەندی بەوەوە نەبوو کە بەعس لەگەڵ ئەو پرۆژەیەدایە تا ئەوەی پەیوەندی بەو گۆڕانکاریە خێرایانەوە بوو کە لەبواری ئازادی ژندا رویاندا بوو کە لەدنیادا، ئازادی ژن لە دیدگایی بەعسەوە لەچوارچێوەی "اتحاد نساو" کەی عێراق تێنەدەپەڕی کە زیاتر "یەکێتی بەعساندنی ژنانی عێراقی" بوو نەك یەکێتی ژنان کە کار بۆ ئازادی ژن‌و بەشداری ژنان بکات لەواری گۆڕانکاری کۆمەڵگەدا، ژنان‌و کچانی نەیار بەدەسەڵاتی بەعس هەمیشە لەبەردەم هەڕەشەو سڕینەوەو سوکایەتی پێکردنابون، لەم بارەیەوە زیندانەکانی عێراق شایەدیەکی گەورە لەسەر ئەو پرسە ئەدەن، لە قۆناغی ئەنفالی کوردستانیشدا ئەو زەبرو زەنگە بەرابەر بەژنانی کوردستان گەیشتە چڵەپۆپەو لەدەرەوەی هەموو چوارچێوەیەکی بنەماکانی مافی مروڤو یاسا نێودەوڵەتیەکانداو ژنانی کورد بوون بە گەورەترین قوربانی ئەو کارەساتە، دیارە بەعس لەبەرابەر کۆی ژنانی نەیار بە بیروباوەڕەکەیدا ئەوەی کردوە. بۆیە لەم بارەیەوە دەکرێ زۆرترین بیرەوەری دەکۆمێنت بکەین، هەندێ جار

بەعس بۆ چەوسانەوەو زەبروزەنگ بەرابەر بە ژنان تەمەنی یاسایشی لەبەرچاو نەگرتووە، بیرەوەریەکانی مهابادو قەرەداخی، "سالێك لە دۆزەخ " یان بیرەوەری ئەو کچە بچوکانەی کە لەکارەساتی ئەنفالدا لە نوگرە سەلمان‌و تۆپزاوەو دووبز زیندانی بون نمونەیەکی بچوکە لەزەبروزەنگی بەعس هیچ کەس لەوانە تەمەنی "18" سالیان تێ نەپەڕاندووە کە بەعس خستونیە ژێر زەبروزەنگەوە، لەیاسای باری کەسێتی عێراقیشدا کە بەعس کاری پێدەکرد ژن هەمیشە بێ بەش‌و ماف خوراو بووەو کەمتر لەپیاو تەماشای کراوە، ئەمە ئەگەرچی بە بەراورد لەگەڵ وڵاتانی دەوروبەری عێراق بەتایبەت وڵاتە عەرەبیەکان سعودیەو کوەیت، عێراق زۆر باشتر بوو، بەدرێژایی سێ‌و پێنج ساڵی بەعس ژن لە عێراقدا سەرەڕای ئەوەی هەمیشە پلە خوارتر بوە لەپیاو، بەردەوامیش بەعس لەزۆر بواردا بۆ مەبەست‌و مەرامی سیاسی‌و کاری دیکە بەکاری بردوە.

مێژوی ئەو سی‌و پێنج ساڵە پڕە لە سوکایەتی کردن بە ژنان بەتایبەت کچانی زانکۆو هونەرمەندو شارەزایان. درۆ نابێ گەر بڵێین دەسەڵاتی عێراق پڕ بوو لە راسپۆتین‌و لەسەرو هەمووشیانەوە سەدام‌و کوڕەکانی دڕەندەترینیان بون، ئێمە کە لەسەرەتادا گوتمان بەعس نەیتوانیوە لەو بوارەدا خۆی لە ئاوەزی عەرەبی رزگار بکات، مەبەستمان ئەو تێگەیشتنە بووە بەرامبەر بەژن کە لەئاوەزی عەرەبیدا وەکو کاڵای لەزەت‌و چێژ بەخشین تەماشا دەکرێ.

کەرکوك‌و سەرکوتگەرایی

هەڵبەت هەڵبژاردنی کەرکوك بۆ ئەم بابەتەو قسە لەسەرکردنی، هەر ئەوە نەبووە کە سەنتەری پەنا بۆ داکۆکی کردن لەژنان ناوەندەکەی لەم شارەدایە تا ئەوەی مەبەست لە هەڵبژاردنی کەرکوك پەیوەندی بە چەندین خاڵەوە هەیە لەوانە:

1- پەیوەندی کۆمەڵایەتی لە کەرکوك.

2- پێکهاتەی نەتەوەیی‌و ئاینی لە کەرکوك.

3- پێکەوە ژیانی ئاشتیانە لەم شارەداو هەرەشەکانی سەری.

4- کەرکوك لەسایەی دەسەڵاتی بەعسدا.

5- کەرکوك‌و پرسی تەعریب‌و راگواستن.

6- مەسەلەی مافی مرۆڤ‌و مافی ژن لە کەرکوك.

کەرکوك یەکێکە لەو شارانەی عێراق کە هەر لەسەرتای دروست بونی عێراقەوە لە ساڵی 1921 پڕ کێشەترین شار بووە، ئێمە بەر لەوەی قسە لەوە بکەین دەبێ دان بەو راستیەدا بنەین کە لەسەردەمی عوسمانیدا کە عێراق لەدوو قۆناغدا جارێك سێ ویلایەت "موسڵ، بەغدا، بەسرا" جارێك چوار ویلایەت بووە" شارەزور، بەغدا، بەسرە، موسڵ؟ لەهەر دوو قۆناغدا کەرکوك شارێکی گرنگ‌و جێ بایەخ بووە لای عوسمانیەکان، لە راستیشدا پێکهاتەی کۆمەڵایەتی شارەکەیش لەگەڵ شارەکانی دیکە جیاوازی هەبووە بۆ نمونە لەکەرکوکدا کوردو تورکمان‌و عەرەب‌و سریانی‌و جولەکەو ئەرمەنی‌و سابئەو خەڵکانی دیکە هەبووە کە ئەمە ئەگەرچی لە بەغداو موسل‌و شوێنی دیکەش هەبوە بەڵام بەم جۆرەی کەرکوك نا. کەواتە لە ڕووی خاوەنداریيەوە هەمیشە بەر لە دروست بونی عێراق بەم فۆڕمەی ئێستاشیەوە جۆرێك لەکێشە لە

کەرکودا بونی هەبووە بەڵام کێشە بەمانا توندو تیژەکەی نا هەرچەند قاموسی ئەعلامی تورکی لە باسی کەرکوکدا دەڵێت سێ لەچوار واتە لە 30 هەزار نزیکەی 23 هەزار کوردن، بەڵام ئەوانی دیکەش بەپێی هاوڵاتی بون‌و ژیان تێیدا مافی خاوەنداریێتیان بە خۆیان داوە، پەیوەندی کۆمەڵایەتی لەنێوان نەتەوەکانی کەرکوکدا هەمیشە بە هەڵچون‌و داچوندا تێپەڕیوەو لەو باوەڕەشەوە وڵاتانی دراوسێ‌و حیزبە سیاسیەکان رۆڵی گەورەیان گێڕاوە، ئەمە بە پێچەوانەی بازاڕەوە کە پەیوەندییەکە توندو تۆڵەو ژن‌و ژنخوازیشی تێکەوتوە. دەسەڵات لە هەردوو قۆناغی پاشایەتی 1921 بۆ 1958 و کۆماری 1958-2003 تا روخاندنی بەعس رۆڵێکی زۆر خەراپی لە تێکدانی پەیوەندی نێوان نەتەوەکانی کەرکوکدا گێڕاوە، دەسەڵات بەو پێیەی بۆ هەمیشە بەدەست کەمینەی سونەی عەرەبیەوە بووە بەردەوام ئەوانی دیکەی گیرۆدەی ملکەچی‌و گوێ رایەڵی کردوە رەنگە سەرەتاکانی سەرکوتگەرایی لە کەرکوك بگەڕێتەوە بۆ هەنگاوەکانی دەسەڵات. ئێمە ئەگەر یەك یەك لەسەر ئەو خاڵانەی سەرەوە بوەستین کە ئاماژەمان پێکردون. تێدەگەین کە دەسەڵاتی سونەی عەرەبی بەتایبەتی لە کەرکوکدا کاری بۆ تێکدانی پەیوەندی نێوان تاکەکانی ئەم شارە کردووە، زاڵکردنی گیانی شۆفێنێتی نەتەوەیی‌و پرسی عەرەبی بون‌و کوردی بون‌و تورکمانی بون‌و شەڕکردن لەسەر رەسەنایەتی‌و ناڕەسەنایەتی سەرەتاکانی تێکدانی پەیوەندی نێوان ئەو تاکانەن کە شاری کەرکوك لە خۆیدا کۆیانی کۆدووەتەوە، مێژوی پێکەوە ژیانی نەتەوەکان لە کەرکوکدا بۆ سەدان ساڵ دەگەڕێتەوە. ئەگەرچی دۆخی نێو شارەکە لەگەڵ گوندەکان‌و ناوچەکانی دەوروبەر جیاواز بووەو زیاتر لەناو شاردا زمانی تورکمانی زمانی ئاخاوتن بووە بە حوکمی دەسەڵاتی عوسمانی‌و بونی ئەو زمانە

به زمانی بازرگانی، بەڵام لەناوچەكانی دەوروبەری كەركوكدا بەگشتی خەڵك بە كوردی قسەیان كردووەو زۆر كەم لە هەندێ شارۆچكە نەتەوەكانی دیكە هەبونە. وەك وتمان لە دەرەوەی هەنگاوەكانی دەسەڵاتا سەرەڕای ئەوەی كە كۆمەڵی كەركوك و بارودۆخی شاری كەركوك هێشتا لە قۆناغی فیودالی تێنەپەڕیوەو كەركوك سەرەڕای ئەوەی لە رابردوودا ناوەندێكی بازرگانی گرنگی نێوان بەغداو موسڵ و هەولێرو سلێمانی و كۆیەو سنەو شوێنەكانی دیكەش بووە، سەرەڕای بونی نەوتی زۆر لە خاكەكەیدا بەڵام پێكهاتە كۆمەڵایەتیەكەی نەیتوانیوە قۆناغی فیودالی تێپەڕێنێ و بیركردنەوەو بڕیارو داب و نەریت و مامەڵە بەشێكی زۆری تا ئەم چركە ساتەش فیودالانەیە. هەرچەند لەنێوان پێكهاتە جیاوازەكاندا وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا ژن و ژنخوازیش هەبووەو تەنانەت لەو رووەوە كچانی شاری و لە خێزانی جیاوازتریش لە روی كۆمەڵایەتیەوە، شویان بە خەڵكی دەشت كردووە، بەڵام ئەمەش ناكاتە ئەوەی كە ئێمە دان بەو راستیەدا بنەین كە لە كۆمەڵگەی كەركوكدا دەرەبەگ و ئاغا رۆڵی گەورەیان گێڕاوە لە دابەشكردنی كۆمەڵگادا بۆ چەندین گروپی جیا جیاوە، كە زۆربەی كات ئەم گروپە جیاواز جیاوازانە بە یەكەوە ناگونجێن و لەروی خوێندنەوەی یەكدی و لە یەكڕوانینەوە بەچاوی سوك و كەم بایەخ تەماشای یەكدی دەكەن، ئێمە لەو بڕوایەداین ئەمەش یەكێكە لە سیما نێگەتیفەكانی كۆمەڵگەی رۆژهەڵاتی و هەر بەتەنێ كەركوكیش وا نییەو ئەو دۆخە لەزۆربەی شارو ناوچەو وڵاتەكانی رۆژهەڵاتدا هەیە، دیارە تایبەتمەندی كەركوكیش لەڕوی جیاوازیە نەتەوەیی و ئاینیەكەشەوە ئەوەش كاریگەری هەبووە، نەتەوەو پێكهاتە ئاینیەكانی كەركوك ئەگەر لەروكەشدا بەڕێزەوە لەیەكیشیان روانیبێت بەڵام لەناو خۆیاندا

تێبینیو سەرنجی دیکەیان هەبووە لەسەر یەکتر کەلتوری نەتەوەو ئاینە جیاوازەکان لە کەرکوك پڕە لە پەندو نوکتەی سەیرو سەمەرە کە لەسەر یەکتر گوتویانە، هەندێك لەو نوکتەو چیرۆکانە ئەوەندە ناشرینن کە مرۆڤ بێز لە گێڕانەوەشیان دەکاتەوە، ئەمە بێ جیاوازی هەموو لەسەر یەکدی ئەو شتانە دەڵێنو لەروکەشیشدا دەیشارنەوە، بە نمونە ئاماژە بە چەند نوکتە لەوانە دەدەین کە بۆ کەم بایەخ کردنی یەکتر گوتراون، عەرەب لە ساڵی 1963 لەپەنای حیزبی بەعسەوە پەلاماری کوردستانیان داو زۆربەی گوندەکانی دەوروبەری داو کەرکوکیان تالان کردو سوتاند، ئەوان لەو هەڵمەتانەدا دەیانگوت

احن العرب اهل الغیرەنگرد الأکراد من ها الدیرە

یان کورد لەسەر عەرەب شتێکیان هەبوو دەیانگوت

عەرەب زوڕات ....

عەبا هەلگرە بڕۆ بۆ شکات

تورکمان لەسەر کورد پەندێکیان هەیە دەڵێ

نەدار دەبێت بەمەڤاش

نەکورد دەبێ بە پاشا

هەڵبەت ئەمانە نمونەی زۆر بچوکنو ئەدەبیاتی میللی ئەو نەتەوانە پڕە لە نوکتەو هۆسەی لەم جۆرە، لەپشت هەموو ئەم سوکایەتی پێکردنانەوە دەسەڵات رۆڵێکی گەورە دەگێڕێت، هەر ئەمەشە دواجار پێکەوەژیان لە کەرکوکدا دەخاتە مەترسیەوەو پەیوەندیەکان بەرەو هەڵوەشانەوە دەبات، ئێمە قسە لە پێکەوە ژیان دەکەین، دەبێ ئەو راستییە لەبەرچاوبگرین کە پێکەوەژیان لە کەرکوك پێکەوەژیانێکی

چارەنووس سازو هەمیشەییەو شەڕکردن لەگەڵی جگە لە گێلی هیچی دیکە نییە، ماوەی "35" ساڵی دەسەڵاتی بەعسیش ئەو حەقیقەتەی زیاتر رونکردەوە کە هەرگیز زەبرو زەنگ ناتوانێ لەسەر حسابی لایەك لایەکی دیکە زاڵبکاتو کەس ناتوانێ ئەوی دیکە بسڕێتەوە، دەشێ ئێمە دواتر زیاتر لەسەر ئەوە قسە بکەین، قسەی ئێمە ئەوەیە تۆ ناتوانی بە هەڵوەشانەوەی پێکەوە ژیان کەس لەم شارەدا بسڕیتەوە، کەواتە دەبێ بەدوای خاڵە هاوبەشەکانی پێکەوەژیاندا بگەڕێیو کار بۆ ئەوە بکەیت کە هەڕەشەکانی سەر پێکەوە ژیان لە "خودپەسەندی، سڕینەوەی ئەوی دی، زمانی لێبوردەیی، خۆ بە هەموو شت زانین" نەهێڵیت، دیارە بنچیینەکانی پێکەوە ژیانی ئاشتیانە بریتین لە "ڕێزگرتن لە یەکدی، لێبوردەیی، یەك قەبولکردن" کە ئەمە بەجۆرێ لە جۆرەکان لە کەرکوك تائێستا کاری دەوێتو پێوستە گروپەکانی کۆمەڵگەی مەدەنیو ڕێکخراوە ناحکومییەکانو ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ قورسایی زیاتر بخەنە سەر ئەو لایەنەو سیاسەتو پەیڕەوو پرۆگرامو میدیای حیزبەکان بخەنە ژێر پرسیارەوە کە هەندێ جار مامەڵەو هەڵسو کەوتو رۆڵێکی خراپ لە هەڵوەشانەوەی پێکەوە ژیاندا دەگێڕن. کەرکوك لە 35 ساڵی دەسەڵاتی بەعسدا نەك هەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتیو نەتەوایەتیەکەی بەرەو هەڵوەشانەوە چوو ، بگرە گیانی خاوەندارێتیو سڕینەوەی ئەوی دیکە بەڕادەیەك قولکرایەوە کە ئیدی بواری ژیان بەهیچ جۆرێك بۆ ئەوانی دیکە نەما، ئێمە پێشتر لەبارەی حیبزبی بەعسو بیروبۆچونو مامەڵەی ئەو حیزبەوە لەگەڵ ئەوانی دیکە قسەمان زۆر کردووە بۆیە ناکرێ لێرەدا بگەڕێینەوە سەری. بەعس لە 35 ساڵی دەسەڵاتی خۆیدا لە کەرکوك نەك هەر کاری لەسەر لەشارخستنی ئەو شارە دێرینە کرد بگرە جوگرافیای ئەو شارەی بە

تەواوەتی هەڵوەشاندەوەو نزیکەی 51٪ی خاك‌و خەڵکی ئەو شارەی لە کەرکوك دابڕی‌و خستیە سەر شارەکانی دیکەی وەك سلێمانی‌و هەولێرو تکریت‌و دیالە، دابڕینی شارەکانی چەمچەماڵ، کەلار، کفری، خورماتو بەکۆی ناحیێکانیانەوە، جگە لەوەی لەڕوی روبەرەوە پتر لە نیوەی ئەو شارەی دابڕی، لە روی پێکهاتەی نەتەوایەتیشەوە رێژەی پێکهاتە نەتەوایەتیە ئاساییەکانی هەڵوەشاندەوە، ئەمە هەڵبەت لە قۆناغی ئەنفالدا گەیشتە چڵە پۆپەو پتر لە (700) گوندی کوردەکان لە پارێزگای کەرکوك لەگەڵ زەویدا تەخت کران‌و زۆربەی هاوڵاتیەکانیان بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتن (هەردوو کتێبی جینۆساید لە عێراقداو پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کوردو کوردو کەرکوك بخوێنەرەوە) بەعس لە کەرکوکدا پەیوەندییە ئاکارییەکانی نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی هەڵوەشاندەوەو پەیوەندی ئاسایی نێوان هاوڵاتیانی شارەکەی گوازتەوە بۆ رق‌و کینەو یەکبوغزاندن‌و سڕینەوەی یەکدی، بەعس لە رێی شۆڤارو جاسوس‌و موختارو بەرپرسی حیزبی‌و پیاوەکانی خۆیەوە تەنانەت لەنێو خێزانەکانیشدا پەیوەندی‌و پێکەوەیی هەڵوەشاندەوەو گیانی خۆشەویستی‌و هاوکاری‌و بەتەنگەوەهاتنی یەکدی لەرەگ‌و ریشە دەرکێشا، هێنانی بەلێشاوی عەرەبی تەعریب لە شارەکانی خواروی عێراقەوە بۆ کەرکوك‌و نیشتەجێ کردن‌و دامەزراندنیان، رقێکی گەورەی لەناخی خەڵکە رەسەنەکەدا دروست کرد، هەڵبەت ئەوانەی کە هێنرابون ئەوانیش هەمان رقیان بەرابەر خەڵکە رەسەنەکە هەبوو دەسەڵاتیش بەهەموو تواناوە هاوکاری دەکردن، بەخشینی پارەی زۆر، خانوبەرەو زەوی‌و کار هۆکاری گرنگ بون بۆ تێکدانی پێکهاتەی دیمۆگۆافی شارەکە، حیزبی بەعس هەر بەهێنانی عەرەبی هاوردە لێنەگەڕاو هەر بەوە رازی نەبوو کە لەمەودوای 31 ساڵی 1972 بۆ

2003 زیاتر لە "30" گەڕەك‌و كۆمەڵگەی بۆ عەرەبی تەعریب لەناو شاری كەركوك‌و دەوروبەری دروست كرد، بگرە هەستان بەراگواستن‌و دەركردنی كوردو توركمان‌و خەڵكانی دیكەو لەمەودای ئەو 31 ساڵەدا پتر لە چارەكە ملیۆنێك كوردی لە كەركوك‌و دەوروبەری دەركردو راگواست، ئەمە جگە لەوەی دواجار بڕیاری گۆڕینی مۆركی نەتەوەیی داو زەمینەی رەخساند كە كوردو توركمان خۆیان بكەن بە عەرەب‌و لەنێو بڕیارەكانیدا بڕیاری ئەوەشی دا كە ئیدی جگە لە ناوی عەرەبی رێگە نادرێ بە هیچ ناوێكی دیكە منداڵ ناوبنرێ‌و هەموو ناوێكی غەیرە عەرەبیش بۆ نمونە ناوی توركمانی‌و كوردی بەناوی بیانی ناوزەد دەكرا. هەموو ئەم هەنگاوانەو جۆرەها هەنگاوی دیكە سیمای ئەو شارەی بەتەواوەتی شێواند، ئێمە كە لەم روانگەیەوە دەڕوانینە مافی مرۆڤ لە كەركوك تێدەگەین كە شتێك نییە ناوی مافی مرۆڤ بێت‌و بەكردەوە لە كەركوكدا پرۆسەی سڕینەوەو جینۆساید هەبووە ئیدی لە دۆخێكی وادا قسەكردن لە مەسەلەی مافی مرۆڤ‌و پێكەوەژیان‌و دیموكراسیەت‌و لێبوردەیی جگە لەسوكایەتی كردن بەو چەمكانە هیچی دیكە نییە، مرۆڤ بون لە دۆخێكی وادا لای بەعس پەیوەندی بەوەوە هەیە تا چەند تۆ بەعسیەكی دڵسۆز، عەرەبێكی بەعسیت، ئیدی مەسەلەی جیاوازی كورد بون، توركمان بون، سریانی بون، ئەوانە هەموو دەبێ بخرێنە خزمەتی عەرەبی بون‌و بەعسی بونەوە، هەڵبەت كە مرۆڤ بەگشتی لەم چوارچێوەیەدا ئاوا بژێت ژن دۆخەكەی خراپترەو شتێك نیە ناوی مافی ژن بێت، ئێمە پێشتر لەسەر ئەو مەسەلەیە وەستاوین، كەركوك یەكێكە لەو شارانەی كە مێژویەكی پڕ لە سوكایەتی كردن‌و سەركوتگەرایی تێپەڕاندوەو هەمیشە لەبەردەم شەڕی نەتەوەیی‌و تائیفیدا بووەو بەردەوام دەسەڵاتە یەك لەدوای یەكەكان كاریان لەسەر

تێكدانی پەیوەندییەكان كردووە.رووداوی ساڵی "1959" كە بەشەڕی كوردو توركمان ناسراوە لە مێژوداو چەند ساڵێك درێژەی كێشاو تا ئەم چركە ساتەش برینەكانی ساڕێژ نەبونەو بەشێك لە نەتەوەپەرستە شۆڤێنیەكان كار لەسەر قوڵكردنەوەو هەڵدانەوەی دەكەن لەم بارەیەوە "كتێبو فیلمی دەكۆمێنتی" هەیە كە بەردەوام ئەو برینانە هەڵدەدەنەوە، بێئەوەی بەژیرانە مامەڵە لەگەڵ ئەو رابردووەدا بكرێو كار بۆ سڕینەوەو ساڕێژكردنی بكرێ، جگە لەو روداوە پێشترو دواتریش چەندین جار كار بۆ ئەوە كراوە كە پەیوەندی نەتەوەكانی كەركوك بە ئاكارێكی خوێناویدا ببرێ، لەم بارەیەوە جگە لە گیروگرفتەكانی ناوخۆو هەنگاوەكانی دەسەڵات زۆر جار وڵاتانی دەرەوەش رۆڵیان بووە، بۆ نمونە روداوی 1959 ی كەركوك لە میدیای توركیاو ئێرانو وڵاتە عەرەبیەكاندا زۆر گەورە كراوەتەوەو لەو رۆژگارەدا كار بەو ئاراستەیە كراوە لەرێی میدیاوە كە كێشەكە بەرەو خەتەرناك تر ببرێ هەوڵدان بۆ ئەوەی كەركوك لەو دۆخەوە بگوێزرێتەوە بۆ دۆخێكی باشو ئارام پێویستی بە پشو درێژیو بەرنامە رێژی ورد هەیە. بەرنامە رێژی لەهەموو رویەكەوە بۆ نمونە زاڵكردنی گیانی هاوڵاتی بون بەسەر گیانی نەتەوەییدا بەشێوە توندڕەویەكەی، گۆڕینی سیستمی پەروەردەو چاككردنی بەو جۆرە كە ببێتە هۆیەك بۆ پەرەپێدانی رێزو خۆشەویستیو یەك قەبوڵكردنو لێبوردەیی، كاركردن بۆ سڕینەوەی سیماكانی ئەو رابردووە تاریكە بەگۆڕینی ئاوەزی تاكەكانی ئەم شارە بە ئاراستەی یەك خوێندنەوەو رێزگرتنی لە ئازادییەكانی یەكتر، گێڕانەوەی بارودۆخی جیۆگرافیو كۆمەڵایەتی كەركوك بۆ دۆخی ئاسایی خۆیو ئاشتكردنەوەی نەتەوەكانو پێكهاتە جیاوازەكانی نێو كەركوك، سەرخستنی ئەم پرۆژانە پێویستی هەم بەكادیری شارەزاو

پسپۆڕ لە مافی مرۆڤو لێبوردەییو دیموکراسی هەیە هەم بودجەی تایبەت، ئەمە جگە لەوەی کە میدیای ئازادو ناوەندی رۆشنبیری نەتەوەکان دەتوانن لەو بارەیەوە رۆڵێکی گەورە ببینن.

ژن و بەشداری کۆمەڵایەتی

لەسەرجەم ئەو بابەتانەدا کە لەم کتێبەدا قسەیان لێکراوە باس لەوە کراوە کە ژن لەم کۆمەڵگایانەدا لە چ بارودۆخێکدا دەژی، پێشتریش باس لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی رۆژهەڵاتی کراوە، کە چۆن ئینسانەکان بە پلەو پۆستی کۆمەڵایەتی بەسەر چەندین سەرەناودا دابەش بونە، وەك شێخو سەیدو مەلاو ئاغاو هتد، هەڵبەت ژنانی ئەو گروپانە هەمیشە دەستو پێ سپی ترن لەوانی دیکە، ئەگەرچی ئێستا بواری خوێندنو بەشداری تارادەیەك هێندێك لە جیاوازییەکانی کاڵکردووەتەوە، بەڵام جیاوازی توانای ئابوریو بونی چینی جیاواز لە روی داهاتو بەیەکچاو نەڕوانینە تاکەکانی کۆمەڵگەو کاریگەری رابردو پایەو پلە لە ئاوەزی تاکەکانی کۆمەڵگەی فیوداڵی وایکردووە، هێشتا زەبروزەنگی سەر ژنان کاریگەری زۆری هەیە، بۆ نمونە ئەو دابەشکردنە کۆمەڵایەتییە وایکردووە کە چ بەهۆکاری دانەبەزینی پلەو پایە لەلایەكو چ بەهۆی لەدەست نەدانی سەروەتو سامانی ئەو گروپانەی کە لەسەرەوە ناومان بردون هەرگیز ئامادە نەبن کچی خۆیان بدەن بە گروپی بەرابەر ئەوە لە کۆمەڵگەی فیوداڵیدا دابەش دەبێ بەسەر ئاغاو مسکێن، یان شێخو رەعیەتدا. بۆیە دەبینین زۆرجار کچانی ئەو گروپانەی سەرەوە تەمەنیان تێدەپەڕێو لە بەرابەردا براو باوکەکانیان ئەو مافە بەخۆیان دەدەن هەریەکەیان لە یەك ژن تا چوار ژن بهێنن، لەساڵانی رابردوودا سەرەڕای خوێنەواریو بونی بڕوانامەی بەرز لەناو کچاندا چەندین کچ بە بڕوانامەی بەرزەوە بونە ژنی دووەمو سێیەمو چوارەم، ئەمە لە کوردستانی عێراقو لە عێراقی عەرەبیشدا هەروایە دیارترین دوو نمونە کە قسەی زۆریان لەسەر کرا شووکردنی نەسرین

بەرواری بوو بە غازی عەجیل یاوەری جێگری سەرۆك کۆمارو سەرۆکی کاتی‌و شوکردنی مامۆستایەکی ناوەندی بو بە وەزیری پێشمەرگەی پارتی دیموکراتی کوردستان، ئەمانە نمونەی زۆر کەمن لەچاو ئەو بارودۆخەوە کە ژن لەم کۆمەڵگایەدا تیایدا دەژێت.

لە رابردوودا ژن زۆر کەم لە بواری کۆمەڵایەتیدا توانیویەتی بەشداری بکات. رەنگە بونی ناوی چەند ژنێك لێرەو لەوێ نیشانەی ئەوە بێت کە ئەو ژنانە جۆرێك لە یاخی بونیان راگەیاندووەو کۆت‌و پێو ەندی کۆمەڵگەیان پساندوە، هەر ژنێك لەم کۆمەلگەیەدا جۆرێك لە ئازادی بۆ خۆی فەراهەم کردبێت بۆ سوکایەتی پێکردن پێیان گوتووە "کوڕانی" هەر وەك چۆن بەپێچەوانەشەوە بەوانی دیکە وتراوە "کچانی" بە درێژایی دەیان ساڵ‌و تا ئەم چرکە ساتەش لەسەدان خێزانی عێراقیدا جا لە کەرکوك یان بەسرە یاخود سلێمانی بۆ ژنان نیە بەشداری کۆڕو کۆبون‌و دیوەخانی پیاوان بکەن، ناوی دیوەخان ناوێکی قۆناغی فیوداڵیەو بەو ژورە گەورەو پۆشتەیە دەگوترێت کە تەنیا پیاوانی گەورەو ناسراو لێی دادەنیشن‌و بۆ ژن نیە لێی بچێتە ژورەوە. ئەمە جگە لەوەی لە بواری کۆمەڵایەتیدا ژنان نەك هەر ئەو بەشداریەیان بۆ نییەو بڤەیە توخنی بکەون، هەر چۆن پێشتر لەبابەتی ژن لەنێو کەلتوردا باسمان کرد، تەنانەت بۆ ژنان نیەو تائێستاش هەروایە لەزۆر مەسەلەو پرسی گرنگدا بەشداری بکەن، بۆ نمونە ژنان ناتوانن لە مەراسیم‌و بۆنەی ئاییینیدا رێبەرایەتی‌و وتار خوێنی‌و پێش نوێژی بکەن، ناتوانن لە ئاشتەوایی میلیدا کەتائێستا دواکەوتوترین سیمای قۆناغی فیوداڵیەو رێگا نادات قانون ئاراستەی خۆی وەربگرێ، بەشداری بکەن، "ئاشتەوایی میللی" یان ناوە باوەکەی "سوڵحی عەشایەری" یەکێکە لەو دیاردە ناشرینانەی لە کۆمەڵگای عێراقیدا

بەتۆخی بونی هەیەو زۆرجار دەسەڵاتو حكومەتو پیاوانی قانونیش بەشداری تیا دەكەن‌و رۆڵی تیا دەگێڕن. لەسیستمی فیوداڵیدا هێندەی قسەی ئاغایەك جێ‌بایەخ‌و گرنگە هێندە بەندەكانی قانون گوێیان لێ ناگیرێ!!

ژن لەم كۆمەڵگە داخراوانەدا جگە لە كاڵا هیچی دیكە نیە، ئیدی بەشداریە كۆمەڵایەتیەكەشی لە كاڵابون تێناپەڕێ، بۆ نمونە لەو ئاشتەواییە میللەدا زۆر جار بۆ رێكەوتنەوەو نەهێشتنی رق‌و قین‌و پێكهاتنەوە دەكرێتە قوربانی‌و دەبەخشرێ، ئەم دیاردەیە تائێستا بونی هەیە، سیماو رەنگەكانی كۆمەڵگەی داخراو دەیان‌و سەدان سوكایەتی سەیر سەیری بەژنان تیایە كە مرۆڤ لە بەرابەریاندا تەریق دەبێتەوە، دیاردەكانی فرەژنی، "مارەبەجاش"*، تالوق كردن‌و بەستنەوە، نمونەی ئەو سوكایەتی كردنانەن كە ئەمە خودی ژنیشی گەیاندوەتە ئەو باوەڕەی كە ئەو لە "زەعیفە" یەك زیاتر نیە زەعیفە وشەیەكی عەرەبیە لێرەدا بەواتا بێدەسەڵاتو هیچ لەبارانەبوو دێت.. دیارە كە كەسێك هەر لەسەرەتاوە بڕیاری ئەوە لەبارەی خۆیەوە بدات كە "زەعیفە" ئیتر ناتوانرێ لەبواری كۆمەڵایەتیدا بەشداریەكانی ئەژمار بكرێ، "زەعیفە" ناتوانێ دوكانداری بكات، ناتوانێ بەتەنیا سەفەر بكات، ناتوانێ بڕیار بدات، ناتوانێ خۆشەویستی بكات بەئاشكراو بێ ترس. لەبەر ئەوەی هەموو خۆشەویستییەكی ئاشكرا لەكۆمەڵی ئێمەدا ئەنجامەكەی دیارە!!

---

* مارە بە جاش: كردەیەكی زۆر ناشیرینی كۆمەڵگەیەو لەو حاڵەتەی كە پیاوێك لە ژنەكەی جیا دەبێتەوە دواتر بۆ گێڕانەوەی دەبێ ژنەكەی شەوێك لای كەسێكی دیكە بخەوێت، ئەمە ئەگەرچی لە بنەڕەتدا قوربانی ژنەكەیە بەڵاك بەپێی بیروباوەڕە ئاینی‌و كۆمەڵایەتیەكە تۆڵەكردنەوەیە لە پیاوەكە!!

زەعیفە بونەوەرێکە ئەگەر پیاوێك دەستی نەگرێ، رینمایی نەکات ناتوانێ رێگاکان بدۆزێتەوە، هەموو ئەمانە سەرچاوەکەیان ئەو کەلتورەیە کە پێشتر قسەمان لەسەری کردووە. تۆ قسە لە بەشداری کۆمەڵایەتی دەکەیت، قسە لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی، لە گوازتنەوەی کۆمەڵگا لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی دیکە دەکەیت، قسە لە دەربڕینی ئازادانەی بیروڕا دەکەیت، کە ئەمانە هیچیان بونیان نیە، لە رۆژهەڵات بەگشتی‌و لە عێراق بەتایبەتی مێژو پیاو نەخشەی بۆ دەکێشێ پیاو دەینوسێتەوە، ئاینده پیاو دیاری دەکات، بڕیار لای پیاوە، کۆمەڵگە کۆمەڵگەیەکی پیاوسالاری هێندە ترسناکە کە تەنانەت شانازیە کوڕ لەو کۆمەڵگایەدا هەموو نەشیاوێك بکات‌و کچ کفرە. خۆ دزینەوەی ژنان لە بەرپرسیارەتی گرنگ بەشێکی زۆری پەیوەندی بەو رابردووەوە هەیە کە ئەوانی وەکو کۆیلە وێناکردووە، کۆیلە ناتوانێ هیچ سنورێك ببەزێنێ‌و ناتوانێ لە خاوەنەکەی یاخی بێت. رابردو بەردەوامی لەئێستادا بۆ سەرکوت کردنی ژنان ئامادەیی هەیەو زۆرجار تەنانەت ئەو ژنانەش کە لەبواری کۆمەڵایەتیدا دێنە پێشەوە هەر زوو پاشەکشە دەکەن یان دەیان قسەوقسەلۆك‌و نوکتەو سوکایەتی دوایان دەخرێت.

زۆربەی ئەو ژنانەی لە رۆژهەڵات‌و بەتایبەت لە عێراق‌و کوردستان لە بواری هونەری سینەما، شانۆ، نواندن، بواری دیکەدا کار دەکەن وەك میدیا، نوسین هتد. لەلایەن کۆمەڵگەوە بەر نەفرەتێکی نهێنی دەکەون‌و بەشێکی زۆریان بەنەڕەخسانی هاوسەرگیری‌و پەراوێز خستن لەلایەن کۆمەڵگەوە تۆڵەیان لێ دەکرێتەوە.

لەم نێوەندەدا دۆخی کەرکوك ترسناك ترین دۆخێکە بەتایبەت گەر بزانین هەمیشە سڵ کردنەوە لەیەکتر یەکێ لەمۆرکەکانی کۆمەڵگەی کەرکوکە، سڵ کردنەوە لەیەکترو گومان لەیەکدی کردن بەئاشکرا درکی

پێدەكرێت. بۆ نمونە لەخۆپارێزی كچانی نەتەوەو ئاینو مەزهەبە جیاوازەكانی لەیەكدی، خۆ دوورەپەرێزگرتن، بونی شەرمێكی كوشندە كە دواجار ئازایەتیو بڕیارو رووبەڕوونەوە لە مۆرڤدا دەكوژێ.

ئەگەر یەك نمونەی گرنگ لێرەدا بێنینەوە بواری شانۆیە لەشارێكی وەكو كەركوكدا كە پتر لەملیۆنێك هاوڵاتی تیا نیشتەجێیە بەشارو شارۆچكەكانیەوە كەچی تائێستا چوار كچی شانۆكار نەیانتوانیوە لەو بوارەدا درێژە بەكاركردن بدەن، هەڵبەت شانۆ یەكێكە لەهۆكارەكانی گۆڕینی بیرو باوەڕی كۆمەلگە، ئەمە لە بواری دیكەشدا هەر وایە، بەشداری كۆمەلایەتی پەیوەندی بەوەوە نیە لە قوتابخانەی ئەلف 90٪ی مامۆستاكانی ژنن یان نەخۆشخانەی میم زۆرترین دكتۆرو یاریدەدەری پزیشكی ژنی تیایەو تا دوای، بەشداری كۆمەلایەتی پەیوەندی بەكاریگەری ژنانەوە هەیە لە گۆڕینی كۆمەلگەدا، لە بیروباوەڕی پیاوسالارانەی كۆمەلگەدا، ئێمە دەبێ ئەو حەقیقەتە بزانین كە لەكۆمەلگەی پیاوسالاریدا ژن بۆ خۆیشی بەشێكە لە درێژەپێدەری ئەو سیستمە، بیركردنەوەكانی ژن، چۆنێتی هەڵسوكەوتی مامەڵەكردنی لەگەڵ ئازادیەكانی خۆیدا، ئەمانە بەگشتی درێژەپێدەری سیستمەكەن، نمایشی جەستە، بەكاڵاكردنی جەستە لە رێگای پێشكەوتوترین تەكنەلۆژیای راگەیاندنەوە ئەوەندەی گێڕانەوەیە بۆ كۆیلەكردن، ئەوەندە هێنانە نێو كایەی بەشداری كردن نیە، گرفتی گەورەی ژنان یان بەشێك لە تێگەیشتنیان پەیوەندی بەم خاڵەوە هەیە، ئەوان، یان زۆرێك لەوان ئەوە بەبەشێكی گرنگ، لەئازادیەكە دەزانن، كە لە بنەڕەتدا ئەوە بیروڕای زۆر تایبەتی تاكەكانەو ناكرێ دەست وەربدرێتە نێو ئەو تایبەتمەندیانە، هەروەك لە بەرابەردا هێندێكیش پێیان وایە خۆپێچانەوەو باڵاپۆشی بەشێكی گرنگی ئازادیەكەیانە كە لەراستیدا

هەردوو ئەم تێگەیشتنە دورخستنەوەی ژنانە لەپرسی سەرەکی، پرسی بەشداری کردن، پرسی گۆڕان، ، پرسی بەرگری کردن لەئازادیەکانی بیروباوەڕو قسەکردن‌و بیرکردنەوەو دۆزینەوەی ڕێگاکە، ئێمە کە لەم روانگەیەوە تەماشای بەشداری کۆمەڵایەتی ژنان بکەین. دەگەینە ئەو راستیەی کە ژنان ئاستی بەشداری کۆمەڵایەتیان لە خوار سفرەوەیە، بەڵام لەگەڵ کۆی ئەم سەرنجانەدا زۆر جار لە مێژوودا لێرەو لەوێ هەڵکەوتووە ئافرەتانێك رۆڵێکی گرنگ بگێڕن لەسەردەمەکەی خۆیاندا مێژوی ئەم ناوچەیە چەندین ناوی درەوشاوەی تیایە بۆ نمونە ناوی وەك حەپسەخانی نەقیب، "نەعە نێر" ئەگەرچی ناوەکەشی لە سیستمی پیاوساریدا دیسان کەمکردنەوەیە لەژن بون، یەکێك بوو لەو ئافرەتانەی کە لە شۆڕشەکەی برایم خانی دەلۆدا لە کفری رۆڵێکی بەرچاوی بووە، کوێخا نەرگزی ناوشوان یەکێکی دیکەیە لەو ژنانەی کە چەندین چالاکی کۆمەڵایەتی هەبووە، لەم نمونانە دەشێ لە پانتایی عێراقدا لێرەو لەوێ بەرچاو بکەون ئەگەرچی ئەوانە لە پەنجەکانی دەست تێناپەڕن.

دیموکراسی و هەڵبژاردن

پێویستە ئاماژە بەوە بدەین هەموو تاکێکی کۆمـەڵگا پەیوەندییـەکی هەیە بە بەهەندێك گروپ و ئەنجومـەنی جۆراو جۆرەوە, ئـەم گـروپ و ئەنجومەنانە بـۆ ئەنجامـدانی کارێـك، یـان بـۆ خۆبـەڕێوە بـردن، یـان بـۆ دەستەبەرکردنی ماف و ئامانجەکان پێویستیان بەبڕیاردانی بەکۆمەڵ و تاوتوێکردنی ئەو بڕیارو بیرکردنەوانە هەیە .

ئەم جۆرە بڕیاردانە بە بڕیار گەلی بەکۆمەڵ ناو دەبرێت ،دیموکراسی پەیوەندی بەجۆری بڕیاردانی بەکۆمەڵەوە هەیە .دیموکراسی لە چەمکی خۆیـدا دەربـڕی ئـەو ئامانجەیـە کـە ئـەو بڕیارانـەی کاریگـەری لەسـەر کۆمەڵگەیەك دادەنێ، دەبێ بـیرو رای تـەواوی تاکـەکانی ئـەو کۆمەڵگەیـە لـە خۆبگرێـت و هـەروەها پێویـستە تـەواوی ئەندامەکانیـشی لـەمافی یەکـسانیان هـەبێت بـۆ بەشـداری کـردن لەبڕیاردانـدا ، بەمانایـەکی تـر بـوونی دیموکراسـی پێویـستی بـە دوو پڕنـسیپی هەیـە، واتـە چـاودێری گـشتی بەسـەر بڕیـاردانی بەکۆمـەڵ وهـەبوونی مـافی یەکـسان لـە بـەکاربردنی ئـەم چاودێرییەدا . چـەند ئـەم دوو پڕەنـسیپە لەپڕۆسـەی بڕیاردانی کۆمەڵگەیەدا زیـاتر بێتـەدی ئـەو کۆمەڵگەیـە (دیمـوکراتی)تـر دەبێت .

کەواتە دیموکراسی بەر لە هەر شتێك بڕیاردانی بە کۆمەڵە و ئـازادی و یەکـسانی تاکـەکانی کۆمەڵـە بـۆ بڕیـادان لەسـەر چـارەنووس و بەڕێوەبردنی دەوڵەت وکۆمەڵگە بەشێوەیەکی یەکسان و تەندروست.

دیموکراسی گەلێك هەل دەڕەخسێنێت بۆ:

1- بەشداری راستەقینە.

2- بەکار هێنانی کۆنترۆڵی کۆتایی بەسەر دەستوری کاردا
3- بەدەستهێنانی تێگەیشتنێکی روون وئاشکرا.
4-دەنگی یەکسان.
5- تێکەڵکردنی پیروبەساڵاچوان وژنان و پیاوان بەیەکسانی لە بەردەم یاساو هەڵبژاردن وبڕیارداندا بە بێ جیاوازی.

گرنگترین ئەو بەهایانەی کە دیموکراسی بۆهاولاتیان بەدەستدەهێنێت ئەمانەی خوارەوەیەن:

یەکسانی مافەکانی هاوولاتیبوون

ئامانجی دیموکراتی کارێکی یەکسانە لە گەڵ تەواوی خەڵکیدا.(چێرمی بنتام)دەڵێت:دەبێت هەریەك لەتاکەکانی کۆمەڵگە بەئەندازەی تاکێك لە قەڵەم بدەین ونابێت هیچ کەس لە تاکێك زیاتر بێتە ئەژمار !!,بەپێی بنەمای یەکسانی حکومەت نەك تەنها دەبێت بەشێوەیەکی یەکسان بایەخ بەبەرژەوەندییەکانی خەڵکی بدرێت,بەڵکو دەبێت بەشێوەیەکی یەکسانیش بەها بۆ بیروڕاکانیان دابنرێت .

بەدیهێنانی پێداویستییەکانی جەماوەر

لەبنەڕەتدا حکومەتە دیموکراتییەکان زیاتر لەجۆرەکانی دیکەی حکومەت توانای بەدیهێنانی پێداویستیەکانی خەڵکی ئاساییان هەیە.چەن خەڵکی ئارەزووی لەداڕشتنی سیاسەتەکاندا زیاتربێت,ئەگەری ڕەنگدانەوەی خواستەکان وئامانجەکانیشیان زیاتر دەبێت.

خەڵکـــە ئاســـایی‌یەکان کەبـــەکردەوە هەســـت بەدەرئـــەنجامی سیاســەتەکانی حکومــەت دەکــەن و، هەرچــەندە لــەخوارەوە هەنــدێك کارامەو هاوڕێـك بـۆ فـشار هێنـان و کـارتێکردن لـە ئارادابێت،دەوڵـەتیش دەرنجــامی واقیعــی کارەکــانی پێــچەوانە دەکاتــەوە. دەســەڵاتدارانی دەوڵـەت،،ئەگـەر نیـاز پـاکیش بن،بـەڵام ئەگـەر لەدەسـەڵات و کـۆنترۆڵی خەڵکی دڵنیابن لەگەشنینانەترین دۆخـدا سیاسـەت گـەلێك دادەسـەپێنن کــە لەگــەڵ خواســتەکانی خەڵکیــدا ناگونجێــت و،لــە خــراپترین دۆخیشدا،دووچاری گەندەڵی وخۆپەرستی دەبن.

ئــالێرەوە دەبێــت تێگەیــشتن لەدیموکراســی ببێتــە پێویــستییەکی هەنوکــەیی بــۆ دروســت کردنــی روحــی بەرپرســیارێتی ورەخنــەو داکـۆکیکردن لەمافــە گـشتی وتایبەتــەکانی هاوڵاتیــان وناچــارکردنی حکومەت و دەوڵەت بـەرێزگرتن لـەو مافانـە ودابینکردنـی پێداویـستییە گشتیەکانی هاوڵاتیان وگوێگرتن لەداواکاری وفشارەکان .

دیموکراســی لەســەر بنــەمای وتووویــژی ئــازادو قەناعــەت پێکــردن وسازشکردن دامەزراوە چەختکردنی دیموکراتی لەسەر دیالۆگ وبەتـەنها قایـل بـوون نییـە بـەجیاوازی بـیروڕاو جیـاوازی بەرژەوەندییـەکان لـە زۆربەی پرسـە سیاسـیەکاندا ، بـەڵکو ئـەوەش دەردەخـات کـە دەبێـت بـۆ دەربڕینی ئـەو جیاوازیانـەو گـوێگرتن لێیـان رێـز دابنـێن .کەواتـە پـێش گریمانــەی دیمــوکراتی قبــوڵکردنی هــەبوونی فرەیــی جۆراوجــۆریی کۆمەڵگـەو یەکسانی هاوڵاتیـەکانێتی و، کـاتێکیش ئـەو جـۆراو جۆرییـە دەردەکەوێت کێشەکان بە رەوشێکی دیموکراتی چارەسەر دەکرێن ، واتـە لە رێگـەی وتوویـژو قەناعـەتپێکردن وسازشـکردن نـەك بـە داسـەپاندنی ملهوڕانەی باوەڕ یان دەرخستنی دەسەڵات .

دەستەبەرکردنی ئازادییە سەرەتاییەکان

دیموکراتی دەتوانێت پشتیوانی پاراستنی مافی ئازادی رادەربڕین و کۆڕوکۆبوونەوەکان وئاسایشی تاکەکەس و ئازادی کۆچکردن بێت ،چونکە هەبوونی ئەم مافانە بۆ پاراستنی بەردەوامی دیموکراتی زۆر بێویستە ، ئەومافانەش لە باشترین دۆخدا دەستەبەری گەشەکردنی تاکەکانی کۆمەڵن و دەبنە هۆی دروستبوونی روحیەتی بڕیاردانی بەکۆمەڵ، کە دەبێتە پێوەرێك بۆ دیاریکردنی بەهاداریی بەشێوەیەکی گشتی.

*نوێکردنەوەی کۆمەڵایەتی

هەمیشە نوێکردنەوەی کۆمەڵایەتی جێ بایەخی دیموکراسی بووە، لەسیستەمە دیموکراتیەکاندا سیاسەتەکان، یان ئەو سیاسەت مەدارانەی کە هێندە کارامە نەبوون، یان سەردەمانی کارامەییان بەسەرچووە ،دوای رەوتێکی یاسایی و ئاشتی ئامێز لادەبرێن ،بەمجۆرە نوێکردنەوەی کۆمەڵایەتی بەبێ سەرهەڵدانی ئاژاوە، یان روخانی دەوڵەت کە بۆ بەرکەنارکردنی رژێمە نادیموکراتییەکان شتێکی حەتمەییە ،دەستەبەر بکرێت .

دیموکراسی چەن ئامانجی باشی لێدەکەوێتەوە کەبریتین لە :

1- دوورەپەرێزی لەدیکتاتۆری
2- مافی سەرەتای
3- ئازادی گشتی
4- مافی چارەی خۆنوسین
5- سەربەخۆیی ئاکاری (ئەخلاقی)

6- ئالگۆڕی مرۆڤی
7- پارێزگاری بەرژەوەندییەکانی تاکەکەس
8- یەکسانی سیاسی
9- ئاشتیخوازی
10- گەشەوو پەرە پێدان
11- هەڵکردن و یەکتر قبوڵکردن و قبوڵکردنی جیاوازییەکان

گەڕانەوە بۆ پێشینەیەکی عێراق

گەر چاوێك بخشێنین بە رابردووی ئەم وولأتەدا، بە ئاشکرا ئەوە تێبینی دەکرێت کە ئەم وولأتە هیچ سیمایەکی مۆدێرنی نەبووەو یەکێك بووە لەو وولأتانەی ژێر دەستەلاتی بەریتانیا و هەر بۆ مەبەستی پاراستنی بەرژەوەندیەکانی بەریتانیا بەکارهێنراوە.

نەتەوەی کوردیش لە هەر چوار پارچەکەدا تووشی زوڵم و زۆر بووەو بەتایبەت لە کوردستانی باشووردا بە زۆر خرایە سەر عێراق بە هۆی فراوان کردنی ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی بەریتانیا، دەسەڵاتە یەك لە دوای یەکەکەکانیش لە عێراقدا کەم و زۆر چارەسەرێکی ئەوتۆیان نەدۆزیوەتەوە بۆکێشەی کورد، بەڵکو بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ گەلی کورد لە ململانێ بوو تاکو مانگی نیسانی 2003 دا .

هاوکات کەس ناتوانێت سەرۆك کۆمارێکی دیکتاتۆری، وەك سەدام حسێن لە یاد بکات،کە دەرهەق بەخەڵکی عێراق سەدان جینۆسایدو رەشەکوژی وهەرەمەکی ئەنجامداوە ، لەوانە ئەنفالکردن

ولەناوبردنی زیاد لە (182)هەزار كورد لە ناوچە كورد نشینەكان ، لە ناوبردن ودروست كردنی گۆڕی بە كۆمەڵ بۆ سەدان هەزار كوردو عەرەب وكەمەنەتەوییەكانی تر.

لە ساڵی1988 شاری هەڵەبجەی كیمیاباران كرد،كە زیاد لە (5)هەزار هاوڵاتی شەهید بوون وزیاتر لە (10)هەزار كەسیش بریندارو ئالودە بەژەهر بوون .

بێجگە لە هەڵگیرساندنی چەندین جەنگی خوێناوی لە گەڵ دراوسێكاندا ، هەشت ساڵ جەنگ وكوشتار لە گەڵ وڵاتی ئێراندا ، داگیركردنی وڵاتی كوەیت وجەنگی یەكەمی هاوپەیمانان وجەنگی دووەمی هاوپەیمانان ، كە لەم جەنگانەدا بەهۆی سەرەڕویی سەدامی دیكتاتۆرو تینوی داگیركاری سەدان هەزار سوپای نیزامی وخەڵكی بێتاوان كوژران ولە ناوچوون .

حكومەتی بەعس لە ماوەی حوكم كردنیاندا هۆكارێكی سەرەكی تێكدانی كەلتوری شارەكان بووە و نەهێشتنی شارستانیەت بووە بە هۆی تێكدانی زیاترلە 4500 هەزار گوند لە ناوچەی كوردستاندا و گواستنەوەیان بۆ شارەكانی كوردستان، دوای ئەنفال كردنی كور و كچە گەنجەكانی، ئەم پرۆسەیە بوو بە مایەی ئازارو ئەشكەنجەو سەرلێشێوانی هەزارەها خێزانی كورد كە تاكو ئێستا گەلی كورد پێوەی دەناڵێنێت.

مێژووی كورد لە كوردستانی عێراقدا هەموو ژیانی بە ململانێی لەگەڵ دەسەڵاتە یەك لە دوای یەكەكانی عێراقدا بردۆتە سەر، وە هەر لە چاوەڕوانی بەدیهێنانی مافە سیاسی یەكانی بووە، ململانێی سیاسی لە رێگەی خەباتێكی چەكداری یەوە كراوە لە جێگەی خەباتێكی مەدەنی مۆدێرن ، نەبوونی دیموكراتی‌یەتیش هۆكارێك

بووه كه هه‌موو خه‌ڵكی كورد خه‌ون ببینن به ده‌رئه‌نجامی خه‌باتی چه‌كداری پارته سیاسیه‌كان.

له سووده‌كانی دیموكراتیه‌ت .

1- دیموكراسی یارمه‌تی ده‌ره بۆ نه‌هێشتنی دیكتاتۆریه‌ت

2- دیموكراسی مافه سه‌ره‌كیه‌كان بۆ هاوڵاتیان مسۆگه‌ر ده‌كات ، كه رژێمه نادیموكراسییه‌كان ئه‌وه‌یان ناوێت ، یان ناتوانن دانیان پێدا بنێن .

دیموكراسی ته‌نیا پرۆسه‌یه‌كی حكومكردن نییه ، به‌ڵكودیموكراسی له ناخی خۆیدا سیستمێكی یاسایشه ،یاسا توخمێكه پێویستیه‌كانی دروستكه‌ری پرۆسه‌ی به دیموكراسیكردنی ده‌وڵه‌ت .

3- دیموكراسی بۆ هاوڵاتیان فره تره و ئازادی تاكه‌كه‌س مسۆگه‌ر ده‌كات .

4- ته‌نها حكومه‌تی دیموكراتی ده‌توانێت زۆری ده‌رفه‌ت بڕه‌خسێنێت بۆ كه‌سه‌كان تا ئازادانه چاره‌نووسی خۆیان دیاری بكه‌ن ، واته به پێی یاسایه‌ك كه خۆیان هه‌ڵیده‌بژێرن بژین .

5- ته‌نیا حكومه‌تێكی دیموكراتیك ده‌توانێت یارمه‌تی گه‌شه‌ی یه‌كسانی سیاسی بدات.

6. دیموكراسی یارمه‌تی خه‌ڵك ده‌دات تا به‌رژه‌وه‌ندی سه‌ره‌كییان پارێزگاری بكه‌ن.

سیسته‌می په‌رله‌مانی باشترین سیسته‌مه كه‌تائێستا بۆكۆنترۆڵكردنی ده‌وڵه‌ت گه‌ڵاڵه كراوه،ئه‌ویش له‌هه لو

مەرجێکدا کەڕێژەی دانیشتوان زۆر زۆر بێت وخەڵکیش دەرفەت و مافی ئەوەیان نەبێت بەشێوەیەکی بەردەوام هەمووکاتێ خۆیان بۆپرسە سیاسی یەکان تەرخان بکەن . ئەم تیۆرە پێی وایە کەلەم سیستەمەدا خەڵکی لەگەڵ هەڵبژاردنی سەرۆکی حکومەت (سەرۆك کۆمار ،یان سەرۆك وەزیران)وەهەڵبژاردنی ئەندامانی دەسەڵاتی یاسادانان دەتوانن چاودێری حکومەت بکەن ، چونکە پەرلەمان بەکەڵك وەرگرتن لەدەسەڵاتی خۆی بۆ پەسەندکردن یان رەتکردنەوەی یاساکان وشێوەی دارایی بەندی، دەتوانێت بەردەوام لەرێی خەڵکییەوە چاودێری حکومەت بکات.

لە مێژووی کورددا و بۆ یەکەم جار لە سالی 1992 هەلبژاردن کرا، لێرەدا هەڵبژاردن وەکو ئامرازێك بە کارهێنرا بۆ دەستنیشان کردنی دەسەڵاتی پارتە سیاسییەکان. بەهۆی نەبوونی ئەزموونێك و تێنەگەیشتنی باشی جەماوەر بۆ دیموکراسیەت و هەڵبژاردن زۆر بە ئاسانی و بە هۆی شەڕە ناوخۆییە یەك لە دوای یەکەکانی کوردستان ئەو مێژووە پر شکۆیەی کورد سڕایەوە .

زۆر مەحاڵە بە کۆمەلگەی کوردی بوترێت کۆمەلگەیەکی مەدەنی، چونکە تاکو ئێستا هوشیاری سیاسی بە لاوازی ماوەتەوە، خەڵکی بێ بیرکردنەوە روو دەکەنە سندوقەکانی دەنگدان و هەڵبژاردن لەسەر بنەمای سۆزداری بۆ ئەو حیزبەی کە لە پێش دەنگدان بە هەفتەیەك یان دوو هەفتە پەیمانی پرۆژەیەك دەدەن، یان خزمێك یان کەسێك لە خێڵەکە لەو حیزبە و بەو شێوەیە.

لەژێر سایەی دیموکراسیدا هەرکە هەڵبژاردن تەواو دەبێت لیستە هەڵبژێرراوەکان گوێی خۆیان دەخەوێنن لە پێداویستییەکانی هاوڵاتیان، هاوڵاتیانیش لای خۆیانەوە بە بێ هیچ گۆرانکارییەك لە

کێشەکانی دوای هەڵبژاردن چاوەڕێ یەکی زۆری حیزبەکان دەستەو ئەژنۆ هەست بە هەڵخەڵەتان دەکەن و دووچاری بێ ئومێدی دەبن.

ئەمە جگە لەوەی کەلە ژێر پەردەی دیموراسیدا, 62٪ ی ئەو ژنانەی کە چاوپێکەوتیان لەگەڵ کراوە لە کۆمەڵگای توێژینەوەکەمان لە ناو شاری کەرکوك و دەوروبەری بڕوایان بە پرۆسەی هەڵبژاردن نیە.

52٪ بڕوایان وایە بە شێوەیەکی دیموکراتیانە ناکرێت و 21٪ ژنان ڕێگەی پێ نەدراوە بەشداری هەڵبژاردن بکات،ئەوەی لێرە روون دەبێتەوە ئەوەیە کە تەنها کار بۆ سەلماندنی دیموکراتیەت هەڵبژاردنەکان نیەو زۆرمافی تر زەوت کراوە و بەتایبەت مافەکانی ژنان، کە نەتوانێت دەستەبەری سەرەتاترین مافی خۆی بکات ئەویش دەنگدانە.

ژن و بەشداری سیاســـی

دەتـوانین پێناسـەی سیاسـەت بکـەین بـەوەی کـە کەرەسـتەیەکە بـۆ چاککردن و رێکخستنی کاروباری گشتی کۆمەڵگا بەرەو باشتر کـە ئامـانج تیایدا بەرژەوەندی تاك بە تایبەتی و کۆمەڵگایە بـە گشتی. ئەمـەش لـە پەیوەندی نێوان خاوەن دەسـەڵات و رەعیـەت داخـۆی دەبینێـت بـە پێـی تیۆرە جیاجیاکان کە باس لەم پەیوەندییە دەکەن, کە پێویستە خـاوەن دەسەڵات، سەربە هەر نەتەوەیەکە ، هەر ئاینێکە، رەشە یان سپی بە بـێ جیاکاری ئەو مافەی هەبێت.

ئەوەی کەدەکرێت لێرەدا ئاماژەی پـێ بـدرێت بـە درێـژای بـە هـەموو شێوەیەك هەرچی دەسکەوت هـەبوو لـە ژن سـەندرایەوە و پیـاو بـوو بـە خاوەن دەسەڵات, ئەم دیاردەیە لە دوای قۆناغی مرۆڤی سەرەتایی سـەری هەڵداوە ، ئەو کاتەی ژن وەکو خواوەندی جوانی و بەرهـەم و داهێنـەر و دروستکاری منداڵ, وەکو بوونەوەرێکی پیرۆز تەماشا دەکرا.

دوای قۆناغی دایك سالاری قۆناغێکی دوورو درێژ لـە چەوساندنەوەو زەبـرز زەنــگ و بــەکاڵاکردنی ژنــان دەســت پــێ دەکــات و لــە هــەموو بوارەکـانی ژیانـدا ژنـان کـەمتر لـە پلـە دوو تەماشـا دەکـرێن, هـەر لـەو کەلتورە باوك(پیاو) سالارییەدا ژن بە کـەم عـەقڵ و نەشـارەزا بـێ توانـا دەناسـرێت وەك وەسـیلەی ڕابـواردن سـەیردەکرێت ، ئەمـە بـە باشـی دەردەکەوێت لە قۆناغەکانی کۆیلایەتی و دەرەبەگایەتی و تاکو ئێـستاش بەشێوەیەکی فراوان بەدی دەکرێت لە جیهاندا، وە بەگوێرەی راپۆرتێکی تایبـەتی سـەبارەت بـە کۆبوونـەوەی جیهـانی ژنـانی سـاڵی (2004) لـە سیئۆل دەرکـەوتووە کـە تـاکو سـاڵی (2004) دا تـەنها (11) ژن پۆسـتی سـەرۆکایەتیان وەرگرتـووە کـە حـەوتیان سـەرۆکی وولاتـن و چـواریان

سەرۆك وەزیرانە، ئەو یازدە وولاتەی کە ژن تیایدا پۆستی سەرۆکایەتی هەیەنوێنەرایەتی 5,6٪ ی جیهانن. تەنها 1.008 ی ژنانی جیهان دەسەلاتی سیاسیان هەیە بە پۆستی وزاری لە حوکمەتەکانی جیهاندا. وەکەمترین ژمارەی وەزیری ژن هەیە لە مەجالی سیاسیدا بە رێژەی 9.5٪، لە کاتێکدا 55.2٪ لە بواری کۆمەلایەتی، 9.9٪ لە بواری تەنفیزی، و 17.9 لە بواری ئابوریدا کاردەکەن.

هەر بەم پێیە دەتوانین بلێین کە کێشەی ژن کێشەیەکە سەرانسەری جیهانی گرتۆتەوە ، جا گەر مەبەستەکەمان لە رووی بەشداری سیاسی مێینەدا تەسك بکەینەوە دەبینین لاوازی بەشداری مێینە لە کاری سیاسیدا گرفتێکی جیهانی یەو شوێن باس و لێکۆلێنەوەلە جیهاندا بەلام بە پلەی جیواز کە رێژەکەی لە وولاتێکەوە بۆ وولاتێکی تر دەگۆرێت.

بێگومان لاوازی بەشداری کردنی ژنان لە کاری سیاسی د ا و دوورکەوتنەوە لە ناوەندەکانی بریار بەربەستێکە لە پێش پێشکەوتنی کۆمەلگا، چونکە هەموو قورساییەکە کەوتۆتە سەر شانی بەشێکی کۆمەلگا کە پێك هاتووە لە پیاوان ، کە ئەرکو بەرپرسیارێتی یەکانیان زۆر زیاترە لە تواناکانیان و بەشەکەی تر بە بێ دەسەلات ماونەتەوە، بە بێ بەشداری پێ کردنیان و سوود وەرگرتن لە تواناکانیان، پەراوێز کراون.

ژنی کوردیش لەم هەلومەرجە دا بێ بەش نەبووە لەو سووکایەتی پێ کردن و، وە کەلتوری کوردی مایەی سەندنەوەی ئازادی بووە لە ژنی کورد، هەردەم شەرەفی خێل و بنەمالە بە شەرەفی ژنەوە پەیوەست کراوە، ژنی کوردیش بەم بیانووە بێ بەش بووە لە وەرگرتنی دەسەلات ،بەتایبەت لە ناوەندەکانی برِیارداندا و بگرە خاوەنی بچووکترین برِیار نەبووە کە پەیوەست بێت بە ماف و ئازادیەکانی وەکو مرۆڤێك،

نەیتوانیوە هیچ دەسەڵاتێکی سیاسی یان کۆمەڵایەتی هەبێت. و هەردەم گوێرایەڵی پیاو بووە و پیاو بریاردەری ژیانی ژنان و خێزان وکۆمەڵگا بووە بە گشتی.

گەر ئاورێك بدەینەوە لە کاری سیاسی لە کۆمەڵگای کوردیدا, دەبینین کە ئەم کۆمەڵگایە لە ژێر دەسەڵاتی زنجیرە داگیرکاریەکاندا ژیاوەو دووچاری ئەشکەنجەو ئازارێکی زۆر بووە تاکو گەیشتوە بەم ئاستەی ئێستای، وە ئەو بیرکردنەوەیە هاتۆتە کایە کە ئەم کۆمەڵگایە ببرێت بەرەو ژیانی رۆژئاوایی بە بێ پشتگوێ خستنی رەسەنایەتی خۆی کە جودای دەکاتەوە لە کۆمەڵگایەکی تر بەچەسپاندنی بنەما کەلتوری‌یەکانی سەرلە نوێ بۆ ئەوەی بتوانێت بوونی خۆی بسەلمێنێت بە شێوەیەکی بەهێز لەسەربنەمایەکی راست و درووست.

بۆ ئەنجامدانی گۆرانکاری‌یە کۆمەڵایەتی یەکان، بەرهەڵستکاری لەگەڵ داب و نەرێت دێتە کایەوە بەو شێوەیەی کە چۆن بتوانێت پارێزگاری لێ بکات و پێشی بخات؟ چی بهێڵێت و چی لابەرێت؟ بەڵام دەبێت بزانین کە گۆران لە داب و نەرێتدا بەترسناکترین هەنگاو دادەنرێت, چونکە داب ونەرێت بریتی‌یە لەو رووە کەلتورییە کەلەروانگەیەوە بنەماکانی رەوشت دادەرێژر ێت وەسیستم و میکانیزمی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی یەکان لە نێوان تاك و کۆمەڵ و لە نێوان کۆمەڵەکاندا و هەروەها دیاریکەری بنەمای کەسایەتی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانە, جا لە روانگەی ئەو ململانێیەدا کەلە نێوان گۆران و بنیاتنانەوەی کۆمەڵگادا بەشێوەیەکی مەدەنی جیاوازی دەرفەتی کارکردن لە ژێر کاریکەرێتی داب و نەریتدا لە نێوان رەگەزەکانی کۆمەڵگادا (بە نێرو می ینە وە)بە زەقی دەردەکەوێت کە زیاتر دەرفەت بۆ رەگەزی نێر فراوانترە تاکو رەگەزی ژن،لە ئەنجامدا دەسەڵات گرتنە

دەستی ڕەگەزی ژنان بە راشکاوی خۆی دەسەپێنێت و رەگەزەکەی تر خۆی لە پەراوێزدا دەبینێتەوە و ئەمەش کاریگەری نەگەتیڤی هەیە بەسەر هەموو لایەنەکانی تری ژیانی ڕەگەزی ژنان دا، هەرچەندە بەشێوەی تاك و تەرا لە لایەن رەگەزی ژنانەوە، هەندێك جم و جوڵ بینراوەو دەبینرێت چ لە جیهان و چ لە مێژووی کورددا، نموونەی ئەوەش (**نەعیمە مستەفا**) ئەو ژنەی لە شۆرشی برایم خانی دەلۆدا شان بە شانی پیاوی کورد لە سەنگەردا بووە و، نموونەی دیکەی وەکو (کوێخا نیرگز ، حەبسەخانی نەقیب، قەدەم خێر،نازەنین صالح ، رووناك زوهدی و درەخشان عارف) کە هەریەکەو بە جۆرێك رۆڵیان هەبووە لە مێژووی کورددواشوێن شانازی بوون،بەلام ئەم ژمارەیە لە ژنان لەو ململانێ یەی گۆڕاندا ون دەبن لە ناو جم و جوڵە دەرفەت پێ دراوەکانی رەگەزەکەی تردا.

هەروەها بەشداری نەکردنی ژنان لە سیاسەتدا بەمانای کۆنترۆڵ کردنی سیاسەتە لەلایەن پیاوانەوە، کە هەموو کۆمەلگا رووبەڕووی دەرئەنجامی بڕیارەکانی پیاوان دەبنە بە بڕیارە پۆزەتیڤ و نەگەتیڤەکانەوە، کە گەر ژنان بەشداری پێ بکرێت ئەو بڕیارە سیاسیانەی کە پیرۆزیەکانی هەموو کۆمەلگا دەخاتە لایەکەوە دەشیا بەم حاڵەی ئەمرۆ نەبوونایە یان هەموو ئەو شەڕوشۆرە ناوخۆییانەمان ڕووبەرو نەبووایەتەوە،کەواتە ئاراستەکردنی کۆمەلگا بە بڕیاری گروپێك و پەراوێز کردنی گروپێك خاڵی نەگەتیڤی لێدەکەوێتەوە، کە لە کۆتایدا هەموو کۆمەلگا ئەو باجە دەداتەوە .

گرنگترین ئەو هۆکارانەی بوون بە هۆی لاوازی بەشداری ژنان لە سیاسەتدا

سـەیرکردنی ژنــان وەکــو نامووســی پیــاوان , هــەر کــە هەســتی موڵکدارێتی لـەلای پیـاوان دەرکـەوت و خواسـتەکانیان بـالابوو چـەمکی شەرەف شێوازێکی تری وەرگرت و زیـاتر پەیوەسـت کـرا بـە ژنانـەوە، لـە کاتێکدا لەپێشتردا هەردوو ڕەگەز پابەنـد بـوون بـە داب و نـەریتی بـاوی خێلەکیەوە.

لە ژێر ناوی پاراستنی شەرەفدا ژنان لە ئازادییەکانی بێبەشکرا و وە لـە بـچووکترین مـاف کـە هەڵبـژاردنی مـافی هاوسـەرییە، وە پاراسـتی پـەردەی کـچێتی بـووە بـە رەمـزی پاراسـتنی شـەرەفی پیـاو و بنەماڵـە. سەرەکی ترین کاری ژنان پارێزگاری کردنە لە جەستەی خۆی بۆ ئـەوەی پارێزگاری لەشەرەفی بنەماڵەکەی بکات و نەبێتـە لکەیـەك بـەناو چـاوی بنـەماڵەکەیەوە.

شەرەف پارێزی بوو بە بەهانەیـەك کـە ژنـانی بێبەشـکرد لـە ئـازادی یەکانی وەکو تاکێك لە کۆمەلگا، بـۆ هـەمووده سـتێپێك بـۆ بـەرەو پـێش چوون لەسەر ژنان پێویست بووە بیر بکاتەوە لەوەی لەو قۆناغەدا هـیچ شتێك نابێتە هۆکاری لکەدارکردنی شەرەفی خۆی و بنەماڵەکەی؟.

رژێمـی بـەعس کـە زیـاد لـە چـل سـاڵ حـوکمی عێراقـی دەکـرد هـیچ هـەنگاوێکی نـەناوە بـۆ گۆڕانکـاری لـە هـەلو مـەرجی ژیـانی ژنـان و بـە مەدەنی کردنی کۆمەلگا، بەڵکو هاوکار بووە بۆ خراپتر کـردن کۆمـەڵکا و ڕێگربووە لە بەردەم هەر گۆڕانکارییەکدا. نموونـەی ئەمـەش دەرکردنـی بریــاری 132 تایبــەت بــە حــەلاڵ کردنــی کوشــتنی ژنــان بــەناوی شۆردنەوەی شەرەف (غسل عار).

هۆکارێکی تری لاوازی بەشداری ژنـان لـەکاری سیاسـی دا دەگەڕێتـەوە بۆ نەبوونی شارەزایی و دەرفـەت بـۆ ئـەم رەگـەزە، چـونکە کۆمـەلگا کـە پیاو تیایدا بەشێوەیەکی سەرەکی بڕیـاردەرە و ئـەم کـارە بـە کـاری ژنـان

یان كچانی نابینێت, وە تەماشای ئەم رەگەزە دەكات وەكو كەسێكی كەم توانـاو ئـەو متمانەیـەی پـێ نابەخـشێت بـەڵكو كـاری سـەرەكی ژنـان هەڵسوراندنی كاروبـاری ناومـاڵ و منـداڵ هێنـان و بـەخێوكردنێتی كـە هەمووی بە كارێكی لاوەكی دادەنرێت,

لەهـەمان كاتـدا زۆربـەی ژنـان هەسـت بـەو چەوسـانەوەیەناكەن كـە رووبـەڕوویان بووەتـەوە و بووەتـە هـۆی لاوازی بەشـداری كردنیـان لـە هەموو بوارەكـانی ژیـان بـە بەشداری سیاسیـشەوە، ئەمـە ئەوەنـدەی تـر گۆمەكە قووڵ دەكات و رێگەی زیاتر خۆش دەكات بۆ رەگـەزی بەرامبـەر ئـەو هەلـە بقۆزنـەوە و زیـاتر هێـز و دەسـەلأت بگرنـە بـەر بـۆ ئاراسـتە كردنی خێزان و كۆمەڵگا بە ویـستی خۆیـان و ژنـیش وەكـو بەشـێك لـەو موڵك و مالأنەی كە خاوەندارێتی دەكەن.

گـەر باسـێكی **خوێنـدەواری** رەگـەزی مـێ بكـەین لـە كۆمەڵگاكەمانـدا دەبینین ئەم رەگەزە جارێكی تر بەهۆی كۆمەڵێك هۆكارەوە ژمارەیەكی زۆر و بەتایبەت لە گوندەكان بێ بەش بوون لە تـەواو كردنـی خوێنـدن، لەوانــە كــەمی دەرفــەت بەخــشین بــە رەگــەزی مــێ بــەهۆی بــەگرنگ نەزانینی رۆڵی ژنـان لـە پرۆسـەی بڕیاردانـدا،وە بـە پێویـست نـەزانینی خوێندەواری بۆ ئەم رەگەزە، لـە هـەمان كاتـدا گـەر ئامـانج لـە خوێنـدن كارئاسانی دەرفەتی كار بێت، جارێكی تـر كۆمـەڵگا نـان پەیـدا كـردن بـە كـاری پیـاوان دەزانێـت و بـە پێویـستی نازانێـت رەگـەزی مـێ بـۆ ئـەو ئامانجەش بخوێنن.

یـەكێكی تـر لـە هۆكارەكـانی زۆری ژمـارەی نەخوێنـدەواری لـە نـاو رەگـەزی مێینـەدا ئـەو كارەساتە یـەك لـە دوای یەكانەیـە كـە دووچـاری خــەڵكی كوردســتان بــوە، لــە جینۆســاید و كیمیابــاران و ئــەنفال و رووخاندنی گونـدەكان و ئـەو زوڵم و زۆرەی دوو چاری ژنـان بـووە دوو

ئەوەنـدەی ئـەوە ڕووبـەڕووی پیـاوان بووەتـەوە، بۆیـە ژن جارێـك وەكـو مرۆڤـ چەوساوەیەو دواتریش بەپلەدوو حساب كـراوەو مامەڵەی لەگـەڵ كراوە .

هەرچەند خوێنەواری لە وولاٌتی ئێمـەدا بـەو ئاسـتە دڵ خـۆش كـەرە نی یـە كـە هوشـیاری سیاسـی تاكـەكان زیـاد بكـات، بـەلام دەرفەتێكـە بـۆ چوونە دەرەوەی ژنان و رزگاربوونی لەو سجنەی كە بۆی درووست كراوە بە بیانووی پارێزگاری كردن لە شەرەفی خێزان و هەموو ئەو ئەركانـەی كە لە ناوەوەی خێزان بۆی ڕیز كراوە، كە هیچ نرخێكی ئابووری نىیە , هەروەها رێگایەكـە بـۆ دەستگەیـشتن بـەو زانیاری‌یانـەی كەلـە رێگایـەوە ژنان رۆشنبیر دەكات.

كـاركردنی ژنـان لـە دەرەوەی خێزانـدا ئاسـانكاری دەكـات لـە رێگـای زیادكردنی بەشداری سیاسیان، چونكە یەكێك لە خاڵـە سـەرەكی یـەكانی ژێردەسـت كردنـی ژنـان سـەربەخۆ نـەبوونی ئابوورییـە و بەشـداری نەكردنێتی لە بڕیارداندا، ئەمە ئـەوە ناگەیـەنێت كـە ژنـانی كۆمـەڵگای كـوردی، كـە بووبـە خـاوەن داهـاتێكی سـەربەخۆ بـەهۆی ئەنجامـدانی كارێـك لـە دەرەوەی خێـزان, سـەربەخۆی تـەواوی بەدەسـت هێنـاوە لـە خەرج كردنی داهاتەكەیدا، چونكە نموونـەی ئاشـكرا هەیـە كـە زۆربـەی زۆری ژنان كاتێك مووچەكانیان وەردەگرن دەیكەنـە چـنگی پیـاوانی نـاو خێزان، بەڵام بە بوونی بە خـاوەن مووچـەیەك هەسـت بـە متمانەیـەكی زیاتر دەكات لە رووی دەروونی یەوە.

بەشێوەیەکی گشتی ئـارامی[1] مرۆیـی لـە هـەر کۆمەڵگایەکدا لـە سـێ تــەوەر پێـك دێـت، کــە یــەکێك لــەو تەوەرانــە پەیوەســتە بــە لایــەنی سیاسی‌یەوە کە بە (ئارامی سیاسی)ناودەبرێت ، دووەمیان پەیوەستە بە ئابووری‌یەوەو بە (ئارامی ئابووری) ناودەبرێت،سێهەمیشیان بـە لایـەنی دەروونــی گــشتی کۆمــەڵگاوە پەیوەســتەو بــە (ئــارامی دەروونــی یــان کۆمەڵایەتی)[2] ناودەبرێت.

هەریەك لەم تەوەرانە واتا پێکهاتەکانی ئارامی کاریگـەرێتیان لـە نێـو خـۆدا بەســەریەکەوە هەیــە،بۆ نموونــە ئــاڵۆزی بــارودۆخی سیاســی لــە وولاٌتدا کاریگەرێتی راستەوخۆی هەیە لەسەر لایـەنی ئـابووری و ئـالۆزی هەردوو لایەنی ئابووری و سیاسی کاریگەرێتی بەرچاویان دەبێت لەسـەر لایــەنی دەروونــی کۆمــەلگا،وەك دلـە راوکـێ، نائـارامی، بێـزاری، وە بــە پێـچەوانەوە ، کەواتـە هەرکۆمەلگایـەك گـەر کەسـەکانی دووچـاری هـەر گیروگرفتێکــی دەروونــی هاتبێــت لەئەنجامــدا ناتوانێــت بەرنامەیــەکی سیاسی نەگۆر بـۆ وولاٌت دارێـژێت، یـان بەدەسـتهێنانی ئابووری‌یـەك، کـە بتوانێت پێداویستی‌یەکانی مرۆڤ لە ژیاندا بە شـێوەیەی پێویـست دابـین بکات.

لێـرەوە دەتـوانین بلـێین شـلەژانی بـاری سیاسـی عێـراق لـە سـالاٌنی رابــــردوودا ئەوراســــتیانەی ســــەرەوە روون دەکاتــــەوە و کاریگــــەری

[1] ووشەی ئارامی زاراوەیەکە لە ووشەی (بیمە) بە واتایپاراستن وەرگیراوە، پاراستن بریتی یە لە بەربەست دانان بەرامبەر رووداني هەر ناتەواوی یان ئالۆزی یان هەرەشەیەك.

[2] مەبەست لە ئارامی دەرونی ئەوەیە کە کۆمەلێك سیستم و بەهاو تێگەیشتەی فراوان کە لە هزرێکی کۆمەڵیدا بێت وەکو یارمەتی دەرێك بێت تاکو کۆمەلەکان لە مامەلە لەگەڵ ئەو فشارانەی کە هەیە دەبنە رێگر بەرامبەر بە هەست کردنیان بە بارودۆخی هستیریاو ئالۆزی لە ژیاندا.

راســتەوخۆی لەســەر دارووخــانی ئــابووری وولآت هــەبووەو پێکــەوە کاریگــەری نەگــەتیڤیان هــەبووە لەســەر تاکــەکانی کۆمــەلگا، ئــەم کاریگەری‌یــە زیــاتر دەردەکــەوێت لەســەر ژنــان، هــەوڵ دەدەیــن ئەوکاریگەرێتیە لەچەند لایەنێکەوە روون بکەینەوە

1. بەها کۆمەلآیەتی یەکان:

بەشێوەیەکی گشتی بەهاکۆمەلآیەتی یەکان لە رێگەی پێکەوە ژیانی کۆمەلگاوە بەدی کراوە و زۆر جار ئەو بەها کۆمەلآیە تیانە گەشەو رێکخستن و دارشتنەوەی تازەی بۆ کراوە تا ئاستێك کە بەشێوەیەکی گشتی وەربگیرێت و پابەند بکرێت لە لایەن کەسەکانەوە وەکو پێوەرێکی دەروونی لە تاکدا دێتە کایەوە بۆ ژیانی کۆمەلگا، لەو چوارچێوەیدا تاکەکانی کۆمەلگا بەشێوەی پابەندبوون هەڵسوکەوتی تێدا دەکەن.

بەلآم لە کۆمەلگای عێراقیدا بەهۆی داروخانی باری ئابوری و کۆمەلآیەتی و سیاسی زۆر لەو بەهایانە لە کیس چوون و کاری پێ ناکرێت, کۆمەلگایەکی ماددیو هەستی نەکردوو بە لێپرسینەوە، خاوەن کەسێتی لاواز و سوکایەتی کەر بە هەموو هوشیاری‌یە مرۆی‌یەکان دەبینین و رەنگدانەوەی ئەو شێوە بیر کردنەوەیە و مامەڵەپێ کردنی لەگەڵ ژنان دا وەکو هەرەشەیەك دەبێت بەرامبەر بەبەشداری ژنان لە هەموو بوارەکانی ژیاندا و بەتایبەت لە بواری سیاسیدا.

2. ژن لە هزری پیاوسالاریدا

شارستانیەتی عەرەبی بەگشتی و شارستانیەتی عێراق بەتایبەتی هەر لەسەرەتای دروست بوونیانەوە لە پێش ئاینی

ئیسلام شارستانی‌یەتێکی پیاوسالارانە بووە، کە تیایدا پیـاوان رۆڵـی ژنان دیاری دەکەن و بە پلەی دووەم دێن

و بەم شێوانەی خوارەوە یاساکان دارێژراوە:

پیـــاو (باڵادەســـتە، بەخێوکــەرە، بریاردەرە،لــەزەت وەرگـــرە، هەڵەکانی رێپێدراوە) لە کاتێکدا ژن(جێبەجێکـەرە، بـەخێوکراوە، گوێ ڕایەڵە،هۆی لەزەتە،هەڵەکانی جێی سزایە). بەم شـێوەیە رۆڵـی ژنان چەسپاوە لە مێشکی پیاوان دا ئەم ئەنجامانەی لێ بووەتەوە:

أ. ژن دووچاری سەرکوت کردن و چەوساندنەوە و پێـشێل کردنی مافەکانی بووە.

ب. زیاتر تووشی ڕاڕایی و هەست نەکردن بە ئارامی بوە بە هۆی کاریگەرێتی رووداوە سیاسیەکان.

ت. ئەم گۆڕانە سیاسی یـە کتـوپڕەی کـە لـە کۆمەڵگاکـەمان رووی داوە نابیتـە هۆکـاری گۆڕانکاری‌یـەکی خێـرا لـە سرووشـتی تیڕوانینـی پیـاوان بـۆ رۆڵـی ژنـان و تـەنها رێگـاش هەوڵـدانی ژن خۆیەتی بـۆ فێربـوون و وەرگرتنـی مافـەکان و تێکـشکاندی بـەها کۆمەڵایەتی یە رێگرەکان لە پێش بەشداری ژنـان لـە بڕیـاردان و کاری سیاسیدا.

3. تێڕوانینی ژنان بۆ رەگەزەکەی خۆی .

رۆڵی ژن لە ژیانداو لـە رۆژی لـەدایك بـوونی یـەوە لـە روانگـەی دوو هۆکـــارەوە دەچەســـپێت ، یەکـــەمیان پێکهاتـــەی بـــایۆلۆژی و دووەمیان ژینگەی چـواردەور، بـەهۆی رەگـەزی نێرینـە لـە ژینگـەی چواردەوردا دەرئـەنجام بیرۆکـەی تەسـلیم بـوون لـە هـزری مێینـەدا جێگیر بوو, کە بەرەو دەسەڵاتدارێتی هەست کردن بە پاشکۆ بـوون و گوێڕایەڵی بۆ نێرینە,لەگەڵ ئەو هەولانەی کە داوێتـی بـۆ دەربـاز

بوون لە فشاری نێرینە بەلام هیچ دالدەیەکی بەدی نەکرد تەنها ئەوەی هەولبدات رووبەڕووبوونەوەی نێرینە نەکات.

بەلاّم ئەم تێروانینەی مێینە لە کۆمەلگای رۆژئاوایدا کەم بووتەوە لە ئەنجامی گەشەکردنی مێینەکانیان و هەولدان بۆ یەکسانی خۆیان، کەچی تاکو ئێستا رەفتاری مێینەی رۆژهەلات، وە بە تایبەت لە کۆمەلگای ئێمەدا وەکو خۆی ماوەتەوە و لە بیرێکی وادان کە(مێینە دروست بووە بۆ ئەوەی خۆشی دروووست بکات بۆ مێرد و خێزان)، ناتوانێت تێکەلاّوی پیاوان بکات و سنووردار بووە بۆ ئەو تێکەلاّوییە و ئارامی دەروون لە هاوسەرێتی دەبینێتەوە بۆیە هاوسەرێتی بووە بە ئامانجێکی سەرەکی لە ژیانیدا پێش هەموو ئامانجێکی تر وەکو خوێندن، پێگەیەکی ئابووری، یان کارێکی سیاسی، تەنها پێوەرێکە بۆ پاراستنی شەرەف و رەفتاری چاودێری دەکرێت لە لایەن کۆمەلەوە.

بەشـــــــی سێیەم

هەنگاوە مەیدانیەکانی توێژینەوە

-میتۆدی توێژینەوە:

کۆمەڵگای توێژینەوە:

سامپڵی توێژینەوە:

ئامرازی توێژینەوەکە

کەرەستە ئامارییەکان:

میتۆدی توێژینەوە:

لەم توێژینەوەیەدا میتۆدی وەسفی بەکار هاتووە، ئەویش بەشێوازی رووپێوی کۆمەڵایەتی، لەڕێگەی وەرگرتنی سامپڵەوە، لەناو شاری کەرکوك و ناوچەکانی سەر بەم پارێزگایە، چونکە رووپێوی لەرووی سامپڵەوە ئەو رێگەیەیە، کەسەرجەم تاکەکانی کۆمەڵگای توێژینەوە وەرناگرێت، بەڵکو بەشێك، بەشێوەیەکی زانستی هەڵدەبژێرێت بەمەرجێك نوێنەرایەتی هەموو سیفات و خەسڵەتەکانی تاکەکانی کۆمەڵگا بکات(الحسن، 1971: 430)، ئەمەش لەبەر سنورداری توانا مادی و مرۆیی و لۆجستییەکانی رێکخراوی پەنا، کە نەدەکرا سەرجەم ژنانی عێراق لەناو نوێژینەوەکەدا جێگە بکەینەوە، لەبەر ئەوە سامپڵمان لەو ناوچەیە وەرگرتووە.

کۆمەڵگای توێژینەوە:

سەرجەم ئەو ژنانە لەخۆ دەگرێتەوە، کە لەماوەی ئەنجامدانی توێژینەوەکەدا چاومان پێیان کەووتووە، لەناو شاری کەرکوکدا گشت ئەو گەڕەکانەمان وەرگرتووە، کە دەکەونە ناو سنوری شارەوانی کەرکوکەوە، هەروەها مەڵبەندی هەموو قەزاکانی (داقوق، دوبز)، بەهەموو ناحیەو گوندەکانییەوە.

سامپڵی توێژینەوە:

دوابەدوای دەستنیشانکردنی کۆمەڵگای توێژینەوە، بەپێی ئەو ئامارەی لەبەردەستماندا بوو، رێژەی زیاتر لە 5٪ی گشت دانیشتوانی ناوچەی دیاریکراومان وەرگرتووە، شایەنی باسەی ئەم رێژەیە هەموو

دانیشتوان دەگرێتەوە، بەڵام بەپێی ئامانجی توێژینەوەکەمان تەنها ژنانمان وەرگرتووە، ئەویش ئەو ژنانە وەرگیراوە، کەلەکاتی ئەنجامدانی توێژینەوەکەدا لەو ناوچەیەدا ژیاون، کەواتە رێژەی سامپڵی توێژتنەوەکەمان زۆر لە 5٪ زیاترە، لەبەر نەبوونی ئامارێکی وورد، نەمانتوانی سامپڵی توێژینەوەکەمان دیاری بکەین.

وەسفی سامپڵی توێژینەوە:

سامپڵی توێژینەوەکەمان، بەشێوەیەکی هەرەمەکی(عشوائی) وەرگرت، ژمارەو رێژەی سامپڵ بەپێی گۆڕاوەکانی ناوچەی جوگرافی، تەمەن، ئاستی خوێندن، شێوازی نیشتەجێبوون، روون کراوەتەوە

ئامرازی توێژینەوەکە:

ئامادەکردنی ئامرازی توێژینەوە:

بەمەبەستی کۆکردنەوەی داتاو زانیاری لەسەر بەشداریکردنی سیاسی ژنان‌و بۆ هێنانە دی ئەو ئامانجانەی بۆ ئەم توێژینەوەیە دانرابوون، فۆرمێکی راپرسیمان (**إستمارة الاستبيان، Questionnaire**) ئامادە کرد، پرۆسەی ئامادەکردنی فۆرمەکەش بەم هەنگاوانەدا تێپەریووە:

1/ سەرەتا فۆرمێکی (21)بڕگەیی داڕشت، بۆ پێکانی ئەو ئامانجانەکانی ئەم توێژینەوەیە ((وەك لەپاشکۆی ژمارە یەکدا بەرچاو دەکەوێت))

2 /لەهەنگاوێکی تردا، بۆ مەبەستی دەرهێنانی راستگۆیی فۆرمی راپرسیەکە، شێوازی راستگۆیی رواڵەتیمان گرتەبەر، ئەویش بەوەی

فۆرمەکە پیشانی چەند پسپۆرو شارەزایەك درا، بەمەبەستی هەڵسەنگاندنو هەمووارکردنی، وەك لە پاشکۆی ژمارە دوودا هاتووە))، ئەوانیش سەرنجو تێبینی خۆیان داو گۆرانکاریان بەسەر هەندێك لەبڕگەکاندا هێناو هەندێکی تریان لابرد، لەکۆتایدا فۆرمەکە18 بڕگەی مایەوە((وەك لە پاشکۆی ژمارە دوودا هاتووە)).

جێبەجێکردنی ئامرازی توێژینەوە:

لەپاش وەرگرتنی پشگیریو مۆڵەتی لەلایەن دەزگا بەرپرسەکانەوە (وەك لەپاشکۆی ژمارە سێدا هاتووە)، فۆرمی راپرسییەکە، لەدوا شێوەیدا، بەسەر ئەندامانی سامپڵی توێژینەوەکەدا دابەشکراو وەڵام درایەوە، لەماوەی هەژدە رۆژدا، لە 2006/2/3 بۆ 2006/2/20، ئەم پرۆسەیە لەلایەن (6) تیمەوە جێبەجێ کرا، کە پێکهاتبوو لە(27) ئەندام (وەك لەپاشکۆی ژمارە سێدا هاتووە) لەناوچەی کەرکوكو قەزاو ناحیەو گوندەکانی.

راستکردنەوەی فۆرمی راپرسی:

بەمەبەستی هەموراکردنی وەڵامە وەسفیەکان، تاکو لەڕوی ئامارییەوە چارەسەر بکرێن، هەستاین بەپێدانی سەنگی ژمارەیی بەوەڵامی سەرجەم بڕگەکانی فۆرمەکە، لەم پرۆسەیەشدا پشتمان بەلۆژیکی جیاکردنەوەی بەشداریکردنی سیاسی ژنان بەستووە، هەروەها لەسەر بنەمانی بەشداریکردنو یەشدارینەکردنی ژنان لەهەڵبژاردندا، پرۆسەی جیاکردنەوەی وەڵامەکانمان وەرگرتو رێژەی

سەدیمان بەهەموووەڵامەکان بەخشی ا((وەك لەپاشکۆی ژمارە پێنجدا هاتووە)).

بۆ حوکمدان بەسەر رادەی (بەشداریو بەشدارینەکردن)، لەسەر بنەمای بەرزترین رێژەی سەدی ، ناوەندێکی تیۆریمان بۆ هەردوو رادەکە دەرهێناوە، ئەمەش بەو مەبەستەی لەحاڵەتی توندڕەوەییو پەرگیری وەڵامەکان دوور بکەوینەوە، چونکە لەم توێژینەوەیەدا، لەسەر بنەمای گروپ، نەك تاکەکەس، بوونو رادەی بەشداری سیاسی دەخەینە روو.

کەرەستە ئامارییەکان:

لەم توێژینەوەیەدا ئەم کەرەسە ئامارییانە بەکار هاتووە:

رێژەی سەدی بۆ دیاریکردنی رێژەی گروپەکان لەناو سامپڵی توێژینەوەدا، بەپێی ئەم یاسایە(منصور، 2000 :6)

$$\frac{\text{بەش}}{\text{گشت}} \times 100$$

سەرچاوەکان:

1- الحسن، عبدالباسط محمد، اصول البحث الاجتماعی، 1971، ط3، مكتبة الانجلو المصرية.

2- مەجید، ڤیان، سستمەکانی هەڵبژاردن‌و پرانسیبەکانی دەنگدان، مەکتەبی بیرو هوشیاری، چ 1، 2005.

3- کاڤاك، دەنیس، ململانێی هەڵبژاردن، و: ئەبوبەکر خۆشناو، مەکتەبی روناکبیری ی.ن.ك، 2005.

4- امم المتحدة، القضاء على جميع أشكال التمييز ضد المرأة، 1981، موقع امم المتحدة على انترنيت.

5- الانترنيت.

6- نيوف، صلاح، الحوار المتمدن - العدد: 731 - 2004 / 2 / 1.

7- صالح، بيان، موقع ميدل است ئونلاين، 2006.

8- حەمە ساڵح، محەمەد، جینۆساید لە عێراقداو پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد.

بەشی چوارەم

بەراوردکردنی بەشە بەپێی خشتەو شێوەکان

خشتەی ژمارە (1)

لە خشتەی ژمارە (1) دا دەرخستەی تەمەن دەردەكەوێت، كە لە (18) ساڵەوە تا سەرو 47 ساڵ لەخۆ دەگرێ، بایەخی دەرخستەكە لەوەدایە كە لەنێوان هەر پێنج ساڵ ماوەدا وەرگیراوەكان بەشێكی زۆریان لە یەكدیەوە نزیكن.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (1) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (2)

لەم خشتەیەدا بەشدلربوان بەپێی شوێنی دانیشتن دابەشكراون كە لەناو شاری كەركوكدا 63٪ ی فۆڕمەكان پڕ كراوەتەوە، ئەمە جگە لە قەزاو ناحێو گوندەكان. كە لەو شوێنانەش فۆڕم پڕ كراوەتەوە، جگە لەناحێی تازە خورماتو كە دەسەڵاتدارێتی ئەوێ ڕێگای بەتیمەكانمان نەدا فۆڕم پڕ بكەنەوە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (2) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (3)

لەم خشتەیەدا بەشداران بەپێی باری خێزانیان دابەشكراون، ئەوانەی شویان كردووەو هاوسەریان ماوە 59٪ بەشداران و كچان 29٪ و بێوەژن 12٪ ی بەشداروانە بونە. بەپێی ئامارەكان ئەوە دەردەكەوێت كە ئەو ژنانەی كە هاوسەرگیرییان كردووە بواری بەشداری كردنیان لە هەڵبژادنەكاندا زیاتر بووە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (3) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (4)

کۆی نەخەخوێنەوار لە سەرجەم ژمارەی بەشدار بوان کە 3851 کەسەو 36٪ و ئاستەکانی دیکەش 64٪ی تەواوی بەشداران پێکدەهێنێ کە لەناویاندا لەهەموو ئاستەکانی خوێندن لەخوێندەواریی ئاسییەوە تا دەرچووی پەیمانگاو زانکۆ هەیە. ئەمەش ئەوە دەردەخات کە ژنانی خوێندەوار زیاتر بەشداری هەڵبژاردنەکان دەکەن لەژنانی نەخوێندەوار.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (4) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (5)

لەم خشتەیەدا ری رێژەی 99٪ ی ئەوانەی فۆڕمەکانیان پڕ کردوەتەوە لە پرۆسەی دەنگدانەدا بەشداریان کردووە، ئەمەش ئاماژەیەکی باشە بۆ ئامادەبونی ژنان بۆ پرۆسەکانی هەڵبژاردن. لەبەر ئەوەی کە لەدوای پرۆسەی ئازادی عێراقەوە ژنان بوارێکی زیاتریان لەبەردەمدا والاّ بووە بۆ بەشداریکردن لەو پرۆسانەی کە پەیوەندی بە ژیانی سیاسی کۆمەڵگاوە هەیە، کە ژنانیش بەشێکن لەو کۆمەڵگەیە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (5) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (6)

لە 1٪ سەرجەم ئەوانەی فۆڕمەکەیان پڕ کردووەتەوە کە دەکاتە 43 کە بەشداریان لە پرۆسەی هەڵبژاردن نەکردووە، لەم ژمارەیەدا تەنیا 9 کەس دەکاتە 21٪ ی کۆی ژمارەکە رێگایان پینەدراوە. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ عەقڵییەتی پیاوسالاری کە ژن بە مرۆڤێکی خاوەن ماف نازانێت، کە دیارە ئەو رێژەیەش زۆر کەمە لە رێگای پێنەدراوە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (6) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (7)

لەو 16 کەسەی کە لەوەڵامدا دەڵێن بەگرنگمان نەزانیوە 10 کەسیان بڕوایان بەهەڵبژاردن نییەو دوو کەسیان هەست ناکەن مافەکانیان لەو ڕێگایەوە بێتە دیو چوار کەسیش پێیان وایە هەڵبژاردن کاری ژنان نییە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (7) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (8)

لەو 16 کەسەی کە بڕوایان بە هەڵبژاردن نییە 8 کەسیان بڕوایان وایە هەڵبژاردنەکە دیموکراتیەتی تیا نییەو 5 کەسیشیان دەڵێن هەڵبژاردن ناتوانێ کێشەی ژنان چارەسەر بکاتو تەنیا دوو کەش لەوان بێ ئومێدی خۆیان لە لیستەکان دەردەبڕن. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە بەشێك لە ژنان هوشیارییەکی ئەوتۆیان لەبارەی هەڵبژاردنەوە نییە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (8) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (9)

لەو 9 کەسەی ڕێگریان لێکراوە 3 کەسیان هاوسەرەکانیان ڕێگای نەداون بەشداری بکەنو 6 کەسی دیکەیان بەبێ ئاماژەدان بەکەسەکە دەڵێن کەسانی تر!! کە ڕەنگە ئەمەش بۆ کەسێك کە بیەوێ توێژینەوە بکات قورس بێت لەبەر ئەوەی دیاری نەکراوە کەسەکە برایە، باوکە، دایکە یان خزمی دیکە!!

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (9) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (10)

ئەوانەی بەشداری هەڵبژاردنیان کردووە 82٪ لەژێر کاریگەری خێزان و 13٪ کەس لەژێر کاریگەری بنەماڵەو 3٪ بەهۆی حیزبی بونەوە بەشداریان کردووە... تەنها 1٪ هۆکاری نەتەوەییان دیاری کردوە. ئەمەش ئەوە دەردەخات کە پەیوەندی ژنان بە مەسەلە سیاسییەکانەوە لەرێگای کەس و کار و بنەماڵەو حیزبەکانەوەیە نەك پەیوەندی خۆیان بەمەسەلە نەتەوەییی و نیشتمانییەکانەوە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (10) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (11)

78٪ ی ئەوانەی بەشداری هەڵبژاردنیان کردووە پێیان وایە ئەو بەشداری کردنە رۆڵێکی زۆر دەگێڕێ لە گۆڕاندا یاخود گۆڕانکاری باشی لێدەکەوێتەوە... تەنها 1٪ بڕوایان وایە هیچ دەرەنجامیکی نابێت. بۆیە دەتوانین بڵێین کە ژنان بەشێکی زۆریان پێیان وایە بەشداریکردن لە هەڵبژاردنەکان بەواتای بەشدارییانە لە گۆڕانکاریەکان بەقازانجی خۆیان.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (11) بڕوانە پاشکۆکان

نەخشەی ژمارە (12)

96 ٪ ی بەشداربوان ئەوانەی فۆڕمەکانیان پڕ کردوە ئەوە بڕوایان وایە کە بەشداری لە پرۆسەی هەڵبژاردن مافەکانیان دەستەبەر دەکات لەبەرابەردا تەنها 3٪ دەڵێن بەشداری مافەکان دەستەبەر ناکات و 1٪ یش نازانن.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (12) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (13)

77٪ ی ئەوانـەی بەشـداری پڕكردنـەوەی فۆڕمەكـەیان كـردووە پێیـان وایـە نوێنـــەرە هەڵبـــژێردراوەكان دەتـــوانن كێـــشەكانی ژنـــان بخەنـــە روو. ئەمـــە لەكاتێكدا تەنیا 2٪ دەڵێن نەیانتوانیوە. ئەو رێژە زۆرە لەبەشداربوان، دڵنیان لــەوەی كــە نوێنەرەكــەیان چارەســەرەكەیان دەكــات بۆیــە بەشــدارییان لــە هەڵبژاردنەكاندا كردووە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (13) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (14)

لـەو 840 كەسـەی كـە پێیـان وایـە نوێنـەرەكان وەك پێویـست نـەیانتوانیوە مافەكانی ژنـان بخەنـە روو، 207 كەسـیان پێیـان وایـە كۆمەڵگـە رێگـرەو 38 كەسیان پێیان وایە ئاین. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئـەوەی كـە ژنـان بەشـێكیان باوەڕیان بە نوێنەراكانیان نییە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (14) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (15)

لەكۆی 3808 كەس 3329 كەس كە دەكاتـە 87٪ی ژمارەكـە پەشـێمان نـین لـە بەشـداری كـردن لـە هەڵبـژاردنو 442 كـەس كـە دەكاتـە رێـژەی 2٪ پەشـێمانن، هەڵبـەت ئـەم ژمارەیـە بەتێپـەڕبوونی كـات رەنگـە بـەرەو سـەر بڕوات.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (15) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (16)

40 ٪ی بەشداربوان ئەوانەی فۆڕمەكانیان پڕ كردووەتەوە هیچ زانیاریـەكیان سـەبارەت بـە بەنـدەكانی دەسـتور نییـە، كـە ئەمـەش بـۆ خـۆی نیـشانەی بـێ ئاگـایی هاوڵاتیـان لـەو پرسـە گرنگـە دەردەخـات، ئەمـە لەكاتێكـدا 59٪ ی بەشداربوان بەئاگایی خۆیان سەبارەت بە بەندەكانی دەستور دەردەبڕن لەبەر ئـەوەی دەسـتوری عێراقـی بەپرۆسـەیەكی دیموكراسـی تـەواودا تێنەپـەڕیووە بۆیــە زۆرینــەی كۆمــەڵگا ئاگـای لــە بەنــدەكانی دەســتور نــەبووە، كـە ئــەو خشتەیەش ئەوە دەردەخات.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (16) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (17)

لەو ژمارەیەی كە لەخشتەی پێشودا ئاگایی خۆیان سەبارەت بە بەندەكانی دەستور دەربڕیوە 71٪ ی لەرێگای میدیاوە ئاگاداری بەندەكانی دەستورن. واتە لەرێگای رۆژنامەو رادیۆو تەلەفزیۆنەوە.

10٪ لە رێگای حیزبەوە

11٪ لە رێگەی دیكەوە.

كە دیاری نەكراوە وەك قسەوباسی ماڵەوەو گفتو گۆی خێزانی.

5٪ لەرێگای ریكخراوەكانەوە.

ئەمەش بۆ خۆی نیشانەی ئەوەیە كە رێكخراوەكان نەیانتوانیوە وەك پێویست كار بكەن.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (17) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (18)

ئەوانەی کە شارەزایی یان زانیاریان لە بەندەکانی دەستور نییە 77 ٪ یان دەڵێن هیچ ڕێگایەکمان دەستنەکەوتووە بۆ وەرگرتنی زانیاری ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە بەشێکی زۆر لەوانە تائێستا دەستیان ناگات بەمیدیای بینراوو بیستراو.... لەگەڵ ئەوەشدا ڕاگەیاندنەکان کەمترین بایەخییان بە پرۆسەی دەنگدان بۆ دەستور نەداوە بۆیە ژنان بێئاگایی خۆیان دەردەبڕن.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (18) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (19)

لە 52٪ ژنان ڕازین لە دەستور کە ئەمەیش پێچەوانەی خشتەی ژمارە (18)یە کە زۆرینە بێئاگایی خۆیان دەردەبڕن لە دەستور، ئەو جیاوازییەش دەگەڕێتەوە بۆ ئاستی هوشیاریو ناهوشیاری هاوڵاتیان.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (19) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (20)

لە 55٪ ژنان پێیان وایە کە ئەو ڕێژەیەی لەدەستوردا بۆیان دیاری کراوە پەسەندە، لە 44٪ یش پێیان وایە کەمتر وایە، واتە ئەو دوو ئامارە لەیەکەوە نزیکە کە مەیش دەگەڕێتەوە بۆ ئاستی نزمی خوێندەواری ژنانو ئەو چەپاندنەی لەسەریانە لە کۆمەڵگادا

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (12) بڕوانە پاشكۆكان

خشتەی ژمارە (21)

بەشێك لە ژنانی بەشداربووی راپرسییەکە، کە زۆرینەیە، لە 58٪ پێیان وایە هوشیاری ژنان لەو ئاستەدا نییە کە ئەو رێژەیەیان پێ بدرێت، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە ژنان کەمترین ئاگاییان لەبارەی مافەکانی خۆیانەوە هەیە.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (21) بڕوانە پاشکۆکان

خشتەی ژمارە (22)

لە 65٪ ژنان پێیان وایە بۆ چەسپاندنی مافەکانیان لە دەستوردا پێویستییان بە هوشیاری زیاترەو لە 11٪ پێیان وایە کە دەبێت بەشداری سیاسییان هەبێت، بەگشتی زۆرینە پێیان وایە کە دەبێت خۆیان هوشیار بکەنەوەو مافەکانیان بچەسپێنن.

بۆ بینینی خشتەی ژمارە (22) بڕوانە پاشکۆکان

راسپاردەکان

- پێویستە دەرفەتی تێکەڵاوبوونی نێرو مێ زیاد بکرێت بۆ ئەوەی ئەو دوو ڕەگەزە نامۆ نەبن بەرامبەر بەیەکتر و زیاتر ئاشنابن بە کەسایەتی یەکتر.
- مێینە وەکو شەرەفی بنەماڵەو خێڵ تەماشا نەکرێت، بەهۆی ئەوەوە زۆر لە دەرفەتەکان لەکیس چوون دەرئەنجام بووەتە هۆی لاواز بوونی بەشداریيان لە هەموو بوارەکانی ژیاندا و بەتایبەت لە کاری سیاسیدا.
- بەتواناکردنی مێینە و هوشیارکردنیان بەرامبەر بە مافەکانیان و بەرزکردنەوەی رادەی هوشیاری سیاسی،
- ڕێگەدان بە خوێندنی کچان و بێ بەش نەکردنیان لە تەواو کردنی قۆناغەکانی خوێندن، ئەویش بە ڕەخساندنی دەرفەتی یەکسان بۆ نێرو مێ بە بێ جیاوازی کردنیان.
- کارکردن لەسەر گۆڕانکاری لە مەنهەجی خوێندن هەر لە قۆناغە سەرەتاییيەکانەوە، کە بە ئاشکرا ڕەگەزی مێ و نێری جیاکردۆتەوە، بەبەستنەوەی ڕەگەزی مێینە بە منداڵ بەخێوکردن و کاروباری ناو ماڵ، لە کاتێکدا ڕەگەزی نێر خەریکی ئەو کارانەیە کەتایبەتە بە نان پەیدا کردن و بڕیاردان و ئیشو کاری دەرەوەیە.
- ئاسانکاری کردن بۆ ڕەگەزی مێینە بە هاتنەپێشەوە بۆ ناوەندەکانی بڕیارو بەشداری پێ کردنیان لە پۆستەکانی

بڕیارداندا بە مەبەستی بەرەودان بە تواناکانیان و زیادکردنی شارەزاییان.

- زیاد کردنی دەرفەتی کار بۆ مێینە و رزگارکردنی لە دەستپانکردنەوەو دەرۆزەکاری لە رەگەزی نێرینە، چونکە مرۆڤ ئازاد نابێت گەر سەربەخۆی ئابووری بەدەست نەهێنێت و هەر بە چەوساوەیی دەمێنێتەوە.

دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە

1- تائێستا بەرێژەیەکی بەرچاو لەژنان ناتوانن خۆیان ڕاستەوخۆ بەشداری کایە سیاسی وکۆمەڵایەتیەکان بکەن، دیارە نەخوێندەواری وئاستی نزمی نەخوێندەواریش ڕۆڵی خۆی هەیە .بۆنمونە ئێمە لەکۆی ژمارەی وەرگیراو 36٪ نەخوێندەوارن هەروەها 26٪ تەنهاسەرەتاییان خوێندوە ،کەواتە نەبونی هۆشیاری لەمپەرێکی گەورەیە لەبەردەم بەشداری کردندا .

2- سەرەڕای ئەوەی کەبەبەراورد لەگەڵ ڕابردوودا پێشکەوتنی بەرچاو دەبینێت ، بەڵام هێشتا خەڵکانێك هەن ڕێگایان پێنادرێت تەنانەت بەشداری هەڵبژاردنیش بکەن .

3- هەروەك لەڕێگای ئەم توێژینەوەیەوە گەیشتینە ئەودەرئەنجامەی کەتائێستا بەشێکی زۆر لەژنان لەژێرکاریگەری خێزان و بنەماڵەدا بەشداری ئەوپرۆسانە دەکەن ، نەك بەئازادی خۆیان .

4- پۆزەتیف ئەوەیەکە 78٪ ی بەشداربوان پێیان وایە یەشداری هەڵبژاردن ڕۆڵی هەیە لەگۆڕانکاری کۆمەڵگاداو نزیکەی 96٪ ی پێیان وایە لەڕێگای بەشداری هەڵبژاردنەوە مافەکانیان دەستەبەردەبێت .

5- دەرئەنجامێکی دیکە متمانەی زۆربەی بەشداربوانە بەوکەسانەی دەنگیان بۆدەدەن و زۆربەشیان لەبەشداربونیان لەوپرۆسەیەدا پەشیمان نین .

6- دەرئەنجامێکی دیکەی کەپێی گەیشتین کەسی شارەزای بەشداربوان بوو لەبەندەکانی دەستوور بەڕادەیەك لە 40٪ هیچ شارەزاییەکیان لەبارەیەوە نەبوە

پاشکۆی ژمارە (1) خشتەکان

خشتەی ژمارە (1)- دەرخستەی تەمەن

گروپەکان	ژمارە	ڕێژەی سەدی
18-23	756	20%
24-29	804	20%
30-35	764	20%
36-40	459	12%
41-46	387	10%
47بەرەو سەرەوە	681	18%
	3851	100%

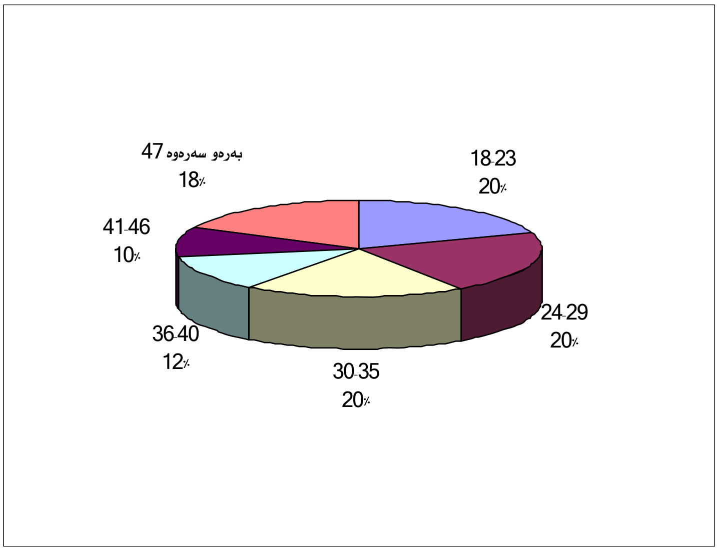

شێوەی ژمارە (1)- دەرخستەی تەمەن

خشتەی ژمارە (2) – دابەشبوون بەگوێرەی شوێنی دانیشتن

شوێن	ژمارە	ڕێژەی سەدی
شار	2397	63%
قەزا	575	15%
ناحیە	672	17%
گوند	207	5%
	3851	100%

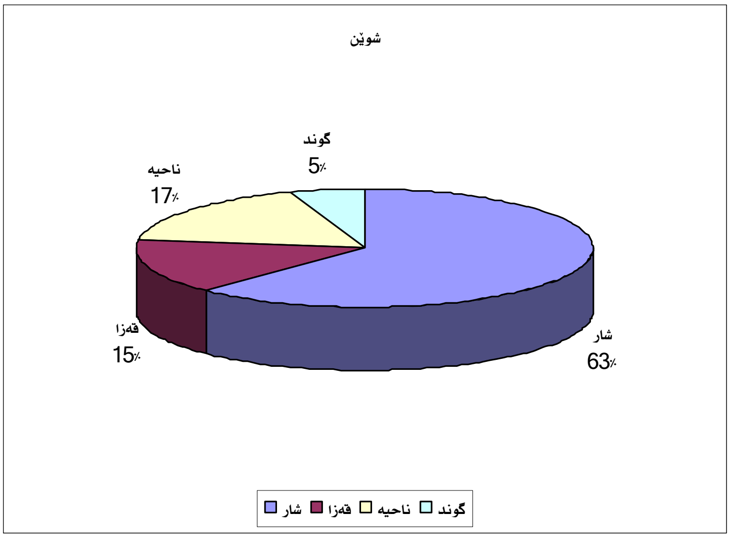

شێوەی ژمارە (2) – دابەشبوون بەگوێرەی شوێنی دانیشتن

خشتەی ژمارە (3) – باری کۆمەڵایەتی

باری کۆمەڵایەتی	ژمارە	ڕێژەی سەدی
کچ	1118	29%
ژن	2289	59%
بێوەژن	444	12%
	3851	100%

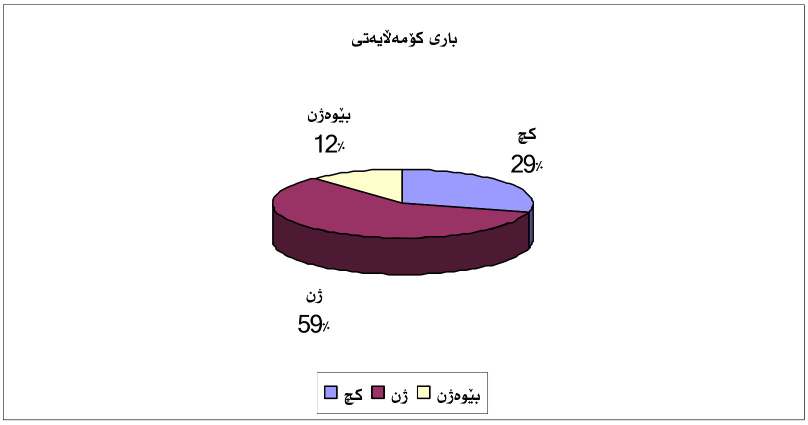

شێوەی ژمارە (3) – باری کۆمەڵایەتی

خشتەی ژمارە (4) – ئاستی خوێندن

ئاستی خوێندن	ژمارە	رێژەی سەدی
نەخوێندەوار	1369	36%
خوێندەوار	164	4%
سەرەتایی	1002	26%
ناوەندی	591	15%
ئامادەیی	337	9%
پەیمانگاو زانکۆ	388	10%
	3851	100%

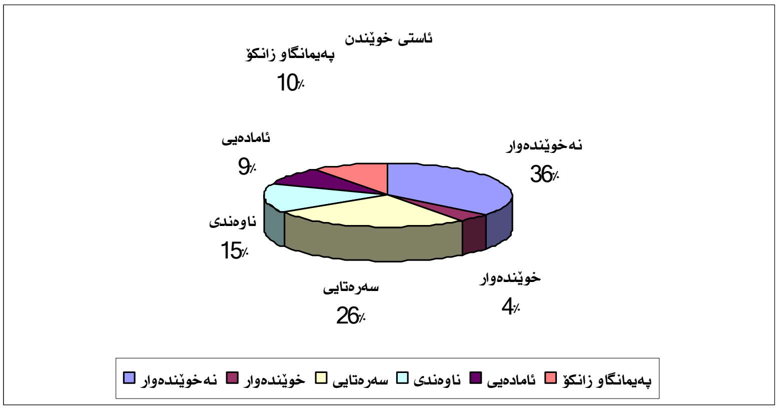

شێوەی ژمارە (4) – ئاستی خوێندن

خشتەی ژمارە (5) – ئاستی بەشداری

پ 1/ ئایا بەشداریت كردووە لە پرۆسەی دەنگدان		ژمارە	ئاستی سەدی
بەڵێ	أ	3808	99%
نەخێر	ب	43	1%
		3851	100%

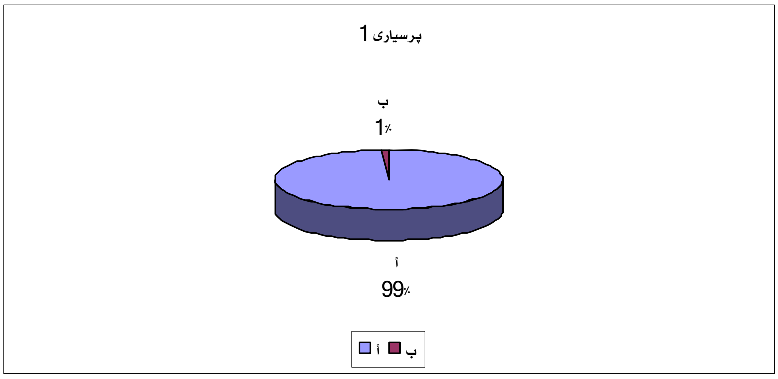

شێوەی ژمارە (5) – ئاستی بەشداری

خشتەی ژمارە (6) – هۆکاری بەشداری نەکردن

پ 2/ هۆی بەشداری نەکردنت چیيە؟		ژمارە	ئاستی سەدی
أ	ماوەم نەبوو	16	37%
ب	بە گرنگی نازانم	16	37%
ج	ڕێگەم پێ نەدرا	9	21%
نازانم		2	5%
		43	100%

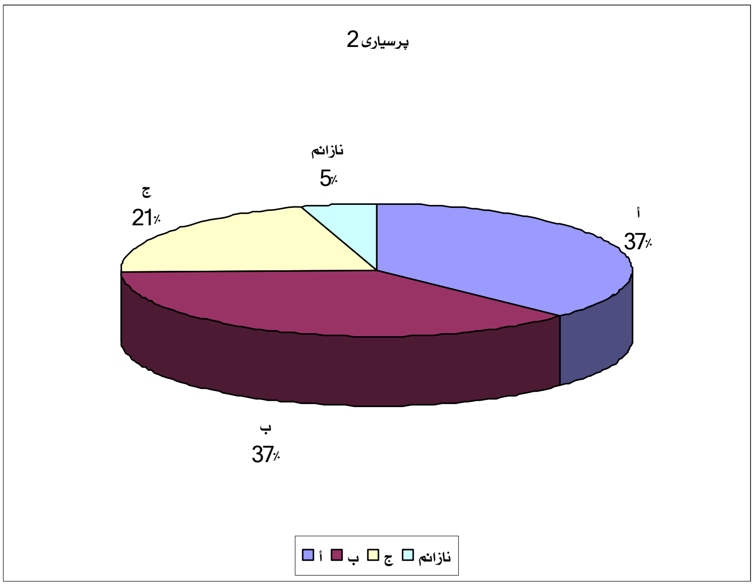

شێوەی ژمارە (6) – هۆکاری بەشداری نەکردن

نەخشەی ژمارە (7)

پ 3/ بۆچی بەگرنگی نازانیت؟			
بروام بە هەڵبژاردن نیە	أ	10	62%
هەست ناکەم مافەکان تیایدا بەرجەستە بوو بێت.	ب	2	13%
کاری ژن نیە	ج	4	25%
		16	100%

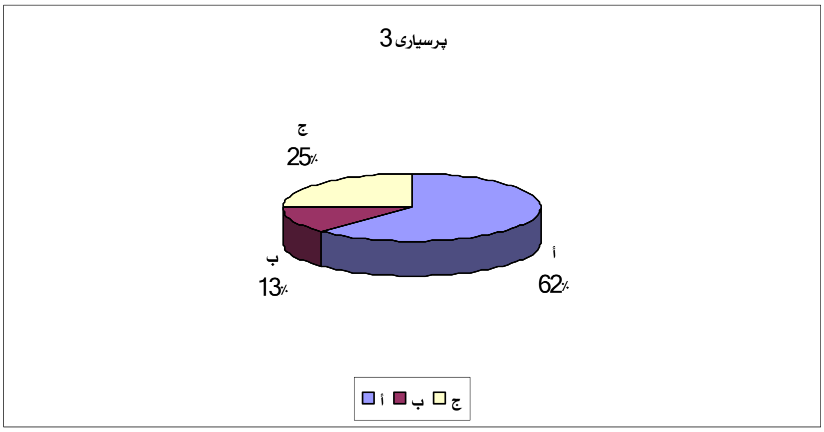

شێوەی ژمارە (7)

خشتەی ژمارە (8) – هۆکارەکانی بڕوا نەبوون بە هەڵبژاردن

پ 4/ بۆچی بڕوات بە هەڵبژاردن نییە؟			
بەشێوەیەکی دیموکراتییانە ناکرێت	أ	8	50%
بێ ئومێدم لە لیستەکان	ب	2	13%
ئەندامەکان نوێنەری حیزبەکانن	ج	1	6%
هیچ گۆڕانکارییەك لە کێشەکانی ژنان نایەتەدی	د	5	31%
		16	100%

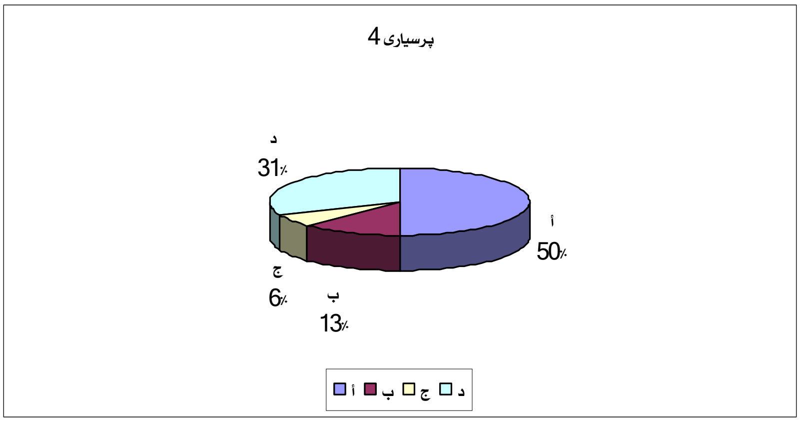

شێوەی ژمارە (8) – هۆکارەکانی بڕوا نەبوون بە هەڵبژاردن

خشتەی ژمارە (9) – ڕێگرەكان

پ 5/ كێ ڕێگر بوو؟			
باوك	أ	0	0%
برا	ب	0	0%
هاوسەر	ج	3	33%
كەسێكی تر	د	6	67%
		9	100%

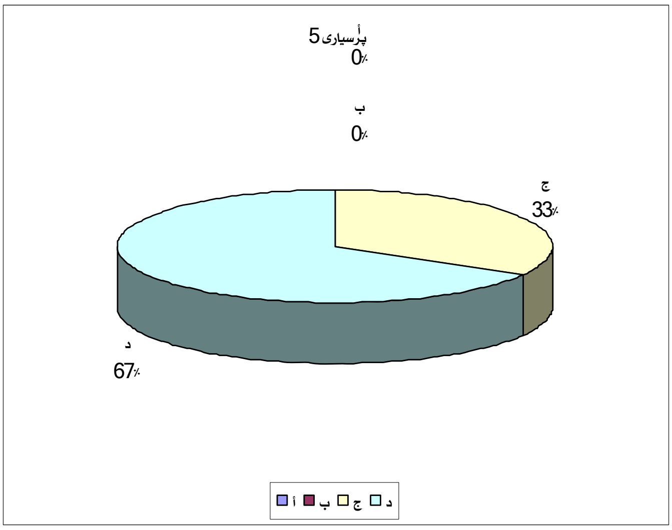

شێوەی ژمارە (9) – ڕێگرەكان

خشتەی ژمارە (10) – پاڵنەری هەڵبژاردن

پ 6/ پاڵنەری بەشداری کردنت لە هەڵبژاردنەکان؟			
خێزان	أ	3108	82%
بنەماڵە	ب	512	13%
حیزب	ج	109	3%
نەتەوە	د	46	1%
	نازانم	33	1%
		3808	100%

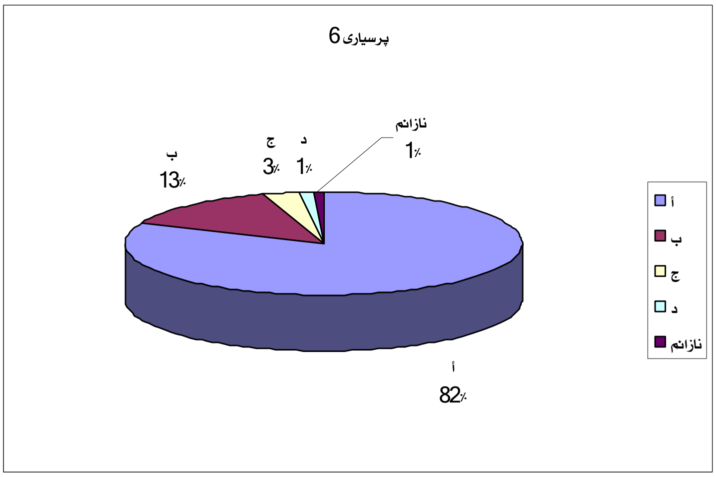

شێوەی ژمارە (9) – پاڵنەری هەڵبژاردن

خشتەی ژمارە (11) –كاریگەری بەشداریكردن

پ 7/ تاچەند بەشداریت كایگەری دەبێت لە گۆڕاندا؟			
زۆر	أ	2987	78%
مامناوەند	ب	612	16%
كەم	ج	190	5%
هیچ	د	20	1%
		3809	100%

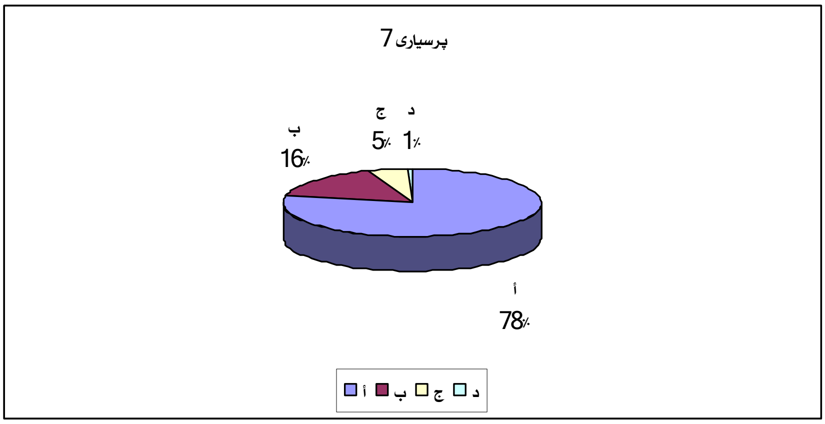

شێوەی ژمارە (11) –كاریگەری بەشداریكردن

خشتەی ژمارە (12) –رۆڵی بەشداری لە مافدا

پ 8/ بڕوات وایە بە بەشداری کردن مافەکانت دەستەبەردەبێت؟			
بەڵێ	ا	3726	96%
نەخێر	ب	105	3%
نازانم		20	1%
		3851	100%

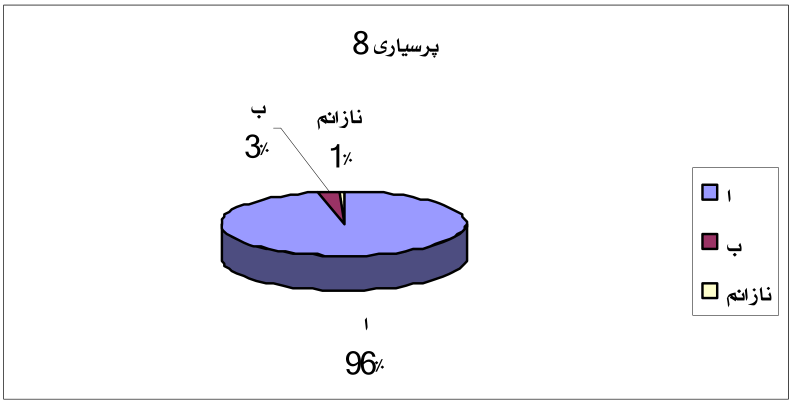

شێوەی ژمارە (12) –رۆڵی بەشداری لە مافدا

خشتەی ژمارە (13) –رادەی بڕوان بوون بەنوێنەران

پ 9/ تا ض رادةيةك نويَنةرة هةلبذيَرراوةكان توانيويانة مافةكانى ذنان بخةنة روو؟			
زۆر	أ	2991	77%
مامناوةند	ب	569	15%
كةم	ج	201	5%
هيض	د	70	2%
نازانم		20	1%
		3851	100%

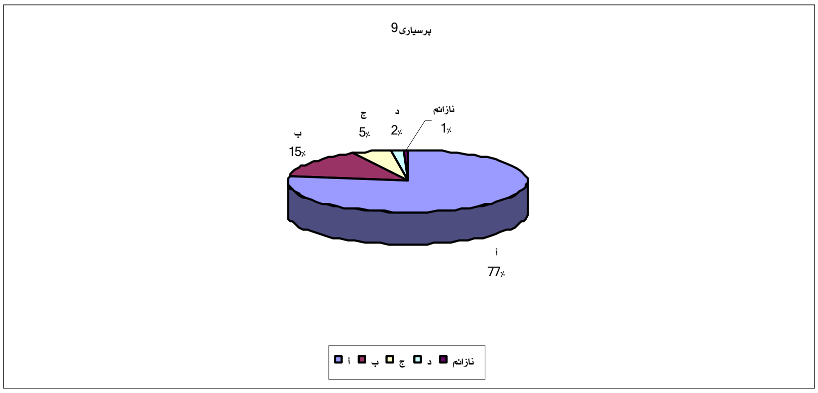

شێوەی ژمارە (13) –رادەی بڕوان بوون بەنوێنەران

خشتەی ژمارە (14)

پ 10/ بۆضی (مامناوةند, كةم, هيض)؟			
ئامانج لة خۆ ثالاوتن ثؤستة	أ	468	55%
ريَطةيان ثىَ نادريَت لةلايةن كؤمةلَطاى ثياوسالاريةوة	ب	307	37%
ئاين ريَطرة	ج	38	5%
نازانم		27	3%
		840	100%

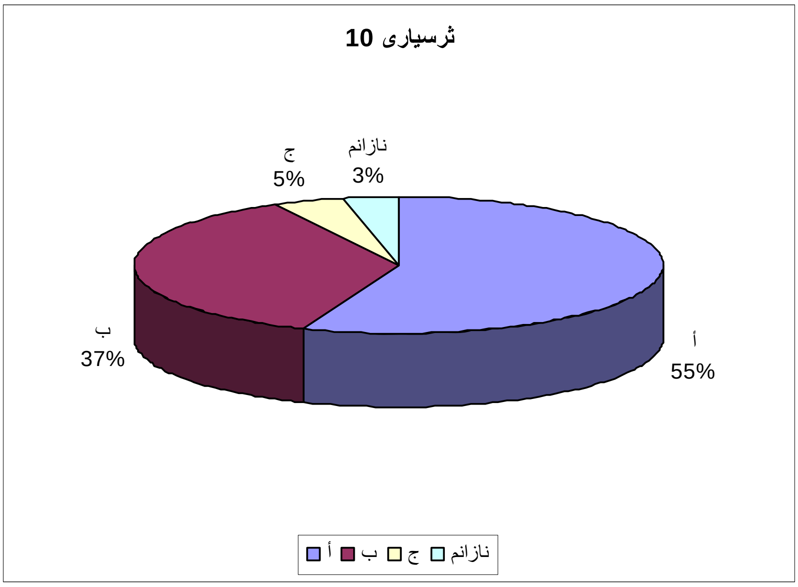

شێوەی ژمارە (14)

خشتەی ژمارە (15) - پەشیێمانبوونەوە

پ 11/ ئایا ثةشیمانیت لة بةشداری کردنت لة هةلَبذاردنةکان؟			
أ	بةلَى	442	12%
ب	نةخيَر	3329	87%
نازانم		37	1%
		3808	100%

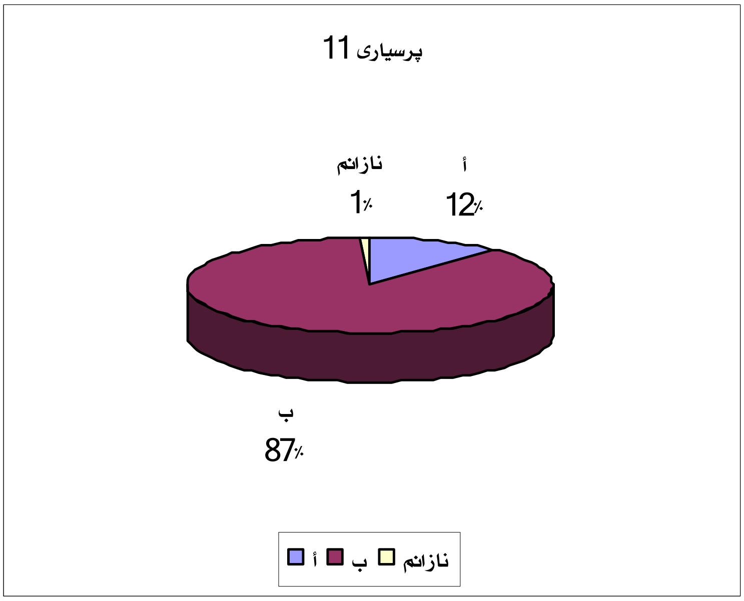

شیێوەی ژمارە (15) - پەشیێمانبوونەوە

خشتەی ژمارە (16) – شارەزایی دەربارەی دەستوور

	پ 12/ هيض زانيارىيةكت دةربارةى بةندةكانى دةستوور هةية.		
59%	2297	أ	بةلَى
40%	1531	ب	نةخيَر
1%	23	نازانم	
100%	3851		

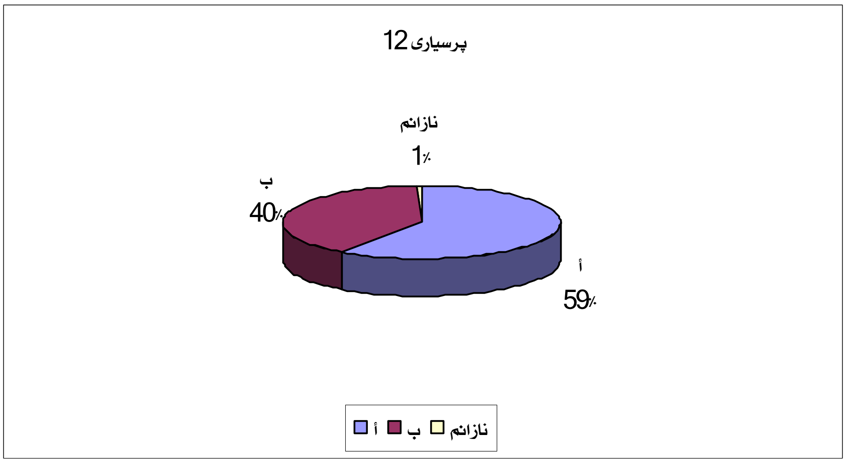

شێوەی ژمارە (16) – شارەزایی دەربارەی دەستوور

خشتەی ژمارە (17) – ڕێگاکان شارەزایی لە دەستور

	پ 13/ بة ض ريَطايةك؟		
71	1626	أ	بلاوكراوةكان
10%	224	ب	حيزب
5%	120	ج	ريَكخراوةكان
11%	256	د	هى تر
3%	71	نازانم	
71.29	2297		

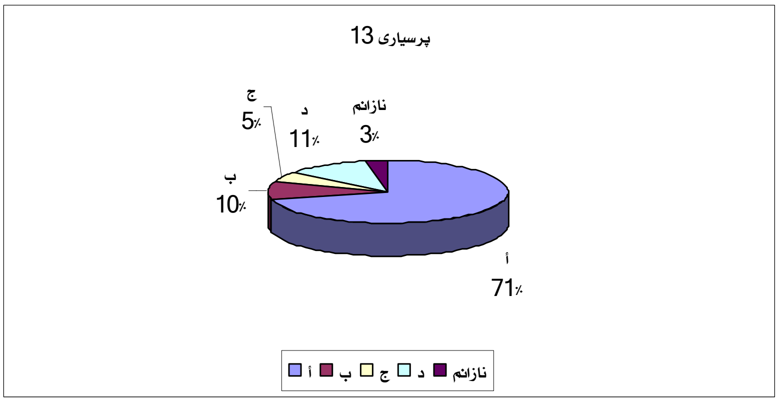

شێوەی ژمارە (17) – ڕێگاکان شارەزایی لە دەستور

خشتەی ژمارە (18) – نەبوونی زانیاری

پ 14/ بؤضی زانياريت نيية؟			
بةطرنطی نازانم	أ	98	5%
بروام ثیَی نیية	ب	183	12%
بة هيض شيَوةيةك دةستم نةكةوت	ج	1171	77%
نازانم		79	5%
		1531	99%

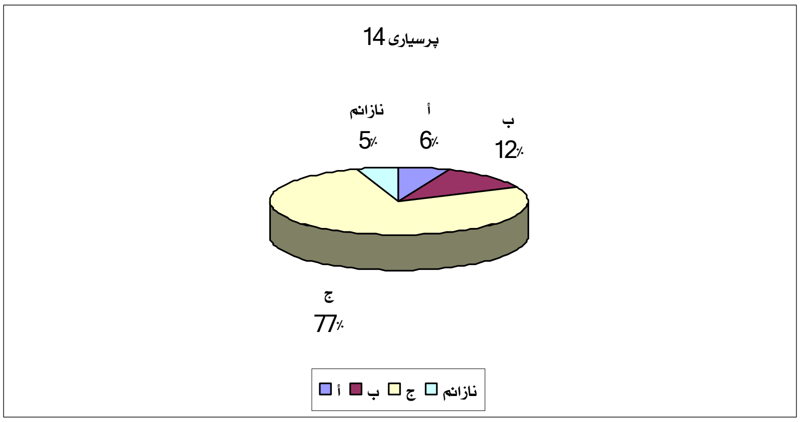

شێوەی ژمارە (18) – نەبوونی زانیاری

خشتەی ژمارە (19) – دەستورو مافی ژنان

پ 15/ تا ض رادةيةك دةستور مافةكانى ذنانى بةرضاو طرتووة؟			
زؤر	أ	1609	52%
مام ناوةند	ب	1004	33%
كةم	ج	299	10%
نازانم		139	5%
		3051	100%

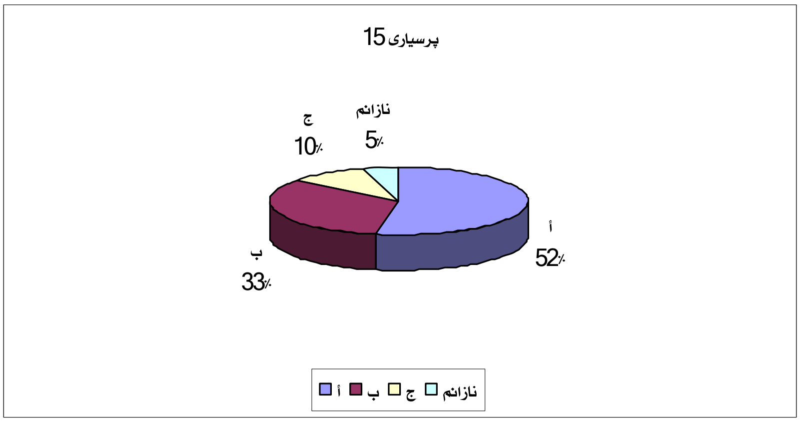

شێوەی ژمارە (19) – دەستورو مافی ژنان

خشتەی ژمارە (20)

پ 16/ ئەو ریَذەیەی کە دەستوور بەشداری ذنانی دیاری کردووە ضؤن دەبینیت؟			55%
باشة	أ	2109	44%
كةمتر بوواية	ب	1701	1%
زياتر بواية	ج	42	100%
		3852	

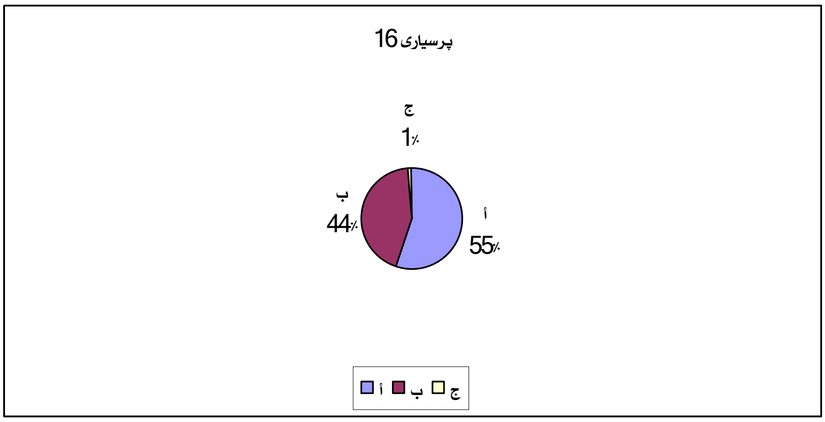

شێوەی ژمارە (20)

خشتەی ژمارە (21)

	پ 17/ بۆضی ثيَت واية كةمتر بواية؟		
58%	990	أ	هوشياری ذنان لةو ئاستة نيية
20%	336	ب	طرنط نيية بةشداریكردنةكةی
22%	368	نازانم	
100%	1694		

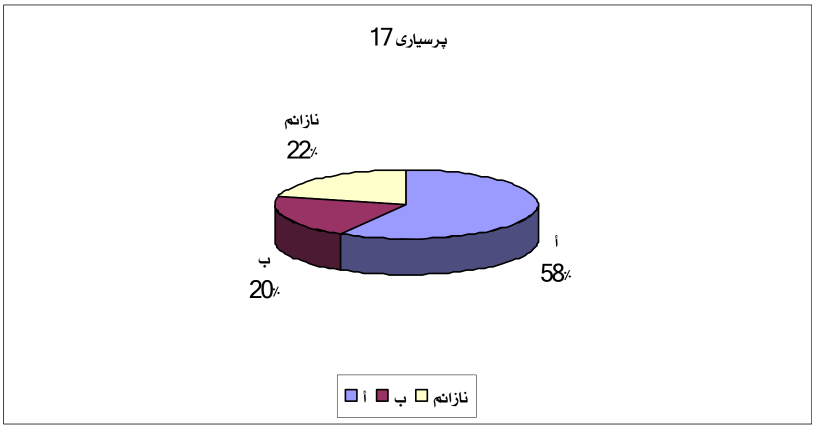

شێوەی ژمارە (21)

خشتەی ژمارە (22)

پ 18/ ضؤن ذنان دةتوانن مافةكانيان بضةسثيَنن لة دةستوردا؟			
هوشيارى زياترى ذنان	أ	2521	65%
ضوونة ناو كايةى سياسى	ب	430	11%
نويَنةرايةتى كردنى راستةقينةى ذنان	ج	289	8%
ضةسثاندنى ياساكانى كةسيَتى لة قازانجى ذان	د	542	14%
نازانم		69	2%
		3851	100 %

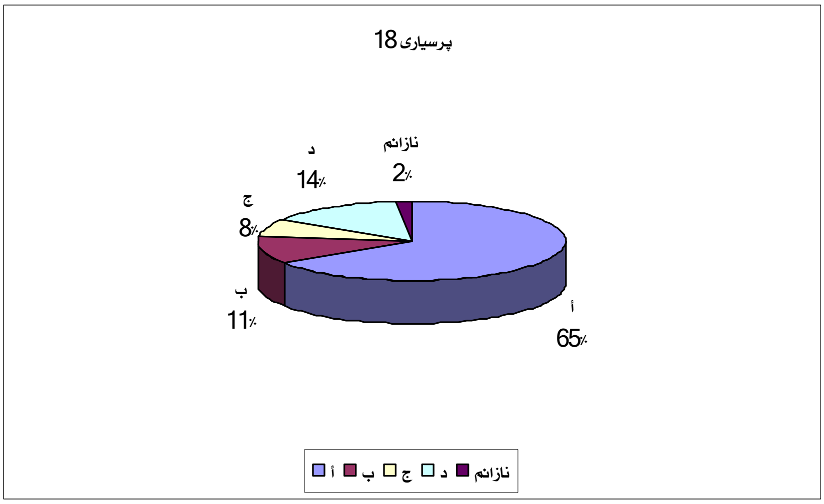

شێوەی ژمارە (22)

پاشکۆی ژمارە (2) – فۆڕمی

فۆرمی راپرسی سەبارەت بە (ژن و بەشداری سیاسی)

بەشی زانیاری

ژمارەی فۆرم: **بەروار:**

رەگەز: تەنها مێ **کات:**

تەمەن:

شوێن :

باری خێزان:

ئاستی خوێندن خوێندەوارە

نەخوێندەوارە

پلەی خوێندن: سەرەتایی ناوەندی

دواناوەندی پەیمانگاوزانکۆ

پرسیارەکان	تێبینی
1. ئایا بەشداریت کردووە لە پرۆسەی دەنگدان؟ أ بەڵێ	بچۆ بۆ پرسیاری شەشەم بچۆ بۆپرسیاری دووەم

ب نەخێر	
2. هۆی بەشداری نەکردنت چی‌یە؟ أ ماوەم نەبوو ب. بە گرنگی نازانم ج. ڕێگەم پێ نەدرا	 بچۆ بۆ پرسیاری سێ بچۆ بۆ پرسیاری پێنجەم
3. بۆچی بەگرنگی نازانیت؟ أ. بروام بە هەڵبژاردن نی‌یە ب. هەست ناکەم مافەکان تیایدا بەرجەستە بوو بێت. ج. کاری ژن نی‌یە	 بچۆ بۆ پرسیاری چوارەم
4.بۆچی بروات بە هەڵبژاردن نی‌یە؟ ا. بەشێوەیەکی دیموکراتی‌یانە ناکرێت ب. بێ ئومێدم لە لیستەکان ج. ئەندامەکان نوێنەری حیزبەکانن د. هیچ گۆرانکاری‌یەك لە کێشەکانی ژنان نایەتەدی.	
5. کێ ڕێگر بوو؟ أ باوك ب. برا ج. هاوسەر د. کەسێکی تر	
6. پاڵنەری بەشداری کردنت لە	

هەڵبژاردنەکان؟ ا. خێزان 3126 ب. بنەماڵە527 ج. حیزب113 د. نەتەوە48 هـ- نازانم: 25	
7. تاچەند بەشداریت کایگەری دەبێت لە گۆڕاندا؟ أ. زۆر ب. مامناوەند ج. کەم د. هیچ	
8. بروات وایە بە بەشداری کردن مافەکانت دەستەبەردەبێت؟ أ بەڵێ ب. نەخێر	
9. تا چ رادەیەك نوێنەرە هەلبژێرراوەکان توانیویانە مافەکانی ژنان بخەنە روو؟ أ. زۆر ب. مامناوەند ج. کەم د. هیچ	بچۆ بۆ پرسیاری یازدە بچۆ بۆ پرسیاری دەیەم
10. بۆچی (مامناوەند, کەم, هیچ)؟ أ. ئامانج لە خۆ پالاوتن پۆستە ب. رێگەیان پێ نادرێت لەلایەن	

کۆمەڵگای پیاوسالاری‌یەوە ج. ئاین ڕێگرە	
11. ئایا پەشیمانیت لە بەشداری کردنت لە هەڵبژاردنەکان؟ أ بەڵی ب. نەخێر	
12. هیچ زانیاری‌یەکت دەربارەی بەندەکانی دەستوور هەیە. أ. بەڵێ ب. نەخێر	 بچۆ بۆ پرسیاری سیازدە بچۆ بۆ پرسیاری چواردە
13. بە چ ڕێگایەك؟ أ. بلاوکراوەکان ب. حیزب ج. ڕێکخراوەکان د. هی تر	
14. بۆچی زانیاریت نی‌یە؟ أ. بەگرنگی نازانم ب. بروام پێی نی‌یە ج. بە هیچ شێوەیەك دەستم نەکەوت	
15. تا چ ڕادەیەك دەستور مافەکانی ژنانی بەرچاو گرتووە؟ أ. زۆر ب. مام ناوەند ج. کەم	
16. ئەو ڕێژەیەی کە دەستوور بەشداری	

ژنانی دیاری کردووە چۆن دەبینیت؟ أ. باشە ب. کەمتر بووایە ج. زیاتر بوایە	 بچۆ بۆ پرسیاری 18 بچۆ یۆ پرسیاری 17 بچۆ بۆ پرسیاری 18
17. بۆچی پێت وایە کەمتر بوایە؟ أ. هوشیاری ژنان لەو ئاستە نییە ب. گرنگ نییە بەشداریکردنەکەی	
18. چۆن ژنان دەتوانن مافەکانیان بچەسپێنن لە دەستوردا؟ أ. هوشیاری زیاتری ژنان ب. چوونە ناو کایەی سیاسی ج. نوێنەرایەتی کردنی راستەقینەی ژنان د. چەسپاندنی یاساکانی کەسێتی لە قازانجی ژان	

سەرپەرشتیار

پر کراوەتەوە لەلایەن:

ناو:

واژوو

پاشكۆی ژمارە (3) لیستی بەشداران

ژمارە	ناوی سیانی	پۆست	ناوی ڕێکخراو
1 -	عبدالوهاب رحیم کریم	سەرپەرشتیار	===========
2 -	فەرهاد بەهادین	مۆنیتەر	===========
3 -	فەرهاد ئەحمەد	مۆنیتە	===========
4 -	سندس مەولود	تیم لیدەر	سەنتەری پەنا
5 -	کەژاڵ فاتح فەرەج	تیم لیدەر	سەنتەری پەنا
6 -	محمد تاهیر	تیم لیدەر	سەنتەری پەنا
7 -	دڵسۆز سابیر کەریم	تیم لیدەر	سەنتەری پەنا
8 -	یسری محمد حسن	تیم لیدەر	سەنتەری پەنا
9 -	سۆران محمد عەزیز	تیم لیدەر	سەنتەری پەنا
10 -	هاجەر ئەحمەد ڕەزا	ئەندام تیم	سەنتەری C.D.O چالاکی ژنان
11 -	هەڵبەست ئەمین	ئەندام تیم	سەنتەری C.D.O چالاکی ژنان
12 -	گولاڵە ماهیر محمد	ئەندام تیم	یەکێتی ژنان
13 -	ندی کامل	ئەندام تیم	یەکێتی ژنان
14 -	ساهرە محمد	ئەندام تیم	ژیان بۆ ژنانی ئەنفال
15 -	گوڵەباخ ئەحمەد محمد	ئەندام تیم	ژیان بۆ ژنانی ئەنفال
16 -	نادیە محمد عەباس	ئەندام تیم	ڕێکخراوی خۆر
17 -	بنار محمد کەریم	ئەندام تیم	ڕێکخراوی خۆر
18 -	**اپیرە نۆیل منی**	ئەندام تیم	**اتحاد نساو بیت نهرین**
19 -	**حدباو پامرصادق**	ئەندام تیم	**اتحاد نساو بیت نهرین**
20 -	ایڤیت جمیل گورگیس	ئەندام تیم	**اتحاد نساو بیت نهرین**
21 -	ئەدیبە حکیم حمید	ئەندام تیم	کرا
22 -	شیرین وهاب حسن	ئەندام تیم	کرا
23 -	امل خلیل نجم الدین	ئەندام تیم	کوردس
24 -	خالدە عبدلحمید	ئەندام تیم	کوردس
25 -	ماردین قادر اسماعیل	ئەندام تیم	شروق

26 -	ساجده احمد ابراهیم	ئەندام تیم	شروق
27 -	نیشتمان عبدالرحمن حسن	ئەندام تیم	شروق
28	سەلام مارف قادر	داتە ئینتەری	-
29	ئاوات محەمەد پیروەیس	داتە ئینتەری	
30	یاسین محمەد	داتە ئینتەری	
31	یاسین عەبدولرەحمان ئەحمەد	سەرپرشتیاری توێژینەوە	

٢٩٥٣٠

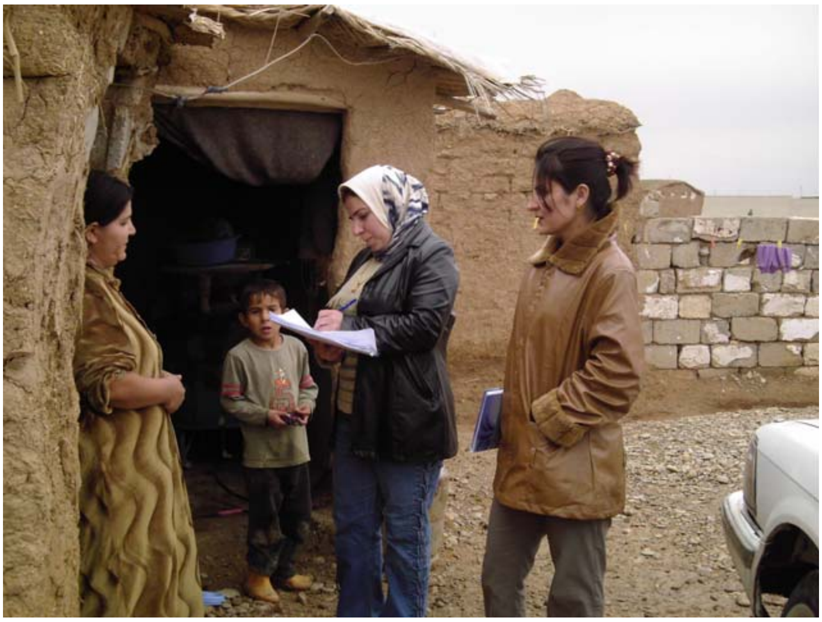

illiterate and 26% was with primary education, so that the absence of education is considered a great obstruction informative participation .

Moreover; by comparison with the past we see the sight of development. Bat yet, there are some people who are not permitted even to participate the elections.
We also result from the study that, the greatest number of participants was confiding with the effects of family not with there own decision.

Appositive result is that 78% of the participants consider that participating in the selection has arole in social development and about 96% consider that by participating in the selection can yet Teri own rights.
Another result is that the participants have confidence to those who they select (choose) and most of them are net penitent about the participation project.
The study showed also that very few of the people who participated had not any know ledge about articles of constitution (charter)
The study includes four chapters in addition to the consul's ions and recommendation.

The first chapter includes the introduction introduction, the problem and objectives.

The second chapter covers the theoretical approach of study. The third chapter includes identity fying the study region and the fourth chapter includes representation and result analysis.

The study population included all the wives in kirkuk city , the large towns (Dubiz, prde and Daquk), the towns (Redar, Qarahanjeer, Taza and Laylan) . and villages. After the determination of population, randomized sample was taken which represents more than 5% of the population, information were collected by the questionnaire which were designed for this papoose .

The study result reveal that, yet , the sight of proportion of the wives unable to participate the political and social work directly, hence the illiteracy and low level of education phenomenon have areole , For example 36% of the total sample was

Abstraet

Determining political participating phenomenon is one of the most important subject in money field of political and social science this phenomenon is one of the positive proper ties, in many counties it has become general appearance without any gender borders (constrains).

Although all changes accrued resulting of scientific development, we note in many countries, especially those lagged social system, the seeable wives share in social and political work, but we can not say the people participation, especially of female gender come from democracy believes and probability of changes, In fact its routine our of repeated work.

So we try in this study to achieve the following aims;

1-Determination of wives political participation in kirkuk city , large towns , and villages based on (age, education level, family state level and occupation level) .

2-Evaluating participation level in all Factors we determined.